

W. Theologie. No. 188.

Hunc librum Musis
suis inservientem
iure possidet
Theodor Mahlmann

TM 1345

Theodor Mahlermann

1
1803 deutsc̄e 1804

2 1809

3 1816

4 1830

5. Vorwort der neuen Ausgabe!

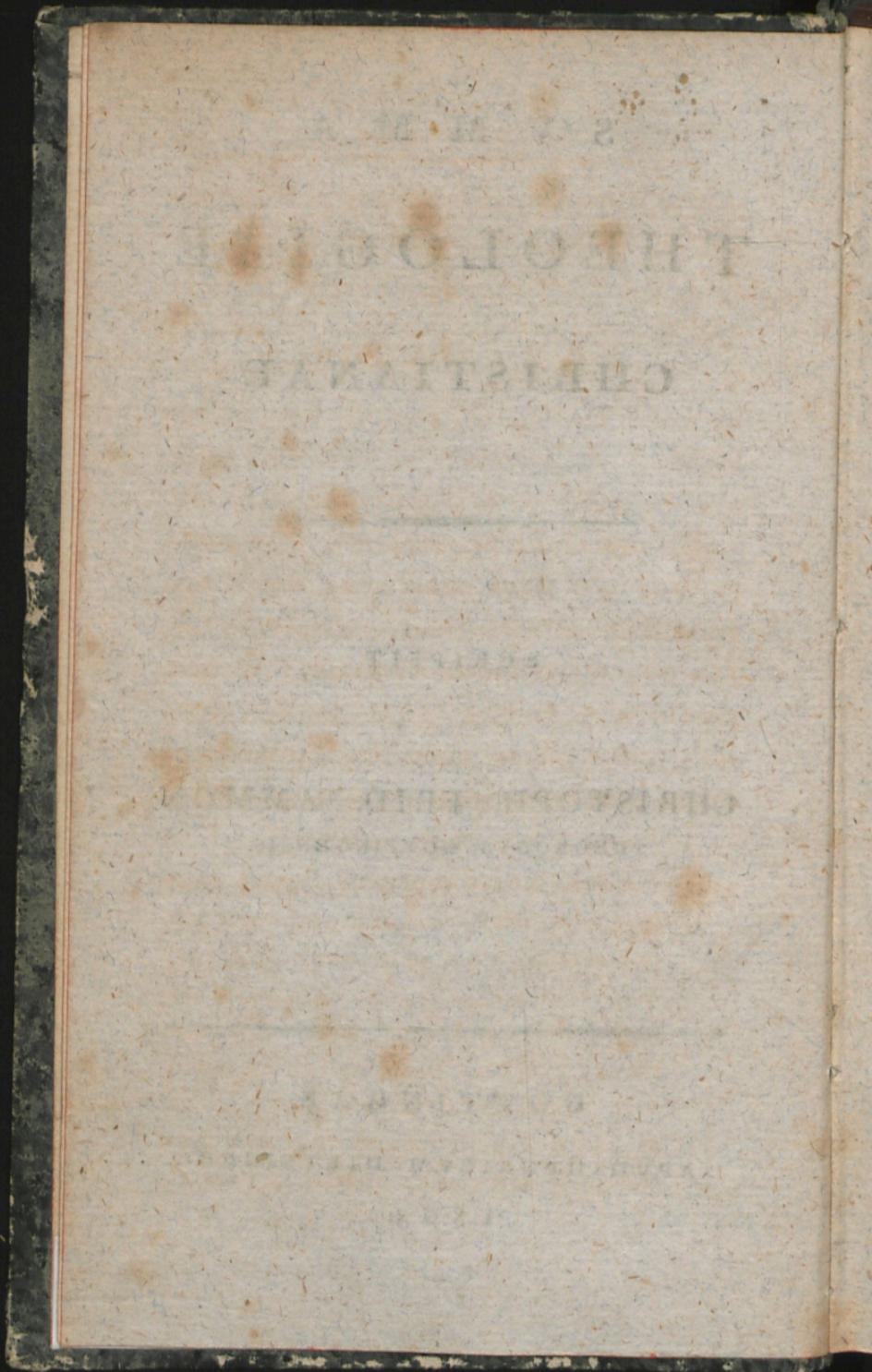
S V M M A
THEOLOGIAE
CHRISTIANAE

SCRIPSIT

CHRISTOPH. FRID. AMMON
THEOLOGVS GOTTINGENSIS.

G O T T I N G A E
APVD HENRICVM DIETERICH.
1 8 0 3.

P R A E F A T I O.

Quum facile praeuideam, fore non-nulos, qui hanc theologiae suminam, post *Doederlini*, *Mori*, *Eckermannii*, *Henkii*, aliorumque virorum, in hoc studiorum genere cum laude versatorum, libros eximios, superuacaneam esse autument a); obseruationes

- a) Fortassis etiam propterea, quod vires nostras nosmet ipsos iam periclitari meminerint in libro vernaculo: *Entwurf einer wissenschaftlich-praktischen Theologie*. Göttingen 1797. in 8. Spero tamen, propitios fore, qui hanc epitomen nobis in memoriam reuocauerint, si finem et argumentum utriusque libri diuersum inter se comparare velint.

nonnullas praemittendas esse putaui,
tum de theologiae rationalis cum po-
sitiua commercio in vniuersum, tum
de huius utriusque religionis nexus
retinendi et vel nostris diebus ser-
vandi studio sapienti et necessario,
priusquam de via, quam ipse hunc
in finem ingressus sum, expo-
nerem.

Theologiam Christianam, quatenus
non e rationis humanae principiis vel
meditationibus, sed e libris sacris,
quos tanquam diuinos veneramur, in-
terueniente explicationis grammaticae
et philosophiae modestae atque cir-
cumspectae ministerio, deriuatur, po-
sitiuum adpellari, dubitatione caret.
Scinduntur autem in partes diuersas
theologorum studia, simulac notio eius,
quod *posituum* vocatur, atque natura
finienda et constituenda est. Fuere
nimirum auctores ingenio et meritis
longe clarissimi, qui, antiquum voca-

buli significatum vrgentes b), doctrinas in libris sacris obuias propterea *positivas* adpellari existimarent, quia Deus, qui rem et aliter potuisset instituere, religionem naturalem atque necessariam *cultu arbitrario auxerit*, ut largiorem officii exercendi materiem praeberet et ampliorem campum adperiret, in quo pietas humana expatriari et decurrere queat c). At enim uero consideratum non habuerunt viri alias sagacissimi, arbitrium, quod humanae voluntati proprium est, in numinis naturam nullo modo cadere, cultumque Dei arbitrarium purioris

b) Vide locum *Gellii N. A. X.*, 4. quo nomina *naturalia* opponuntur *positis* ($\tauοις \deltaέστι ονόμασι$), quae et *arbitraria* adpellat.

c) B. *Ernesti* in vindiciis arbitrii diuini in religione constituenda: opusc. theolog. p. 195 sq. Conf. b. *Mori* commentarium in theologiae Christianae epitomen ed. *Hempel* Vol. I. p. 30.

euangelii doctrina proscriptum plane
atque profligatum esse d). Quare
difficultatibus neque eorum caret sen-
tentia, qui propriam *positum* no-
tam in *mera legislatoris auctoritate*
quaerunt *externa*; qua, si vel in con-
stitutione civili locum habeat, in re-
bus tamen ad religionem spectantibus
eorum premitur et vero laeditur li-
bertas moralis, qui in debita legibus
diuinis obedientia praestanda ad dili-
gentissimam veri explorationem inter-
namque conscientiae *avtoropular* ab
ipsis scriptoribus sacris ablegantur e).
Quapropter magis adridet eorum iudi-
cium, qui id, quod *positum* est in re-
ligionibus, legibus atque poenis con-
stituendis, non tam rationi, rerum-
que naturae aduersari, quam notio-

d) Ioh. IV, 23 sq. Rom. XII, 1 sq. 1 Petr.
II, 5.

e) Ioh. VII, 17. Rom. II, 12 - 15. XII, 1 sq.
1 Thess. IV, 9. V, 21.

nibus sacris atque iustis vniuersis, tanquam singulare atque speciale quid, adiunctum esse statuunt f); et qui cummaxime theologiam positivam, quae et religionem continet, ad providentiae diuinae actum singularem referunt, quo doctrinae sacrae, ipsa natura rerum et ratione duce ab hominibus nondum cognitae, numine procurante, suamque hunc in finem auctoritatem interponente, cum generis humani parte una vel altera, virorum sapientium interuentu communicantur, et exemplis factisue idoneis firmatae illustrantur. Patet itaque ad theologiam, quae non hominum arbitrio et supercilie, sed numinis ipsius efficientia posita existimari debet, requiri hoc, ut primum theologiae naturali,

f) Praeeunte iam Aristotele, qui νόμον νοιών et ἴδιον simili ratione seiungit: νοιών μὲν λέγω τὸν πατὴρ Φύσιν, ἴδιον δὲ τὸν ἐκάστοις αἰρεμένον πρὸς αὐτοὺς.
Rhetic. l. I. c. 13.

vel vniuersali, ceu fundamento superstructa sit, et cum ea, tanquam leges naturales cum specialibus in ciuitate bene administrata, vinculo arctissimo coniungatur. *Deinde* opus est, vt doctrinis Deo dignis in ea obuiis auctoritas diuina praefigatur, quum ab iis, quibus cognitio earum primum obtigit, non solo naturae et rationis ductu atque praesidio, sed numine sapienter procurante inuentae et acceptae esse credantur. *Postremum* facta in ea quaeremus et exempla egregia atque memorabilia, quibus notiones sacrae firmari, oculis subiici, et phantasia intercedente, in sensuum piorum societatem venire et descendere possint. Has autem theologiae positivae notas omnes in religionis Christianae fontes sacros quadrare, vel obtutu primo clarum est; continent enim cognitionis Dei e rerum natura, ipsaque ratione haustae monumenta quamplurima; institutionis

salutaris praecepta fere omnia ad instinctum numinis singularem referunt; et, quod caput est, cum historia virorum, coeli commerciis insignium, tam arcte cohaerent, ut sensus etiam lectorum internos atque imaginationem in piae virtutis consortium adducere valeant.

Quae cum ita sint, patebit etiam, *theologiae Christianae, adeoque positivae studium vel nostris diebus neutiquam contemnendum, sed potius commendandum et contra ingeniorum mobilium ausus auctoritate quauis tuendum esse.* Hoc enim officio sibi imposito ut rerum diuinarum doctores publici strenue et pro virium facultate fungantur, suadet euangelii proprie sic dicti argumentum salutare, vereque diuinum, cuius vi et efficacia coelesti animi Christianorum in religione cognoscenda, moribusque exprimenda, vel nostro aeuo tutius at-

que conuenientius reguntur, quam scientia, quae philosophiae interdum nomen mentitur, inani, formularumque scholasticarum ostentatione superba, quibus sacrorum antistites subinde impliciti, a fide religiosa, virtutis cuiusvis matre, aberrauerunt, immortalitatis spe et fiducia certa exciderunt, suaeque etiam, quos incuria et leuitas seculi institutioni publicae adhuc reliquit, disciplinae alumnos in transuersum abripuerunt. Accedit ingeniorum, religionis atque sapientiae, quae vitam publicam atque priuatam gubernare et moderari queat, cognitione a verbi diuini ministris imbuendorum natura et indoles, non probationes longe petitas, subtilitatesque metaphysicas desiderans, sed ita potius comparata, ut primum sanae doctrinae auctoritate diuina tangi et vero corripi, deinde a factis, sensibus et institutione theologiae historica ad notiones puriores atque clariores pro-

gredi, et, posthabitibus dubitationibus
a vulgo vix conuellendis, in fide sim-
plici eaque practica adquiescere de-
beat. Neque etiam praetermitti potest
ecclesiae Christianae, singularumque
eius societatum constitutio publica,
ad librorum sacrorum auctoritatem se-
mel adligata, certisque legibus ad
communem reipublicae utilitatem cir-
cumscripta, qua, in summa licet con-
scientiarum libertate, sapienter tamen
cautum est, ne errores in ipsa eccl-
esia commentis suis indnlgeant, fidei
publicae, cum verbo Dei nimirum et
confessione virorum sapientium et pio-
rum congruentis, fundamenta euer-
tant, variorumque ex arbitrio placi-
torum semina proiiciant. Quamuis
enim fidei confessionem publicam, in
societate ecclesiastica semel receptam,
ad temporum, meliorisque cognitio-
nis rationes semper exactam fuisse, et
imposterum etiam studio indefesso
exigendam, adeoque emendandam esse,

historia omnis loquatur et idoneis argumentis suadeat; patet tamen, institutionem religionis Christianae tum ab historia saluatoris, aeui apostolici, maiorumque auctoritate, tum a norma quadam externa, eaque publica semper pendere, proptereaque etiam theologiae positivae qualiscunque formam seruari, summoque studio defendi debere.

Hac itaque, de qua hucusque exposui, persuasione vtens, orbe praelectionum dogmaticarum habendarum saepius ad me redeunte, ad hanc, quam aequis lectoribus exhibeo, theologiae Christianae summam elaborandam animum adpuli. Secutus autem sum hunc fere ordinem, ut in dogmate quoquis enarrando primum institutionis biblicae lineamenta sine studio, vel opinione praeiudicata ducerem; deinde doctrinam ecclesiasticam, cum ex libris symbolicis, quorum senten-

tiae interdum turpiter a futuris religionis doctoribus ignorantur, tum e *Lutheri*, *Melanchthonis*, *Chemnitii*, *Calouii*, *Quenstedtii*, *Hollazii*, aliorumque huius aeui theologorum scriptis, interuallis hinc inde ex historia completis, quasi in agmen secundum instruerem; postea, praecipuorum nostri atque temporis proxime superioris theologorum auctoritate atque prae-sidiis firmatus, antiquioris doctrinae censuram modestam, hominumque nobis coaeuorum ingeniis et cogitandi rationi consentaneam subiicerem. Quamuis enim ante omnia monendi sint tirones atque ita formandi, ut ecclesiae aliquando bene praeesse discant; cauendum tamen est magnopere, ne typos doctrinae, per omnia secula diuersos, cum doctrina salutari ipsa permutent, imaginum, allegoriarumque formas pro veritate amplectantur, sententiarum singularum duritie offendantur, ipsisque iam dogma-

tibus tacite illudant, quae mox pro concione proponere et explicare debent. Nihil enim, nostris in primis temporibus, tristius atque atrocius euenire posset ecclesiae, quam ut doctores, verbique diuini ministros in sinu foueat, qui turpi quaestus cupiditate adlecti, verae autem, quae ex intima, de religionis doctrina coelesti, persuasione oritur, facundiae expertes, officia sacra obirent, et cœn χαλ-
κὸς ηχῶν καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον euangelii, clandestina incredulitate ab iis explosi, publice tamen proponendi curam in se susciperent. Quidni itaque theologiae Christianae doctoribus liceat, in academica saltem religionis institutione ipsius Iesu Christi vestigia premere, qui easdem euangelii doctrinas aliter populo, aliter iis apostolis, qui interioris admissionis erant, explicare, grauissimasque de dignitate Messiae, de animorum perennitate et iudicio post mortem exspectando sen-

tentias mox imaginibus receptis allegoriisque Iudaicis inuoluere, mox proprie propositas informare et clariori in luce collocare solebat? Hoc itaque, idque praestantissimum exemplum intuens, ante omnia ea, quae in nostra disciplina certa sunt atque indubitata, tenenda, firmanda, et ab incertis vel ambiguis separanda; cetera simpliciter proponenda, et tum auctoritati ecclesiae, si forte adhuc defendiqueant, publicae, tum ipsorum lectorum prudentiae et arbitrio relinquenda esse putau. Huic enim docendi sapientiae, vt sacrarum literarum amatores, ceu magistrae vitae, in primis studeant, monet insigne saluatoris praeceptum g); monet veritatis diuinae natura infinita, non ab uno, vel altero doctore in se recepta, et plenis quasi fauibus hausta, sed inter plures, secundum cognitionis modum

g) Matth. X, 16.

varium sapienter diuisa h); movent
denique et diuersa eorum, qui ecclae-
siae regundae praefecti sunt, ingenia,
qui, pro sua quisque studiorum ra-
tione, ex uno eodemque disciplinae
nostrae fonte sententias tamen varias
derinare, iisque in explorandis iuue-
num ingeniis tanquam norma vti so-
lent. Veniam itaque dabunt lectores,
si me in adumbrandis theologiae Chri-
stiane capitibus non tam ad singula
dicta biblica, quam ad notiones euan-
geliī vniuersas respexisse deprehende-
rint. Neque enim hoc nobis datum
erat negotii, vt sententias diuinas,
easque cum salute hominum con-
iunctas, ex uno vel altero librorum

h) Eadem spectamus astra, commune coe-
lum est, idem mundus nos inuoluit;
quid interest, qua quisque prudentia
verum inquirat? *Vno itinere non potest
perueniri ad tam grande secretum.*
SYMMACHUS epistol. l.X. ep. 54.

sacrorum loco exsculperemus, singulis vocibus aut formulis inhibaremus, easque allegoricae, vel moralis, quam iactitant, interpretationis auxilio ad finem nostrum deterqueremus; sed ut potius, fundamentis rite positis, principiisque doctrinae euangelicae diligenter exploratis, a placitis vniuersalibus ad specialia ordine naturali progredieremur, singulisque thesibus apte concatenatis et in corpus quasi conglutinatis, memoriae lectorum quorumcunque lucem adferre studeremus. Temperauimus itaque nobis a partium omnium, philosophicarum in primis, studio; in auctoribus excitandis delectum adhibuimus, suppressa tamen, breuitatis ergo, honorum praefatione et significatione qualicunque; lectio nem variam et multiplicem non congestis vndique titulorum plaustris ostentandam, sed argumentis et meditationibus, intra corpusculi theologici limites se continentibus, arbitris

peritis et aequis probandam esse putauimus. Quae quidem opera nostra, si viris doctis non displicerit, et ad lites theologicas sopiendas, veramque numinis optimi, sapientissimique, cui inuoluti sumus, ordinis rerum moralis cognitionem promouendam apta et idonea deprehensa fuerit, tacite et in sinu gaudebimus.

D. Gottingae d. 26. Decembr. 1802.

AVTODITZDO

C O N S P E C T U S

H V I V S S V M M A E.

Praecognoscenda theologiae christianaæ.

Particula prima.

De theologia in vniuersum. §. 1 - 5.

Particula secunda.

De theologia rationali et reuelata. §. 6 - 21.

Particula tertia.

De theologiae natura et indole. §. 22 - 27.

Pars prima, de Deo in vniuersum.

Sectio prima.

De numinis natura et existentia. §. 28 - 45.

Sectio secunda.

De trinitate Dei. §. 46 - 55.

Pars secunda, de creatione et gubernatione mundi.

Sectio prima.

De creatione mundi, hominum et angelorum. §. 56 - 76.

Sectio secunda.

De gubernatione mundi. §. 77 - 89.

Pars tertia, de ordine diuino salutis hominibus per Iesum Christum paratae.

Sectio prima.

De Iesu Christo, salvatore hominum. §. 90 - 101.

<p>Sectio secunda.</p> <p><i>De modo salutis per Christum consequendae.</i></p>	<p>Partitio prima.</p> <p><i>De vocatione et praedestinatione.</i> §. 102 - 105.</p>
<p>Partitio secunda.</p> <p><i>De fide.</i></p>	<p>Partitio tercua.</p> <p><i>De reconciliatione hominum cum Deo.</i> §. 111 - 121.</p>
<p>Partitio quarta.</p> <p><i>De sanctificatione hominis reconciliati.</i> §. 122 - 128.</p>	<p>Partitio quinta.</p> <p><i>De remediis salutis externis.</i> §. 129 - 147.</p>
<p>Partitio sexta.</p> <p><i>De ecclesia Christiana.</i> §. 148 - 154.</p>	
<p>Pars quarta, de rebus post mortem futuris.</p>	
<p>Sectio prima.</p> <p><i>De existentia hominis post mortem.</i> §. 155 - 164.</p>	<p>Sectio secunda.</p> <p><i>De sorte humana post mortem expectanda.</i> §. 165 - 173.</p>

PRAECOGNOSCENDA
THEOLOGIAE CHRISTIANAE.

A

HISTORICAL LIBRARY
HARVARD UNIVERSITY

PRAECOGNOSCENDA
THEOLOGIAE CHRISTIANAE.

PARTICVL A PRIMA.
DE
THEOLOGIA IN VNIVERSVM.

§. 1.

Origo religionis.

Homo, imperio sensuum excusso, persuasionem sibi induit sensim, cum timendo, tum amando et contemplando, pendere se a quodam superiore, cui venerationem, obedientiam, gratamque mentem debeat. Religionem dicunt istum animi sensum, cuius natura, siue eum προσκύνησιν θεοῦ ἐν πνέυματι καὶ ἀληθείᾳ, λογικὴν λατρείαν, εὐσέβειαν a), siue studium similitudinis cum Deo b), siue cultum diuinum c) esse putas, in eo semper posita deprehenditur, ut sit conscientiae vinculum, quo cogitando, vo-

A 2

lendo et agendo numini nos obstrictos esse sentimus d).

- a) Ioh. IV, 24. Rom. XII, 1. 1 Timoth. VI, 2.
- b) Εξεργασία τῷ θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν. Plato in Theaeteto pag. 122. ed. Bip. Antonin. de se ipso lib. X. §. 3.
- c) Externus et internus, publicus et priuatus, verus et falsus. Conf. Lactantii institutt. diu. lib. I. de falsa religione: Augustini liber unus de vera religione.
- d) Lactant. institutt. lib. IV. c. 28. reiecta Ciceronis originatione, de nat. Deor. lib. II. c. 27. Rem ipsam illustrat satis Spalding in libello: *Die Religion eine Angelegenheit des Menschen.* Lipsiae 1797.

§. 2.

Nexus cum theologia.

Omni tamen caritura esset religio fundamento, nisi niteretur *theologia*, quae obiectiue sumta est *doctrina de Deo relatō ad mundum et ad homines in specie;* subiectiue cogitata, *cognitio huius doctrinae.* Differt itaque *theologia* a religione neque facultate docendi, neque subtilitate quadam expositionis, quae vtrique communis esse potest; sed relatione duplici, qua creator et spiritus creati in ordine rerum morali erga se positi inueniuntur. *Theologiae* est, exponere de natura, voluntate et consiliis legislatoris summi: *religionis*, suadere obedientiam

sapien^{tissimae} et optimae legislationi
praestandam.

Vestigia huius discriminis non solum in libris
sacris iam occurunt (Matth. XXVIII, 19. 20. 2 Ti-
mooth. II, 19); sed differentia ipsa a nobis constituta
etiam etymo vocis *theologia*, et linguae vsu, tum pro-
fano (vid. Diogen. Laert. lib. I. c. XI. §. 8.); tum
ecclesiastico (*Suiceti thesaurus eccles.* v. θεολογία) et
communi fere confirmatur. Turbatus et adulteratus
est verus et genuinus vocis significatus ex eo inde
tempore, quo θεολόγου nomine is demum insignie-
batur, qui diuinam Iesu Christi naturam doce-
contra aduersarios vindicare nouerat. Conf. Rosen-
müller libellus: *de theologiae Christianae origine*,
Lipsiae 1786.

§. 3.

Praestantia theologiae.

Theologia inter humanas disciplinas
omnes primum sine dubio sibi vindicat
locum, tum ratione *dignitatis*, quia ad
summas notiones euehit animum huma-
num; tum ratione *ambitus*, quia immen-
sum terrae coelique orbem ceu aeternum
numinis regnum luce sua amplectitur et
illustrat; tum ratione *utilitatis*, quia ad
remotissima veri et boni adyta penetrat,
adeoque purae sapientiae et virtutis se-
mina in humano pectore fouet atque
excitat, (Tob. XXVIII, 28. Sirac. I, 1. 16);
tum denique et ipsius *amoenitatis* ratione
habita, quia mentem humanam ad coe-

lestia emergentem egregiis meditationibus sensisque pascit et inter summas calamitates fiducia et spe laetissima recreat (Psalm LXXIII, 26). Discant itaque bona sua iusta lance ponderare scientiae diuinæ alumni, tenentes probe, nullam disciplinam cum sana ratione magis convenire, tutoremque ad felicitatem puram sternere viam, philosophia de Deo et religione, quam sibi excolendam et in imas medullas conuertendam sumit theologus.

Formulam *regni Dei*, qua melioris doctrinae auctor (Ioh. I, 1.) saepissime vsus est, eo, quem *ipse* verbis substrauit sensu, non externam eamque Messianam, sed internam portendere conuersionem animorum, qua veri cognitione et perfectione spirituali et per hanc sempiterna felicitate potituri essent, me quidem iudice, dubitatione caret (vid. Matth. IV, 17. Luc. XVII, 21). Eodem tendunt, quae Stoici de mundo, communi hominum et numinis ciuitate (Cicero fin. III, 19), et de *sacro vniuersi vinculo* (civdeic legq; Antonin. de se ipso lib. VII. §. 9.), seu veritate a numine proueniente philosophati sunt.

§. 4.

Difficultates studii theologici.

Dissimilari interim nequit, studium diuinæ scientiae multis, iisque haud facile effugiendis, laborare difficultatibus. Postulat enim ratione *subjecti* non eximiā solum ingenii foecunditatem, sa-

gacitatem et solertiam, sed mentem etiam puram, sanctam et cupiditatum illecebris non offuscatam, quae ad coelestia emergere eaque firma fide amplecti et tenere queat a). Accedit, respectu habito ad fontes, rationis humanae, tanto campo emetiendo fere imparis, imbecillitas (1 Cor. XIII, 12); librorum autem sacrorum omnis generis multitudo, ambiguitas, obscuritas et argumentum varium, cui excutiendo et plane digerendo praeclarum iudicium et multiplex eruditio vix suffecerint. Quae omnia superantur adhuc inenarrabili obiecti sublimitate et numinis perfectione spirituali (Iob. XI, 7 - 9), quae, siue humanis concepta imaginibus, superstitioni et somniis dogmaticis facile viam sternit; siue anthropomorphismi vinculis liberata et in notiones, quas puras esse volunt, resoluta, captum humanum hand raro excedit, in formulas cassas et inanes extenuatur, et meditationis abusu incredulitatem ipsam fouet et excitat. Debet itaque omnino curari atque prospici, ut his tantisque impedimentis laeta ingenii *eu>Qv>a*, morum innocentia, diligentiae pertinacia, meditandi perseverantia, docendi prudenter obiiciantur; quo facto sperare licet, fore, ut *instructus euadat theologus, cuius operi bono idoneus* (2 Timoth. III, 17).

a) *Nihil enim ad peripiedam veritatem magis impedit, quam vita libidinibus dedita et falsae imagines rerum sensibilium, quae nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressae varias opiniones erroresque generant.* AUGUSTINUS de vera religione c. III.

§. 5.

Divisio theologiae.

Diffreret theologia ratione fontis, argumenti et methodi. Ratione fontis theologia omnis est siue rationalis vel naturalis, quae iterum dividitur in puram (ontothelogiam) et empiricam (physicatheologiam); siue historica vel positiva, quae auctoritatem quandam externam pro norma habet, cum diuinam (revelata), tum humanam (symbolica). Ratione argumenti est theoretica, quam et dogmaticam vocant a), et practica siue moralis; est thetica, biblica, historica; normam ecclesiasticam sequens (orthodoxa), et ab illa recedens (heterodoxa) b). Ratione methodi est systematica et popularis; acroamatica et cathechetica. Nostra institutio lineamenta ducet theologiae positivae Christianae, rationi sanae consenteaneae, quam quidem conuenientiam proxima sectione illustrabimus.

a) Nulla ars contemplativa, monente Seneca (epist. 95) sine decretis suis est, quae Graeci διγματα appellauere. In N.T. sententiae et

scita apostolorum (Act. XVI, 4), et apud *Ori-*
genem et *Basilium M.* doctrinae Christianae
audiunt dogmata. *Kantius* (*Critik der reinen*
Vernunft pag. 764) propositiones apodicticas
omnes diuidit in dogmata (*directsyntheticische*
Sätze aus Begriffen) et *mathemata*. *Quae omnia*
docent abunde, *dogmata cum opinionibus et*
commentis misceri non debere, *necne theolo-*
giae dogmaticae nomen ita vanum et irritum
esse, *vti nonulli putant*.

- b) In libris sacris יְשָׁרִים, ἁρεσ, recti, veri (Psalm. XLV, 7. Hebr. XII, 13), ψ̄ψ, σκολιῶν (Ies. XL, 4. XLII, 16. Phil. II, 15), tortuosi, falsi,
praui notionem inuoluit. Inde formulae, ἀρ-
θομεῖν λέγου ἀληθεῖας, recte tradere religionem
(2 Timothei. II, 15): δρεπόδεσσι πρὸς τὴν ἀληθεῖαν
τοῦ εὐαγγελίου, recte incedere secundum praecepta
euangeli (Gal. II, 14), quae plane respondent
τῇ οὐτινεῖται διδασκαλίᾳ (1 Timothei. I, 10), vel
orthodoxiae euangelicæ. Apud patres ecclesiae
(v. c. in dialogis Theodoreti) δρεπόδεσσος oppo-
nitur τῷ κακοδέσσῳ idemque est ac δύπλῳ τῷ ἀπο-
στολικῷ δογμάτων ἀγωνιζόμενος. Theologi ortho-
doxi gloriam dogmatici vindicant ei, qui publi-
cis ecclesiae suae symbolis conuenienter sen-
tit; philosophi contra veri amico et scruta-
tori felici. Debemus itaque distinguere inter
δρεπόδεστα biblicam, ecclesiasticam, symbolicam
et philosophicam, si indicare placet de iis,
quibus in doctrinis fidei δοκεῖ ἐρεπε. Conf.
Pauli commentarii theolog. Ienae 1795. p. 18.
Flattii Magazin für Dogmatik und Moral,
Tübingen 1796. St. I. p. 157 sq.

PARTICVL A SECVNDA,

DE

THEOLOGIA RATIONALI ET REVELATA.

§. 6.*Vtilitas theologiae rationalis.*

Scientiae diuinae studium profundius a theologia rationali, cum pura, tum empirica, repetendum esse, argumentis sat grauibus contenditur. *Primum enim* numinis existentiam in relatione qualunque iam supponimus a), cognitio nem eius positivam in animi notione, tanquam vestigio, reponentes. *Adde,* libros sacros cognitionem Dei naturalem, tum externam (Psalm. CXIX, 89. Rom. I, 19 sq.), tum internam (Ierem. XXXI, 53. Hebr. VIII, 10. Rom. X, 6-8.) summis laudibus extollere. Patet denique ex rei natura et aliarum disciplinarum (v. c. juris) analogia, cognitionem positivam qualemcumque, ceu specialem, singularem, interuallis et lacunis distinctam, pendere a notionibus vniuersis vel rationalibus, adeoque nullam theologiam reuelatam peritis probari et ab iis explorari posse, nisi ad ipsam mentis humanae naturam, ceu ad lapidem Lydium, exiga-

tur (Ioh. VII, 17) b). Quapropter dolendum est grauissime, theologiae naturalis studium a multis negligi, imo contemni atque despici c).

- a) Conf. librum nostrum: *biblische Theologie.*
t. I. p. 73 sq. edit. sec.
- b) De Platonicis adserit ipse *Augustinus*, eos pau-
cis mutatis verbis et sententiis *Christianos fieri*
posse (de vera religione cap. V.) Quidni pro-
nuntiemus idem de philosophia quavis hoc
nomine digna!
- c) Confer, quae *Kantius* praefatus est libro:
Die Religion innerhalb der Gränzen der bloßen Vernunft. Regiomonti 1793. fine,

§. 7.

Theologia positiva Christianorum.

Quum autem, rationi ad diuinitati ob-
sequia a), paucissimis datum sit, consul-
lit inter nos prouidentia imbecillitati
plurimorum per viros Iudeos eosque
sapientes, qui suis coaeuorum institu-
tionibus diuinis diuinam etiam praetexere
auctoritatem ausi sunt. Horum virorum
itaque libri, *foederis antiqui et noui* b)
postea nomine insigniti (Exod. XXIV, 8.
Sir. XXIV, 32. 2Cor. III, 14. Hebr. IX, 15.
Matth. XXVI, 28), pro norma theologiae
positiva sensim a Christianis habiti sunt,
quia utrinque collectionis argumentum
ab auctoribus ipsis *ad numinis consensum*
et voluntatem referri (2 Tim. III, 15 sq.

2 Petr. I, 20 sq. 2 Cor. I, 10. Ephes. III, 5. Ioh. XVI, 13) c), relatumque verum esse non dubitauerunt.

a) Τὸ ἔπειρον τῷ λόγῳ καὶ τῷ θεῷ. Antonin. de se ipso
1. XII. §. 31.

b) Non testamenti, ut Lactantius ait inst. IV, 20.

c) Conf. theol. nostra biblica ed. 2. tom. II. p. 56 sq.

§. 8.

Reuelationis notio biblica.

Adfirmant nimirum auctores sacri, suam rerum diuinarum cognitionem a numine ipso originem trahere, eamque communicationem veritatis coelestis *revelationem*, vel manifestationem adpellant rei antea incognitae (Matth. XI, 25. 1 Cor. II, 10. Φανέγωσις Rom. I, 19 sq.). Pronocant in huius rei fidem *tum* ad reuelationem *naturalein* (Psalm. XIX, 1 sq. Rom. I, 19 sq.), et *spiritualein* (Es. XLII, 1. Sap. IX, 17. Matth. X, 20. 1 Cor. II, 10), vel rationalem; *tum* ad *conuersationes cum Deo* (Gen. III, 8 – 10. Exod. III, 2 sq. XIX, 20.) et *angelis* (Act. VII, 53. X, 3 sq.); ad *somnia* (Gen. XXVIII, 12. Matth. I, 20) et *ecstases* (Ies. VI, 1 sq. Ierem. XIII, 4 sq. Act. X, 9 sq. 2 Cor. XII, 2 – 4); ad *voices coelestes* (Matth. III, 17. Act. IX, 4 sq.), et *instinctum singularem* (1 Sam. X, 10. Ioh. XI, 51. Act. II, 4. 2 Tim. III, 16), quem postea *inspirationis*, h. e. *adflatus*

diuini vel ἐνθουσιασμοῦ, nomine celebrarunt. Neque tamen silentio premi debet, auctores sacros non omnibus, quae effati sunt, vel scripsere, auctoritatem diuinam praeferre, sed nonnulla (1 Cor. VII, 12), ceu humana, suomet ipsorum iudicio et arbitrio vindicare.

Observari debet, ne iusto plus arrogansse sibi videantur scriptores biblici, iam ex eo inde tempore, quo emanatismi notiones ingenia Iudaica occupaverunt (Ierem. XXIII, 24), spiritum diuinum, sine verbi diuini institutionem, quam vocant immediatam, adfatum Israelitae cuius potuisse obtingere. Conf. Ierem. XXXI, 33 sq. Ioel III, 1 sq. Sap. VII, 27 sq. Mirari itaque haud subit, in N. etiam T. sententias et dicta doctorum et vulgi interdum halitu diuino animari ad illumque reuocari. Conf. Matth. XVI, 17. Act. X, 44. 1 Cor. XII, 4 sq. 1 Thessal. IV, 9. 1 Joh. II, 20. 27. Quidni vatibus auctoribusque sacris concesserit spiritum suum, qui vita, halitu et intelligentia replet omnia (Act. XVII, 25. Exod. XXVII, 3) ?

§. 9.

Doctrina symbolica et ecclesiastica.

In libris nostris symbolicis de variis hisce revelationis modis plane nihil constitutum est, praeeunte quamuis Luthero in locis scriptorum suorum variis a); multo minus de *inspiratione*, quae propter fanaticorum arrogantiam tunc temporis male audire cooperat b). Suppleuit tamen mox, quod deesse videbatur, *sedulitas*

doctorum ecclesiastica mira sententiarum et commenterum varietate. Exstitere nimirum dogmatici (suprānaturalistae), qui *reuelationem* actum Dei vniuersalem adpellarent, quo doctrinas religionis antea incognitas cum scriptoribus sacris communicauit; *inspirationem* autem actum specialem, quo conceptionem doctrinarum et scriptionem in mente horum auctorum per spiritum sanctum moderatus est c). Neque defūtere theologi satis clari, qui in hoc discrimine vel nostris temporibus acquiescerent d).

- a) "Darum ist diese Weise der Offenbarung, daß durch Gott mündlich redet und mit dem Glanz seines Lichtes die Herzen erleuchtet, viel gewisser, denn Träume und Gesichte." Opp. ed. Walch Tom. I. p. 1405.
- b) Lutheri opp. T. XI. p. 2848 sq. Walchii Einleitung in die Religionsstreitigkeiten. P. I. p. 591. 631 sq. Artic. Smalcald. P. III. art. 8. de confessione.
- c) Conf. Calouii, Quenstedtii, Hollazii systemata ad h. l. et commentationes meas theologicas (Abhandlungen zur Erläuterung der wissenschaftlich-praktischen Theologie) part. I. Gottingae 1798. pag 36 sq.
- d) Conf. b. Doederleini christlicher Religionsunterricht Th II. pag. 81. Seiler über die göttliche Offenbarung. Erlang. 1796. p. 221 sq. Storr doctrinae christ. pars theoretica. Stuttgart. 1793. p. 65 sq.

§. 10.

Sententiae recentiores.

Imminuta tamen est post breue intervallum sententiae huins auctoritas *tum* studiis Syncretistarum et Pietistarum, qui theopneustiae periculum (2 Timoth. III, 15) non ab omnibus et singulis libris sacris subiri posse ingenue docuerunt *a*); *tum* interpretum biblicorum eruditione et solertia, qui de authentia, de *évauſtio-φανεῖαις*, de opinionibus temporum et adcommmodatione scripturae sacrae ad illas multa liberius disputauerunt *b*); *tum* commentationibus historicorum, qui aliorum populorum religiones et superstitiones laudabili diligentia excusserunt *c*); *tum* denique et philosophorum conatibus, qui in adserendo rationis primatu vel in hac doctrina nunquam defessi sunt *d*). Surrexerunt itaque theologi, qui vel in libris sacris *singula tantum reuelationis documenta* deprehenderent *e*); vel reuelationem biblicalam omnem ad *naturalem et mediataam* reuocarent *f*); vel reuelationis et legationis diuinae notiones ad *infantiam generis humani* ablegarent (*natura-listae*) *g*).

a) Conf. scripta Arndii, Calixti, Speneri, Franckii, Toellneri al.

b) Grotius, Clericus, Vitringa, I. A. Ernesti, I. D. Michaelis, Semlerus al.

- c) *Vossius de theologia gentili.* Francof. 1668. 4.
Tob Pfanner systema theologiae gentilis pri-
oriſ. Basil. 1679. 4. Conf. scripta Meinersii,
Isolini, Herderi, Stäudlini al.
- d) *Kant die Religion innerhalb der Gränzen der*
blossen Vernunft. p. 253 sq. *Fichte Kritik*
aller Offenbarung. Königsb. 1792. ed. 2. 1793.
Kritische Theorie der Offenbarung. Halle 1792.
Niethammer Versuch einer Begründung des
vernunftmässigen Offenbarungsglaubens. Leipzig
1798. Kritik der christlichen Offenbarung:
oder einzig möglicher Standpunkt, die Offen-
barung zu beurtheilen. Leipzig 1798.
- e) *Jerusalem Betrachtungen, P. II. von der Offen-*
barung. Braunschweig 1780. *Lessing Beiträge*
zur Geschichte und Litteratur, IV. St. Braun-
schweig 1777. p. 522 sq. von der Erziehung
des Menschengeschlechtes. *Doederlein christ-*
licher Religionsunterricht. Th. I. p. 93.
- f) *Niemeyer populäre und praktische Theologie.*
Halle 1799. p. 32 sq. Eckermann compend.
theol. Christianae §. X. Henkii lineamenta
fidei Christianae §. XV.
- g) *Henke's neues Magazin für Exegese.* Tom. I.
p. 453 sq. Über Offenbarung und Mythologie.
Berlin 1799.

§. 11.

Consectaria critica de reuelatione et in-
spiratione.

Fatemur autem ingenue, nobis in
placitis hisce recentioribus nonnulla te-
mere effusa videri, cum propter summam
constantiam, quo Iesus praesertim suam

legationem dininam sustinuit (Ioh. V, 23. 30. VII, 16. XII, 44); *tum* propterea, quod institutio diuina mediata et ex causis secundariis proficiscens in omni cognitione humana locum habet, adeoque reuelationis nomen vix meretur. *Theopneustiae* autem, quotquot supersunt adhuc, *fautoribus* respondetur paucis, inspirationis proprie sic dictae notionem non sine summo incommodo morali ad mentem humanam transferri *a*); auctores sacros instinctum diuinum, quo sibi correpti esse videbantur, ad oracula quidem, sed nunquam ad sermonem pedestrem, multo minus ad scripta retulisse *b*); diuersitatem orationis, fontium (Num. XXI, 14. Ios. X, 13. Luc. I, 3), chronologiae (Matth. XXIII, 55. Luc. II, 2. Act. V, 56 sq. VII. tit.) librorum sacrorum testari abunde, auctores saepissime suo arbitrio fuisse relictos; magnamque denique partem eorum, non ab illis, sed ab interpretibus et amanuensibus (Rom. XVI, 22. Col. IV, 18. 2 Thess. III, 17), de quorum adflatu diuino vix constat, literis traditam esse.

a) Θεοπνευστία proprie sumta et ceu ἐπίνεοι τοῦ θεοῦ (Ioseph. contra Apion. I, 6.) cogitata, non solum numinis et mentis humanæ naturam spirabilem esse innuit (Psalm. CIV, 29 sq.).

sed libertatem etiam hominis intellectualem et moralem penitus tollit et auctores sacros mutat in ἔργαν τοῦ Θεοῦ ὑχοῦντα, κρουόμενα καὶ πληττόμενα δοξάως ὅπ' αὐτοῦ: Philo, quis rerum diu. haeres: opp. ed. Pfeiffer tom. IV. p. 116. Neque etiam furor vatum aliter describitur apud poetas: Virgil Aeneid. VI, 46 sq. Conf. Herder Briefe das Studium der Theologie be treffend. part. I et XII.

- b) Num. XI, 25 sq. 1 Sam. X, 10 sq. XIX, 20 sq.
Ierem. I, 9. 1 Cor. II, 13. 2 Petr. I, 21.

§. 12.

Continuatio.

De reliquis autem institutionis diuinae modis (§. 8.) tenendum est, adpartiones numinis in N. T. diserte negari (Ioh. I, 18. 1 Tim. VI, 16); somnia (Sir. XXXIV, 2) et visiones etiam falsis prophetis obiici (Ierem. XXIX, 8. XXIII, 16. XII, 14); voces caelestes autem pauca, eaque tonitruum fragori inuoluta (Ioh. XII, 29), elocutas esse a). Restat itaque ad vindicandam eorum, quae diuina sunt in libris sacris, originem caelestem revelatio naturalis et spiritualis; *qua diligentius considerata patebit omnino, scriptores biblicos meditationes suas diuinias non sine summa religione ad numinis, de cuius adsensu fide certi erant, voluntatem et auctoritatem retulisse b).*

- a) Conf. Maimonides de reuelatione prophetarum in *Vitrinæ observ. sacr. tom. II.* p. 561. et *theologiam nostram bibl. tom. I.* p. 58.
- b) ἐκάστου νοῦς θεὸς καὶ τετέλευτη εἰρήνης (*Anton. XII, 15*), docnere Stoici (*Cicero legg. I, 22*): et Homerus mentionem iniicit vatis, qui, licet ἀνθρώποις διάτεται, carmina sua tamen caelitus sibi indita esse adserit (*Odyss. lib. XXII. v. 347*). Confer in easdem sententias loca N. T. *Act. XVII, 28.* *Matth. XVI, 17.* *Act. XV, 22.* *2 Cor. XIII, 9.* *1 Thess. IV, 9.* *theol. bibl. I, 66 sq.* et *Eckermann's Handbuch für das systemat. Studium der christlichen Glaubenslehre.* Altona 1801. *tom. I.* p. 423 sq.

§. 13.

Vaticinia.

Neque tamen sufficit, scriptoribus sacris tantum persuasum fuisse de diuinitate doctrinae; etiam coaevis suis illam probare debebant argumentis, cum *externis*, tum *internis*. Ad illa spectare putantur primum *vaticinia*, (*Luc. XXIV, 44.* *Act. II, 16 sq.*), quae *praedictiones* esse perhibentur *rerum futurarum contingentium, quibus euentus respondit a).* Liceat philosophis, disputare, an cogitari et locum habere possint eiusmodi diuinationes *b)*? Excussis oraculis sacris patet facile, *praedictiones* vere et proprie sic dictas a Christo ipso recusari (*Matth. XXIV, 36.* *Act. I, 7,*) adeoque in libris

B 2

biblicis non occurtere c); vaticinia etiam ab ambiguae fidei hominibus edita (Num. XXII, 5 sq. 1 Reg. XXII, 22) d); multa eorum obscure concepta et euentu etiam destituta (Ies. II, XVII, Ioel. III, 3 sq.) e); alia, singulari temporum illorum studio, post factum exarata (Ies. LII, sq. Dan. IX, 24 sq. Matth. XXIII, 35) f); plurima allegorice explicita euentis postea demum substrata esse g). Quibus nubeculis cum omnia fere vaticinia V. et N. T. inuoluta sint h); colligitur, argumentum ab iis petitum, apud Iudeos quidem, interpretationi vatum suorum allegoricae adsuetos, efficacia sua non caruisse; inter nos autem idem argumentum egere venia quadam non ab omnibus speranda i).

- a) b. Doederlein institt. theol. Christ. §. 16. *Lies Wahrheit der christlichen Religion*, Ed. 6ta pag. 472 sq.
- b) Cicero de diuinat. lib. II. c. 5. *Kant Anthropologie* pag. 98 sq.
- c) Theolog. bibl. tom. II. p. 1-240. Dubia sunt loca Matth. XII, 40. XVII, 22. XX, 19. Luc. XIII, 52. Ibid. p. 377 sq.
- d) Eichhorn Biblioth. der biblischen Literatur part. IV. p. 191 sq. Über die Prophetensagen aus dem Hause Israel.
- e) Euentum etiamnum exspectandum esse, si diinii fuerint Ebraeorum vates, in Christoeratia proxime condenda, ut hanc obiectio-

- nem effugeret, statuit b. Michaelis observ.
philog. et crit. in Ieremiam p. 183.
- f) *Theol. bibl.* tom. II. p. 129 sq. 211 sq. *Eichhorn*
Bibl. der bibl. Literatur t. V. p. 973 sq. *Conf.*
ante omnia oracula Sibyllina, quae Christiana
vocantur a *Lactantio* in it. I. IV. c. 15 sq.
- g) *V. c. Ps. XVI, XXII. Ies. LIII,* et alia oracula
Messiana, quibus Vespasianum portendi, Iosepho
persuasum fuit (*Ant. Jud. VI, 5, 4*). Vi-
guit hoc interpretandi genus adhuc tempore
Cyrilli Hierosolymitani, qui et ipse fata sua
a prophetis praesignificata fuisse credidit: *So-*
zomen. Hist. ecclast. lib. IV. c. 5.
- h) *Fatente ipso Lessio: praktische Dogmatik.*
Ed. 2. pag. 391.
- i) *In primis post iudicium parum honorificum,*
quod Jesus tulit de vatis Hebraeorum Matth.
XI, ii. Luc. VII, 28. *Conf. tamen librum*
Seileri: Die Weissagung und ihre Erfüllung
aus der heil. Schrift dargestellt, Erlangen 1794.

§. 14.

De miraculis: doctrina biblica.

Praeter vaticinia prouocauerunt aucto-
res sacri adhuc ad *miracula*, seu facta,
quae admirationem excitauerunt specta-
toribus. Hebraeis nimirum idem est
נָדְרָה, מִזְבֵּחַ, כְּלָא, אֹתוֹת, מִזְבֵּחַ, quod Grae-
cis est Θαῦμα, Θαυμάσιον, σημεῖον, τέγας,
et a Romanis ostentum, prodigium, por-
tentum, *miraculum*, *mirabile* vocatur:
qui linguae vsus adeo constans est in
libris V. et N. T., vt praestigiatoribus

etiam falsisque prophetis vim, miracula patrandi, tribuant [Exod. VII, 11 sq. Deut. XIII, 2 sq. a) Matth. XII, 27. Matth. XXIV, 24 sq. 2 Thess. II, 9. b)]. Eiusmodi miracula in vniuersum fiunt a Deo, omni aetate et tempore (Iob. V, 9. Psalm. XL, 6. LXXXIX, 6. CXXXIX, 14. Ioel. III, 5. Sirac. XVIII, 2-5. XLIII, 2-31); in specie tamen concedente numine facinora mirabilia patrata esse memorantur a Mose (Ex. III, 20 sq.), Iosua (Ios. III, 15), Simsone (Iud. XV, 19), Elia (1 Reg. XVII, 10 sq.), Iesu et Apostolis (Act. II, 22. 43) hunc in finem, ut fidem adderent dictis et diuinam sermonum auctoritatem factis confirmarent (Ioh. V, 20. 36. X, 25. 37 sq.).

a) Quae loca omnia occasionem praebent agendi de miraculis Ethnorum, in specie de miraculis Vespasiani secundum Tacitum hist. IV, 81. et Suetonium Vespas. c. 7. Confer et Lactantium institut. lib. II. c. 7 sq.

b) Locus memorabilis, qui proprie miracula a doctrina, non doctrinam a miraculis pendere, facile probat.

§. 15.

Doctrina ecclesiastica ad Lutherum usque.

De veritate horum miraculorum adeo non dubitatum est in ecclesia prima, ut viri potius sancti aeui sequioris, promis-

sione Iesu Christi freti (Matth. XVII, 20. Ioh. XIV, 12), iisdem et maioribus adhuc factis mirabilibus se pares et idoneos esse putarent, et ad seculum usque sextum et septimum prodigia sua annalibus referenda traderent a). Egregie itaque docet *Augustinus*: *Deum in miraculis nihil contra naturam facere; insolita nobis contra naturam esse videri, non Deo, qui naturam fecerit b)*. Cui sententiae ipse *Lutherus*, tantum abfuit, ut refragaretur, ut potius miracula non solum etiamnum fieri posse traderet, sed euentus etiam naturae mirabiles, traditionum prodigiis minoribus longe preferenda esse ingenue doceret c).

- a) Conferatur *Irenaeus* adv. haeres. lib. III. c. 57.
 qui vera miracula vindicat ecclesiae catholicae: *Eusebius* hist. eccles. lib. V. c. 7. et relatio eius de morte Polycarpi: *Augustinus* de cunctitate Dei lib. XXII. c. 8. quo loco plura testatur de miraculis, quibus interfuit: *Gregorius M.* dialogor. lib. II. c. 5-51. ubi de miraculis agit patrum Italicorum. In ecclesia orientali obniam quidem iunum est a nonnullis proclivitati isti ad prodigia, praesertim a Chrysostomo est Theophylacto (vid. *Suicerthes*. v. *ὑπετον*); in ecclesia autem occidentali iam inde a seculis primis tantas egit radices, ut vel nostris temporibus nondum extincta sit. Nouimus existisse nonnullos, qui fidem horum miraculorum infringere tentarent ar-

gumentis haud spernendis; at enim uero verendum est simul, ne iisdem conatibus miraculorum biblicorum auctoritas labefiat, Conf. Less Wahrheit der christlichen Religion, Göttingen 1786. p. 765 sq.

b) Opp. edit. Basil, 1569. tom. III. p. 1065. sentent. excerpti, 285.

c) Opp. ed. Walch, tom. II. p. 1825. XI, 1271 sq. Praeiuerauit Augustinus enarrat. in Psalm. CX. "Memoriam fecit mirabilium suorum, reseruans opportune inusitata prodigia, cum sint eius miracula quotidiana maiora. Tot per uniuersam terram arbores creat, et nemo miratur." Opp. ed. Basil, 1569. tom. VIII. p. 1290.

§. 16.

Ad nostra usque tempora.

Rediere tamen mox theologi, quamvis nulla auctoritate librorum symbolicorum suffulti, ad subtilitatem Thomae Aquinatis scholasticam, qui miracula primum diuinitus praeter ordinem communiter in rebus seruatum fieri docuerat a). Placuit itaque decernere, miracula esse euentus ab ordine naturae recedentes adeoque ab ipsa numinis potentia repetendos; euentus naturales e causa supernaturali; euentus, quibus explicandis nulla causa naturalis sufficerit b). Declarauisse deum, eos ipsos, quorum interuentu miracula facta sunt, esse viros sanctos a se institutos (Actor. II, 22), adeoque miraculis

primum et palmarium argumentum veritatis doctrinae Christianae inesse c).

- a) *Summa theol.* lib. I. quaest. 105. art. 5 sq.
- b) *Finitiones Quenstedtii, Hellazii, Dannhaueri, Süsskindii* (*Flatt. Magazin für christliche Dogmatik und Moral*, p. III. pag. 60 sq.) Neque defuere e philosophiae Leibnitianae, Wolffianae et Kantianae adseculis, qui huic sententiae calculum adiicerent. Confer. *Tieftrunk Censur des protestantischen Lehrbegriffs*, Berolini 1789. tom. I. p. 217 sq.
- c) Vide longum apologetarum Christianae religionis indicem a Iustino M. ad Kleckerum vsque, in *Stäudlini Dogmatik und Dogmengeschichte*, Göttingen 1800. tom. I. p. 319 sq. deinde b. *Lessitum in libro: Wahrheit der christlichen Religion* §. 12.

§. 17.

Observationes criticae.

Sturrexerunt autem mox *theologi*, qui contra hanc sententiam monerent, deum mundum a se vero eoque maximo miraculo conditum vna eaque immutabili voluntate gubernare, adeoque propter summam sapientiam leges naturae irrevocabiles migrare non posse a). Secuti sunt *philosophi*, qui euentum supranaturalem ab homine vlo experientia cognosci posse negantes, aeternum etiam ordinem rerum moralem eiusmodi miraculis haud sine superstitione turbari ingenue do-

cuerunt b). Accesserunt scriptores *historici* et *critici*, qui, tum testium fidem in omnibus fere miraculis desiderari, tum facta naturae contraria (Matth. XVI, 1 sq.) in libris sacris haud memorari, identidem monuerunt c). Verum itaque quin propter se et argumenta sua verum sit et de eo prius constare debeat, quam de miraculo iudicari plene ac tuto possit d); subsistimus omnino in notione biblica miraculorum (§. 14), ceu euentuum coae-
vos ad admirationem prouocantium, eoque non tam ad argumenta, quam subsidia cognoscendae veritatis, populo in primis adcommodata referimus e).

- a) Confer post *Ierusalem*, *Doederleinii*, *Mori*, *Henkii*, *Eckermannii* (Handbuch I, 459 sq.) obseruationes libellum nostrum: *theologische Abhandlungen* ztes Stück p. 157 sq. Gött. 1799.
- b) *Rousseau lettres érites de la montagne*. Op. edit. Bipont. tom. XII. ep. 5. *Heyne* opusc. academ. tom. III. pag. 207 sq. *Kant Religion innerhalb der Gränzen der Vernunft*. p. 110 sq. *Jakob vermischt philosophische Abhandlungen*. Halle 1797. p. 152 sq.
- c) Vid. *theologia nostra biblica* tom. II. ed. 2. pag. 342 sq.
- d) *Verba b. Mori* in epitome theolog. christ. proleg. Sect. IV. §. 21.
- e) *Herderi christliche Schriften* part. II. p. 259 sq. theolog. Abhandlungen p. 204 sq.

§. 18.

Conuenientia cum sana ratione.

Aliud, idque summum veritatis argumentum est *conuenientia doctrinae cum natura hominis rationali*, ad quam autores sacri saepius pronocare non dubitant. Legimus enim, Mosen atque prophetas doctrinam suam adpellare *legem animis hominum inscriptam* (Deut. XXX, 11 - 14. Ierem. XXXI, 33 sq.); Iesum veri periculum in *cognitione quaerere factis exprimenda* (Ioh. VII, 17. Coll. III, 21. Matth. XI, 29); Paulum et reliquos apostolos non solum ad *diligentem veri explorationem* excitare lectores (Rom. XII, 2. Ephes. V, 10. Phil. I, 10. 1 Thess. V, 21. 1 Ioh. IV, 1), sed *formulam etiam praeire egregiam*, ad quam libri pro diuinis habiti, ceu ad lapidem Lydium exigi debeant (2 Timoth. III, 15 sq.) Mirari itaque non subit, apologetas religionis Christianae antiquiores a) et recentiores b), quibus nimirum sapere contigit, hnic argumento principi insistere; neque enim ad arcem veri vnquam penetrauerunt, qui vim eius obiectionibus vanis adtenuare conati sunt.

a) *Iustinus M. apologia secunda* (ed. Thirlb p. 124, 132,) testatur diserte: *Iesum ex parte iam a Socrate, Platonis et Stoicis cognitum esse, quia omnibus infuit ratio* (λόγος γὰρ τὸν κατ

λετινοὶ δὲ παντὶ ἀνῇ. Apud Clementem Alexandrinum verba occurunt aurea; ἄλλως τις περὶ ἀληθείας λέγει, ὅλλως οὐ ἀληθεία ἔστην εἰδομενεῖς (stromat. lib. I. pag. 288. edit. Colon. 1688). Egregie Lactantius (instit. diu. lib. IV. c. 3); *vbi sapientia cum religione inseparabiliter cohaeret, utrumque verum esse necesse est.* Conf. totum locum.

b) Leibnitius de conformitate fidei cum ratione opp. ed. Dutens tom. I. p. 60 sq. Rousseau Emile. tom. IX. opp. p. 15 sq. Less Wahrheit der christlichen Religion p. 117 sq. Doeberlein christlicher Religionsunterricht part. I. p. 154 sq. Ziegler Erörterung, dass der Beweis für die Wahrheit und Göttlichkeit der christlichen Religion mehr aus der inneren Vortrefflichkeit der Lehre, als aus Wundern und Weissagungen zu führen ist: in Henke's Magazin für Exegese tom. I. p. 20 sq. Eckermann Handbuch I. 675 sq.

§. 19.

De canone V. T.

Propter tot et talia argumenta libris sacris accreuit temporis successu auctoritas publica quaedam, quam et *canonicam* vocant. *Canon* videlicet adpellatur *catalogus librorum*, qui auctoritate publica in ecclesia cum *Iudaica*, tunc *Christianæ* sensim pro *sacris* et *diuinis* habiti sunt. Collecti sunt nimirum libri V. T., ut ab iis ordiamur, primum singuli; pentateuchus, olim breuitate sua insignis

(Deut. XXXI, 24 sq. Ios. VIII, 30 - 35. 2 Reg. XXII, 8 sq.), iam ante exilii Babylonici tempora ita amplificatus erat, qualis nunc exstat; Psalmi, nouo carminum numero aucti (Psalm. LXXII, 20), prophetarum maxima pars, et libri regum a Nehemias additi sunt (2 Maccab. II, 15); reliqua pars oraculorum cum annalibus Hebraeorum variis cura Iudee Maccabaei demum corpus fieri cooperunt (ibid. v. 14). Ab hisce libris, temporum iniuriae sorte felici eruptis, pependisse ecclesiam Iudaicam testantur libri apocryphi (*Sirac.* prol. v. 2. cap. XLV sq.), N. T. (Luc. XXIV, 44), *Iosephus* a), *Philo* b), *Melito* c), *Origenes* d), *Athanasius* e), *Hieronymus* f), suffragiis licet variis et iam a Sadducaeis et Essenis multiplici ratione turbatis g). Accessere apud Christianos concilii Laodiceni (a. 364) h), Carthaginensis (a. 397) et Tridentini (a. 1545) decreta, quae tamen et ipsa inter se dissentient nouisque disquisitionibus viam sternunt i).

- a) Contra Apion. lib. I. c. 8. collato loco de B. Iud. lib. VII. c. V. §. 5. de *lege Dei* a Vespasiano in triumpho portata.
- b) De vita Mos. pag. 654 sq. ed. Mangey coll. Eichhornii biblioth. bibl. tom. IV. p. 785 sq. de apocryphis et diuersitate canonis Palaestinensis et Alexandrini.

- c) Apud Euseb. H.E. lib. IV. c. 26.
- d) Ibid. lib. VI. c. 25. Omittit prophetas minores et addit librum Esrae secundum cum epistola Ieremiae.
- e) Synopsi scripturae sacrae opp. ed. Colon. 1686. tom. II. p. 56 sq. Vide, quae ibi monentur de apocryphis.
- f) Prologo galeoto: epist. 2. ad Paulin. Conf. Augustinus de doctrina Christiana. lib. II. c. 8.
- g) Confer Joseph. B. I. lib. II. c. 8. §. 5 sq. et librum meum: religiöse Moral. Gött. 1800. §. 71. not.
- h) Spittler kritische Untersuchung des sechzigsten Laodicenischen Canons. Bremen 1777. p. 10 sq.
- i) Desunt nimirum leges, quibus v. c. Corani libri circumscripti sunt: vid. Elmacin. histor. Saracen. ed. Epip. mai. lib. I. p. 18. Alter Sadducei, Esseni, Alexandrini, Pharisei; alter Melito, Origenes, Athanasius, utriusque concilii patres sentiebant de canone V.T. Quis nunc conabitur, argumentis mere historicis ductus, tantam componere litem? Conf. Pauli nouum Repertor. part. III. 180 sq. Henke Magazin für Exegese. tom. II. 455 sq. IV. 1 sq. Eckermann Handbuch I. 635 sq.

§. 20.

De canone N. T.

In ecclesia primaeua, cui persuasum erat de reditu Messiae proxime exspectando (1 Cor. XV, 51. 2 Cor. V, 3 sq.), fides Christianorum magis doctorum, quam scriptorum auctoritatem secuta est.

Illatae tamen sunt in ecclesiis, praeeunte forte exemplo Aramaeo *a*), vitae I. C. plures *b*), quarum numerus, seculo secundo demum, ad quaternionem *euan-geliorum* restrictus est *c*). Paulo post epistolae etiam, quae circumferebantur, apostolicae, cum Actibus, qui accessere, corpus fieri coeperint, non tamen pari auctoritate vel consensu *d*). Seculo tertio vtraque collectio iam in vnum volumen coierat, testibus *Origene e*), *Eusebio f*), *Athanasio g*), *Augustino h*), conciliis *Laodiceno* et *Carthaginensi*, consuetudine tamen magis, quam vniuerso ecclesiarum suffragio coniuncta *i*). Quae omnia si iusta lance ponderantur, probabilem reddunt sententiam, ex historia canonis non internam, sed externam librorum sacrorum auctoritatem deriuari et firmari posse *k*).

- a) Eichhorn Bibliothek der biblischen Literatur.*
tom. V. p. 761 sq.
- b) Iustin M. apol. II. c. 98. Fabricii cod. apocr.*
N. T. p. 2 sq. *Henke Magazin für Exegese t. IV.*
pag. 576 sq.
- c) Irenaeus adv. haeres. lib. III. c. 11. Tertullian.*
aduers. Marcionem lib. IV. c. 4 sq.
- d) Cum propter finem epistolarum ἡγέρηται, tum*
propter epistolas suppositas (2 Thess. II, 2.
III, 17). *Actus apostolicos multis ecclesiis vel*
suo aeuo ignotos fuisse, conqueritur Chrysostomus (*homil. LV. in act.*)

- e) Apud *Euseb.* H. E. lib. VI. c. 25. loco dignissimo, qui curatius explicetur.
- f) H. E. III, 25. coll. c. 16. quo *Clementis* etiam Romani epistolam μεγάλην καὶ θαυμαστὴν καὶ ὁμολογουμένην adpellat. Videat. *Henkii Magazin* tom. V. p. 451 sq.
- g) Synopsi scr. sacrae I. c. p. 59 sq.
- h) De doctrina Christiana lib. II. c. 8.
- i) *Augustinus* i se monet (l. c.) "epistolas apostolorum, quas plures et grauiores ecclesiae accipiunt, praeponendas esse iis, quas paucioris et minoris autoritatis ecclesiae tenent."
- k) *Semler* von freier Untersuchung des Kanon. Halle 1771 sq. (*Corrodi*) Versuch einer Geschichte des jüdischen und christlichen Bibelcanons. Halle 1792. *Haenlein* Einleitung in die Schriften des N. T. ed. 2. tom. I. p. 565 sq. Erlangen 1801. *Eckermann* theologische Beiträge. B. 5. St. 2. p. 140 sq.

§. 21.

Auctoritas librorum sanctorum.

Haec autem, quam *normatiuam* appellant, auctoritas reuera vindicata est scripturae sacrae V. et N. T., hac nimirum ratione, ut rite explicita, patrum, conciliorum, traditionum, episcopi qualiscunque et fanaticorum, quam iactant, auctoritatem longe supereret, adeoque *unicam et certissimam doctrinae regulam* (2 Timoth. I, 13) religionis Christianae ministris exhibeat a). Nititur sententia

ista origine horum librorum divina, principiorum veritate (Act. IV, 27. 1 Cor. III, 11), doctrinae sufficientia (Act. XX, 27. 1 Ioh II, 20) et perspicuitate (Psalm. CXIX, 105. Ies. VIII, 20). Subscribi autem potest, quidquid etiam obiiciant aduersarii b), vel nostris temporibus huic iudicio, dummodo in explicandis libris sacris non tam diuinae *originis*, quae vbiique demonstrari nequit, quam diuini eorum *argumenti* ratio habeatur (2 Tim. III, 16), cuius natura et indeoles ex summis praeceptis euangelii et sanae rationis (§. 18.) facile inuestigari et ab inanibus hominum commentis separari potest c).

- a) Libri symbol. solida declar. I. p. 632. ed. Rechenberg. Conf. Döederlein instit. §. 47. obs. 2.
- b) "Quod si semel peruerterit, ut scripturis conuincendus sit, quicunque ecclesiae sensis et conciliis contradicit, nihil habebimus in Christianitate certum vel determinatum?" Verba Eckai contra Lutherum coram Caesare in comitiis Vormatiensibus 1521.
- c) Eichhorn Vorschläge zur Hermeneutik in der Bibliothek der biblischen Literatur B. IV. p. 350 sq. Meyer Hermeneutik des A. T. Lübeck 1800. Michaelis Dogmatik §. 3 sq.

PARTICVL A TERTIA.
SINUS
DE

THEOLOGIAE NATVRA ET INDOLE.

§. 22.

De cognitione Dei.

Theologiam, quae doctrina est de Deo (§. 2), cognitionem numinis continere et cum aliis communicare, in libris sacris aperte docetur (Ioh. XVII, 3. Rom. I, 19 sq.), et e patribus ab Augustino in primis declaratum est a). Ioannes Damascenus contra adseruit cum Alexandrinis, *Deum non solum omnem substantiam, sed cognitionem etiam superare b)*, ab Alberto M. c) tamen et Thoma Aquinate d) iam idoneis argumentis refutatus. Rediit postea eadem sententia in philosophia Kantii, qui Deum cogitari quidem et credi, sed non cognosci posse docuit e). At enim uero cognitio, quae nexus est notionum, unitate cogitandi rationali coniunctarum, non solum in physica, sed in metaphysicis etiam, cum maxime in theologia locum habet f).

a) *De cognitione verae vitae c. VII et VIII. Quæstiones veteris et noui testamenti p. I. De trinitate lib. VIII. c. 4. Quid est, Deum scire, nisi eum mente conspicere, firmeque perspicere.*

- b) *De orthodoxa fide lib. I. c. 4.*
- c) *Summa theolog. tract. III. quaest. 15. Conf. Tiedemanni Geist der speculativen Philosophie tom. IV. p. 417 sq.*
- d) *Buhle Geschichte der neueren Philosophie, Göttingen 1800. tom. I. p. 862 sq.*
- e) *Critik der praktischen Vernunft p. 255.*
- f) *Kant Critik der reinen Vernunft p. 864.*

§. 23.

Natura huius cognitionis.

Patet famen ex essentia huminis, cognitionem istam neque intuituam (Ioh. I, 18), neque supranaturalem, sed vnicē rationalem esse, eamque vel puram (idealem), vel mixtam (physicam, teleologicam) a). Prima *analytica* est, altera *synthetica*, eaque symbolica vel analogica; neque enim deum ipsum, sed necessariam tantum dei notionem tenere et amplecti potest hominis cognitio libera. Pertinet itaque non ad *scientiam* (Wissen), sed ad *fidem*, quae *certa est persuasio de rei inuisibilis existentia* (Hebr. XI, 1), *firmis argumentis declaranda*, adeoque summam euidentiam et certitudinem admittere debet b).

- a) *Tieftrunk Censur des protestantischen Lehrbegriffs part. III. Berlin 1795. praef. p. XLIII sq.*
Jakob über den moralischen Beweis für Gottes Daseyn p. 160 sq.

b) Kantii Critik der reinen Vernunft p. 848 sq.
 Krug von der Überzeugung nach ihren ver-
 schiedenen Arten und Graden. Iena 1797.

§. 24.

De articulis fidei.

Haec autem fidei doctrina seriem con-
 tinet sententiarum, quas *articulos* vocant,
 imagine a corporis compage ducta, eos
 quē diuidunt in *pueros* et *mixtos*, ratione
fontis, qui vel scriptura sacra est, vel
ratio simul; in *fundamentales* (*essentia-
 les*) et *non fundamentales*, ratione *argu-
 mendi*, quod a principio sine arte disci-
 plinae (*salutis*, vt loqui amant theologi)
 vel proprius abest, vel longius. De nu-
 mero autem et *summa* horum articulo-
 rum fundamentalium (1 Cor. III, 11) ve-
 hementer disputatum est. Quamuis enim
 secundum libros sacros res sit satis ex-
 pedita (Deut. VI, 4. Math. XXVIII, 19.
 Ioh. XVII, 5) a); post multas tamen con-
 trouersias religionis, haud raro inanes,
 doctrinæ pro fundamentalibus habitae
 adeo sunt cumulatae, vt vel nostris tem-
 poribus dubitatum sit, vtrum omnia
 theologiae Christianæ capita ad vnam
 sententiam primariam reuocari queant,
 nec ne? b)

a) Conf. R. Maimon מִשְׁרָה שְׁלָשׁ; vel de
 tredecim articularis fundamentalibus eccliae Iu-
 daicae: Bodenschatz kirchliche Verfassung der

Iuden tom. III. p. 4 sq. Neque negligendus est Islamismi articulus fundamentalis.

b) Schmid über christliche Religiöf als Volkslelire und Wissenschaft. Iena 1797. p. 127 sq.

§. 25.

De summo principio theologiae.

Videlicet *Lutherus* et libri symbolici arcem fidei quaesiuere in doctrina de iustificatione a); *Semlerus* articulum fidei summum in formula baptismi et symbolo apostolico reperire sibi visus est b); *Doederlinus* nouem, quid quod sedecim decreta theologica disciplinae ceu fundamenta subiecit c); alii ad inspirationem scripturae sacrae, ceu unicum theologiae Christianae principium pronocauerunt. Ex nostra sententia theologia rationalis omnis nititur propositione synthetica: *DEVS EST: theologia Christiana autem decreto: Deus, auctor et gubernator mundi, humanae etiam felicitatis auctor et largitor est per Iesum Christum* (Ioh. XVII, 3) d). Patet autem, a summo *theologiae principio religionis* (§. 2.) Christianae articulum fundamentelem (Matth. XXII, 37 sq. & Tim. II, 19.) caute separari debere e).

a) *Apolog. conf. art. II, de iustificatione, fin. Form. concord.* p. 683. ed. Rechenberg.

b) *Institut. ad doctrinam Christianam liberaliter descendam* §. 79.

- c) Institut. theol. Christ. §. 25. Christlicher Religionsunterricht part. I. p. 443 sq.
Ady Hezikii lineamenta, §. XXII. *Eckermannii Handbuch für das systematische Studium der christlichen Glaubenslehre*, tom. I. p. 713 sq.
- d) Tiefstrunk Censur des protest. Lehrbegriffs. tom. I. cont. I. p. 112 sq.

§. 26.

De regula fidei.

Quaeritur autem, quomodo ex hoc theologiae Christianae principio summo dogmata reliqua derivari possint sine iniuria scripturae sacrae, de singulis doctrinis diuersas omnino pronuntiantis sententias (v. c. de natura Christi: de spiritu sancto: de remissione peccatorum: de diabolo)? Nouimus, *Tertullianum* prouocauisse ad regulam fidei, seu doctrinas apostolicas scriptura superiores et grauiores a); *Irenaeum* ad regulam veritatis etiamnum in symbolo apostolico obviam b); *Origenem* ad sensum scripturae spiritualem grammatico vel literali longe preferendum c); *Augustinum* ad regulam pietatis, iniusta et indigna quaevis a Deo remouentem d); *libros symbolicos* ad symbola tria catholica e); *theologos sequiores* ad analogiam fidei (Rom. XII, 6), vel consensum doctrinae cum articulis fundamentalibus f); *Kantum* ad legem moralem ceu summum religionis inter-

pretem et iudicem *g*). Quibus omnibus merito obiicitur, certam fidei apostolicae regulam extra libros sacros non existare; explicationem scripturae spiritualem et moralem allegoriis et hallucinationibus ansam praebere; certamque fidei analogiam vnicce e summo theologiae principio (§. 25.) pendere. Quare, ubi dissenserint libri sacri, explicandi erunt primum grammatice, deinde componendi ex notionibus euangelii vniuersalibus (Ioh. IV, 25 sq.), quae et ipsae cum notione Dei rationali (§. 18.) convenient *h*).

- a)* Apologeticus adv. gentes c. XLVII. de virginibus velandis lib. I. c. 1. *de praescriptione adv. haeret.* cap. XII sq. qui locus princeps est.
- b)* Aduersus haereses lib. I. c. 2. Conf. *Lessings theologischen Nachlafs.* Berlin 1784. p. 126 sq.
- c)* *περὶ ἀρχῶν* lib. IV. c. 1 et 2.
- d)* *De praedestinatione et gratia* cap. 1.
- e)* *Form. concord.* p. 632.
- f)* Conferatur instar omnium *Heilmanni* compendium theologiae dogmaticae §. 7.
- g)* Die Religion innerhalb der Gränzen der bloßen Vernunft p. 149 sq.
- h)* Eichhorn Bibliothek der biblischen Literatur. B. IV. p. 530 sq. *Seiler* biblische Hermeneutik. Erlangen 1800. *praef.* p. XXIII.

§. 27.

De mysteriis.

Superantur autem notiones istae a *mysteriis*, quae in *literis sacris* cum doctrinas

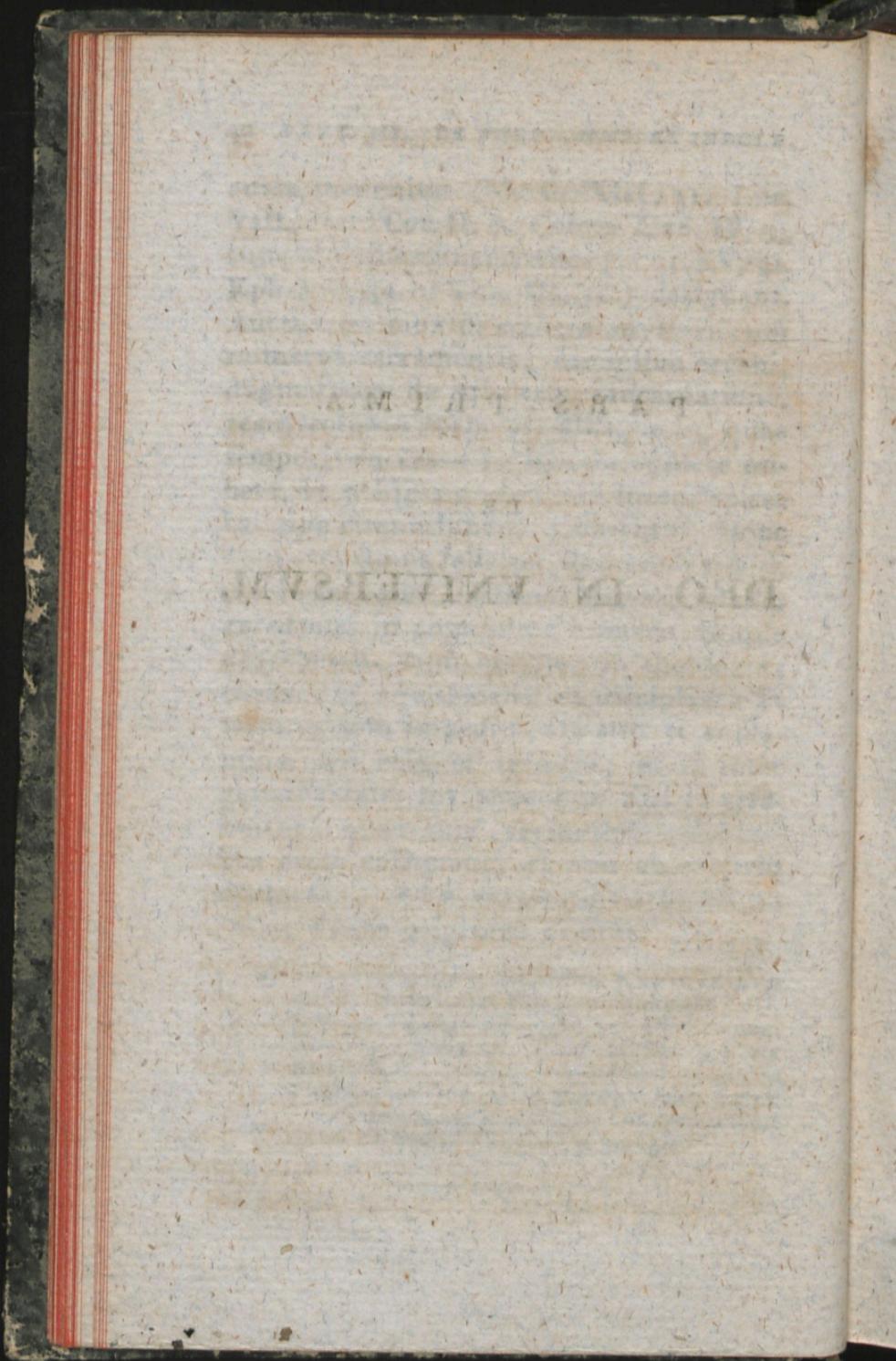
antea incognitas (Matth. XIII, 11. Luc. VIII, 10. 1 Cor. II, 7. Coloss. I, 26. IV, 5), tum in vniuersum occultas (1 Cor. XV, 51. Ephes. V, 32. 1 Tim. III, 16.) designant. Auctus est mox *in ecclesia* mysteriorum numerus sacramentis, disciplina arcani, dogmatibus de trinitate, incarnatione, resurrectione corporis, aliisque a), quae temporis successu in tantam coiuere nubem, ut vel ipsam euangelii lucem spissa caligine circumfundere viderentur. Hanc dum excutimus feliciter, monemur simul, mysteria, siue *doctrinas rationis limites excedentes* in cognitione humana ubique deprehendi, cum maxime in theologia; curandum esse tamen, ut disciplinae et rationis non impedimenta sint et susflamina, sed calx et termini; et ut inter genuina fidei mysteria non nisi ea referantur, quae cum veritatibus salutari- bus arcte cohaerent, et non ab arbitrio doctorum, sed a vera rationis humanae imbecillitate originem ducunt.

a) *Suiceti thesaurs ecclesiasticus* v. μυστήριον. *Doe- derlein christlicher Religionsunterricht* t. III. p. 30 sq. *Lange Apologie der Offenbarung*, Iena 1794. p. 203 sq. *Reinhold Beiträge zur Berichtigung der Missverständnisse unter den Philosophen*. tom. II. p. 363 sq. *Adde locum Kantii de nouenitatis analogice huc spectantem; Critik der reinen Vernunft* p. 310-312.

P A R S P R I M A.

D E

DEO IN VNIVERSVM.

P A R S P R I M A.

D E

D E O I N V N I V E R S V M .

S E C T I O I .

D E

N V M I N I S N A T V R A E T E X I S T E N T I A .

§. 23.

Notio Dei spiritualis.

Notio absoluti nuda, quae ad essentiam rationis humanae pertinet, continet etiam notionem Dei, vel intelligentiae supremae a), quam propterea insitam homini adpellauere theologi b). Adstipulantur libri sacri, qui spiritum vocant numen (Ioh. IV, 23 sq.), notione ante Christum satis corporea (Gen. I, 2. II, 7. Exod. XXXIII, 19 sq. Psalm. CIV, 29. 1 Reg. XIX, 12) c), et post illum anthropomorphitarum somniis iterum cor-

rupta d). Hic autem numinis conceptus nudus, dum contemplanda rerum natura animatur, notionem gignit intelligentiae supremae et perfectissimae, in cuius cogitatione intellectus humanus libenter adquiescit, et propter naturae suae limites omnino adquiescere debet e).

DEO IN NIVINAS MVS

- a) Kant Critik der reinen Vernunft p. 595 sq., von dem Ideale der reinen Vernunft.
- b) Iamblichus de mysteriis Aegyptiorum Sect. I. cap. 3. qui princeps est locus de Θεοντωτη insita. Calou. system. tom. II. pag. 27 sq. Fenelon demonstration de l'existence de Dieu. Amsterdam 1729. tom. I. p. 2 sq. Buddei theses de Atheismo p. 361 sq.
- c) Morus opusc. theolog. I. 328 sq. Reinhold Geschichte des Begriffes Geist in den Briefen über die Kantishe Philosophie. p. I. pag. 270 sq. m. biblische Theologie. Th. I. p. 37 sq.
- d) Conf. Tertullianum de carne Christi c. XI. Cyrill Hierosolymit. catech. VI. Epiphani. haeres. LXX. de Audio, antropomorphitarum strenuo propugnatore: Laetautium institut. lib. IV. c. 30. Socratem H. E. VI. 7. Sozomenum VII, II. 12. Neque silentio praetereundus est b. Doe derlein im christlichen Religionsunterricht tom. IV. p. 215 sq.
- e) Vid. locus egregius in Kantii Critik der reinen Vernunft p. 641 sq.

§. 29.

De existentia Dei. Argumentum ontologicum.

Nuda tamen cogitatio numinis ad fidem nondum sufficit; necesse est, ut vera sit Dei notio, hoc est, ut existentia numinis notioni respondeat (Hebr. XI, 6). Haec autem veritas, cum infinita sit, non quidem demonstrari geometrice a), argumentis tamen multis probari potest b), quae, secundum intellectus humani varietatem, diuersa etiam persuadendi potestate instructa sunt. Reuocata vero ad ordinem disciplinae antesignanum habent argumentum ontologicum, Anselmo c) debitum et a Cartesio d) exornatum, quo summam perfectionem et necessitatem, quae notioni numinis inest, existentiam eius etiam inuoluere sumitur. Patet facile, ratiocinatione ista existentiam idealem et realem misceri e); at enim nero, quum idea infiniti (§. 28), qua Deum concipiimus, intellectui canonem praebeat in indicandis venis et falsis f); falsum autem ex mero phantasmate iudicari et corrigi non queat; colligitur etiam merito, notioni absoluti, quae in mente humana deprehenditur, respondere veritatem aeternam in intellectu numinis archetypo. Hac saltem argumentatione post Platonem atque Stoicos jam Augustinus aliquique usi sunt g).

- a) Kant Critik der reinen Vernunft p. 611. 755. 762 sq. Conferendum tamen omnino: Krug über das Verhältniß der kritischen Philosophie, zur moral. polit und religiösen Cultur des Menschen. Iena 1798. pag. 190 sq.
- b) Less über die Religion, ihre Geschichte, Wahl und Bestätigung. Gött. 1786. p. 97 sq.
- c) Proslog. c. 2 sq. Tiedemann Geist der speculativen Philosophie t. IV. p. 256 sq. Ziegler Beitrag zur Geschichte des Glaubens an Gottes Daseyn. Göttingen 1792. p. 23 sq. Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie p. V. pag. 157 sq. Cudworthii Systema intell. ed. Mosheim 2da tom. II. p. 190 sq.
- d) Meditat. de prima philosophia med. 3 et 4. Hic enim liber ipse inspiciendus est: caue, ei riualis haurias, ex hoc fonte deriuatis.
- e) Kant I. exc. p. 620 sq. (Koenig) Abhandlung über die Unmöglichkeit eines Beweises vom Daseyn Gottes aus bloßer Vernunft. Norimberg. 1791. p. 96 sq.
- f) Kant I. c. p. 597 sq. Buddei theses de atheismo p. 369 sq.
- g) Augustin. de libero arbitrio lib. II. c. 15. Mendelssohn Morgenstunden Berolin. 1786. Plato in Philebo edit. Bipont. tom. IV. p. 219 sq. Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. tom. II. p. 87 sq.

§. 30.

Argumentum dynamico - cosmologicum.

Aliud existentiae diuinæ argumentum est id, quod a contingentia et mutabilitate

mundi, cum in vniuersum, tum quod ad singulas partes, duxit *Ioannes Damascenus a)*, et quo causam vniuersi necessariam et immutabilem portendi haud sine ratione statuit (*1 Cor. IV. 18*). Neque enim longe abest a ratiocinatione *Aristotelis b)*, qua vires mundi animantes et vniuersum agitantes, non a semet ipsis excitari posse, sed motorem primum eumque infinitum arguere (*conf. Act. XVII. 28. Hebr. I. 3*), suffragante adhuc *Leibnitio c)*, docuerat. Legimus quidem, in eo fuisse *Kantium*, ut neruum prioris argumenti incideret iudicio, quo causalitatis legem mundi visibilis limitibus circumscribere conatur *d)*; hoc autem si verum est in explicandis singulis mundi vicissitudinibus, ratione caret tamen inheriuanda totius mundi existentia *e)*. Series enim causarum naturalium sine initio et fine flumini similis est sine fonte et ostio, et rationem demergit, quam regere et gubernare debet.

- a) *De orthodoxa fide lib. I. c. 3. απόδειξις ὅτι θεος εστι.*
- b) *Confer. Φύσικη αναρροή lib. VII. c. 10. et liber de mundo, qui Aristoteli tribuitur, c. 2. Vater theologiae Aristoteleae vindiciae Lips. 1795. p. 27 sq. (Mirabaud) système de la nature tom. I. ch. 2. du mouvement et de son origine.*

- b)* Opp. theolog. edit. Dutens Genev. 1768.
tom. I. p. 5 sq. Corpus, quod mobilitatem
habet, non motum, figura determinata
prodit motorem primum, eumque uni-
cum et sapientem.
- d)* Critik der reinen Vernunft pag. 202 sq.
637 sq. conf. eiusdem philosophi *metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*
pag. 112. not:
- e)* Man unterscheide den *Erfahrungsgesetz-
brauch* des Causalitätsgesetzes von seinem
Vernunftgebrauche. Conf. *Ierusalem Be-
trachtungen* p. I. Betr. 2.

§. 31.

Argumentum physico-theologicum.

Magis adhuc mouentur animi argu-
mento *teleologico*, quod ex contemplanda
rерum natura, sapienter instructa et summo
consilio inter se connexa deriuatur. Libri
sacri mentionem eius faciunt frequen-
tissimam (Psalm. VIII. XIX. CIV. Iob.
XXXVII-XLI. Ies. XL. Matth. VI. 25 sq.
Act. XIV. 15 sq. XVII. 24 sq. Rom. I, 19 sq.);
reliqui autem scriptores, cuni veteres,
tum recentiores, in exornando eo multis
modis operam suam collocauerunt *a*).
Neque hoc iniuria. Quamuis enim con-
cedendum sit, ratiocinatione ista, Deum
formatorem quidem, non autem creatorem
mundi, multo minus moralium eius attri-
butorum omnium cognitionem inueniri et

illustrari posse b); pascunt tamen mentem humanam varia et multiplici sapientiae diuinae contemplatione, eaque profundioribus de numine meditationibus viam sternunt.

- a) Confer. Xenophon Memorab. Socrat. lib. I. c. 4. lib. IV. c. 3. Cicero de natura Deorum lib. II. c. 38 sq. Adde Cleanthis, Senecae, Antonini, aliorumque loca apud Pfannerum system theolog. genitil. cap. II. §. 6 sq. De aliis theologiae naturalis scriptoribus infra sermo erit in loco de prouidentia.
- b) Kant Critik der reinen Vernunft p. 648 sq.

§. 32.

4) Argumentum morale.

Argumentum ethicum ita instruxit Kantius, ut necessitatem legis moralis absolutam, qua officio, posthabita felicitatis cupiditate, satisfieri debere iubet, fidem gignere in Deum, iustum virtutis remuneratorem, doceret a). Augustinus contra virtutem adpallat progressum animi et voluntatis ad bonum sumnum et incomparabile, qui locum habere non potest sine Deo, summi boni sede et origine b) (Marc. X, 17 sq.). Disquirendum est in disciplina morali, an honestas a vera felicitate separari queat c); hic obseruare sufficit, officii et virtutis notiones euolui

D

non posse, quin Deum sistant obligatio-
nis moralis fontem et terminum (2 Cor.
IV, 18. 2 Petr. III, 11. Iacob. I, 17. Rom.
II, 14 sq. Psalm. LXXIII, 25 sq.). Medi-
teris itaque, inuestiges mundi primor-
dia, contempleris rerum naturam, de-
tuomet ipsius officio cogites; ubique
nomen optimum praesens habebis et
obuium (Act. XVII, 27 d).

- a) *Kant Critik der reinen Vernunft* p. 848 sq.
der praktischen Vernunft p. 255 sq. *Cri-
tik der Urtheilskraft* p. 448 sq. *Iakob*
über den moralischen Beweis für Gottes
Daseyn. Liebau 1791.
- b) *De trinitate lib. VIII. c. 3.* qui locus prin-
ceps est: *de genesi ad literam lib. VIII.*
c. 14. Ex eadem virtutis notione etiam
immortalitatis euidentiam deriuari, iam
Lactantius docuit de vita beata c. IX sq.
- c) *M. religiöse Moral.* Gotting. 1800. § 41 sq.
- d) *De aliis argumentis conf.* *Buddei theses*
de atheismo p. 441 sq. *Malebranche re-
cherches de la vérité lib. II. ch. 4.* *Leib-
nitii theodicea* §. 6: sq. *Fichte Sitten-
lehre* p. 192 sq. *Gableri neues theolo-
gisches Journal.* tom. XIII. 1799. p. 19 sq.

§. 53.

De Atheismo.

In tanta argumentorum copia mireris
forte, atheismi labem, multis quidem
olim temere adspersam a), a genere hu-

mano tamen nunquam penitus elui potuisse (Psalm. XIV, 1. Ephes. II, 12) b). At enim uero haec est fidei natura, ut non obiectiuam, sed subiectiuam certitudinem gignat, nouis semper erroribus redimendam (1 Cor. II, 14); haec est ingenii animique humani indoles, ut sensuum et imaginationis praestigiis, institutione praua, vanitate, philosophandi libidine et excessu facile in transuersum abripi queat c). Misericordiam itaque potius, quam iram et indignationem meretur breuis atheorum insipientia, verae theologiae emolumentum haud raro promotura; quamuis aliis, iisque tristissimis, incommodis non careat.

- a) V. c. Aristoteli et Stoicis (*Meiners historia doctrinae de vero Deo p. 420 sq. 456 sq.*); Socrati (*Platonis apolog. Socr.*) Christianis (*Kortholt paganus obtrectator lib. II. cap. X.*) Pomponatio, Cardano, Campanellae, Vaninio, Lyscinskio (m. Abhandl. über Casimir Lyczynski Gött. 1802), Spinozae, Berkleio aliisque. Exinde fluxit sine dubio mitis eorum sententia, qui atheos dogmaticos extitisse vñquam, plane negarent. Conf. *Tournemine réflexions sur l'athéisme*, in additamentis ad Fenilonii librum supra excitatum §. 28.
- b) Diserte a Leucippo (*Cicero de nat. D. I, 24*), Diagora Melio (*Lactant. de ira diu. c. 9*), Protagora (*Diogen. Laert. lib. IX. c. 8*), Lucretio (*de rerum natur. lib. III.*

v. 197 sq.) et recentioribus materialismi fautoribus bene multis. Conf. Platneri philosoph. Aphorismen Lips. 1793. t. I. §. 922 sq.

- c) M. religiöse Moral. Gotting. 1800. p. 221 sq.
Lacroze dissertation sur l'athéisme: in libro: *Entretiens sur divers sujets d'histoire*. Cologne 1740. p. 250 sq. Jenkin *Thomasii*, Britanni, historia atheismi Altorfi 1713. *Reimanni historia universalis Atheismi*. Hildesiae 1725.

§. 34.

- 1) *Attributa naturae diuinae. Deus est substantia.*

Probata numinis existentia clarum est etiam, Deo, seu intelligentiae supremae, inesse debere omnia, quae ad summae essentiae nomen pertinent, eaque non separata, sed vinculo arctissimo inter se coniuncta. Quae, dum pro intellectus humani imbecillitate cogitantur singula, oriuntur attributa vel proprietates, non accidentia, sed determinationes ad naturam numinis pertinentes. Disputatum est a theologis de insta illorum divisione a); nobis in attributa naturae, intellectus et voluntatis facillime dispesci posse videntur. Naturam enim vel essentiam dum tribuimus Deo, adserimus neutquam, illum sustinere accidentia b), sed alienae determinationis cuiuscunque expertem, sua-

met ipsius vi existere, agere et mouere omnia c.). Hoc enim sensu vel libri sacri substantiam Deo aperte vindicant (Exod. III, 14. Ies. XLI, 4. Apoc. I, 4).

- a) In negativa et positiva, ἐνέργητα et ἀνέργητα: rel. Conf. Clarkii demonstratio existentiae et attributorum Dei, edit. Jenkin Thomasii. Altorf 1713.
- b) Hoc sensu ὄντας, quam cum Alexandrinis negavit Deo, sensum accepit Ioannes Damascenus de orthod. fide lib. I. c. 4: Petrus Lombardus sententiarum libro I. quod Deus non proprio sed abusivo dicitur substantia: Fichte, philosoph. Journal. Jenae 1798. part. I. Appellation gegen die Anklage des Atheismus. Ibid. 1799. Conf. ad historiam huius sententiae Calouius system. tom. II. p. 196 sq. Ziegler Beitrag zur Geschichte des Glaubens an Gottes Daseyn p. 112 sq.
- c) Εστῶτα, stantem in aeternum adpellauerunt philosophi orientales: conf. Fabricii codicem apocryphum N. T. pag. 416 sq. Moshemii dissertationes ad historiam ecclesiasticam pertinentes vol. II. p. 72 sq. Praeiueraut sententiam Aristoteles physic. lib. VIII. c. 10. (Platner Aphorismen I, p. 423 sq. ed. 1793). Augustinus: Deus est quaedam substantia: nam quod nulla est substantia, nihil omnino est. Substantia ergo aliquid esse est. In Psalmum LXVII. ed. Basil. 1569. tom. VIII. p. 722. Conf. eiusdem auctoris de cognitione verae vitae lib. I. c. 3. et de essentia Dei, totus. Albertus M. summa tract. IV.

quaest. 20. negari non potest, quin in Deo duo sint praedicamenta, *substantia* et *relatio*. Adstipulantur Leibnitius (theodic. §. VII), Wolfius (theolog. natural. §. 1005), Kantius (Critik der reinen Vernunft p. 441. 587. 655 sq. 701 sq. 724. sq.) Mireris itaque, de hac quaestione, dudum composita, nostris diebus tantos fluctus moueri.

§. 35.

Eaque aeterna et immutabilis.

Haec autem substantia Dei primum est *aeterna et immutabilis*, h. e. originis expers, mutationibus temporis adeo non est obnoxia, ut primam potius temporis, eorumque, quae in eo fiunt, contineat causam. Probatur *primum* ex natura intelligentiae purae, quae seclusa omni cogitandi et sentiendi successione, *summam* flagitat *existendi perennitatem* (Ies. XLI, 4); *deinde* ex serie mutationum, quae temporis constituit naturam *a*), causamque arguit immutabilem. *Accedunt* diserta librorum sacrorum testimonia: Gen. XXI, 33. Psalm. XC, 1–4. CLI, 26–28. Ies. XL, 28. XLIV, 6. Ioh. XVII, 5. 24. 1 Timoth. I, 17 *b*).

- a)* Vide locum egregium de origine temporis *aeterna* apud Augustin. de ciuit. Dei lib. XI. cap. 6. In alia abit Kant Critik der reinen Vernunft p. 46 sq. 331 sq.

- b) M. *biblische Theologie* ed. 2. t. I. p. 91 sq.
Eckermann Handbuch tom. II. p. 122 sq.
Doederlein christlicher Religionsunterricht tom. IV. p. 201 sq.

§. 36.

Omnipraesens adeoque spiritualis.

Neque tamen temporis solum, sed spatii etiam *limites excedit numinis existentia*. *Omnipraesentiam* vocant theologi, quasi existentiam locos omnes replentem (*αδιαστασίαν*), sententia a libris sacris haud aliena (1 Reg. VIII, 10 sq. Ierem. XXIII, 24. Ies. LXVI, 1), sed ad pantheismum facile prona *a*). Melius itaque hac ratione finitur omnipraesentiae notio, ut deum, dum penetrat universum vi spirituali (Ioh. IV, 23 sq.), omnia mouentem et indagantem, adeoque numini suo praesentissima habentem menti nostrae sistamus *b*). Argumenta suppeditat ratio ex aeternitatis diuinæ natura (§. 35.) et spatii origine infinita; libri sacri, dum viuum appellant deum (Gen. XVI, 14. 2 Reg. XIX, 4), vim etiam numinis ubique locorum obuiam (Psalm. CXXXIX, 7 – 11. Matth. VI, 4 – 8. Act. XVII, 27 sq.) designant.

- a)* Loca scripturae sacrae, quae diuinitatem numine omnia replentem sistunt (Ies. LXVI, 1. Ierem. XXIII, 24. Ephes. I, 23), emanatismi et gnosticismi semina spar-

sisse, qui dubitet, existimo fore neminem. Pantheismi enim vestigia apud omnes fere orientis populos, Persas in primis, Indos et Iudeos occurunt. Sequuntur longo internallo Plotinus (Enn. VI. 2. 3. conf. Tiedemann Geist der speculativen Philosophie tom. III. p. 428 sq.); Scholastici, Deum ubique locorum esse per essentiam praedicantes (Petri Lomb. sentent. lib. I.); Spinoza, praeter Deum nullam esse substantiam, proptereaque *Dei substantiam extensam esse*, identidem affirmans (Ethic. p. I. propos. XIV et XV). Neque mirum; intellectus enim humanus temporis spatiique legibus adeo cogitando est adstrictus, ut divinae praesentiae rationem euoluens, pantheismi difficultates, verbis magis, quam re ipsa effagere queat. Vid. *Jerusalem Predigten* Braunschweig 1788. p. 412.

- b) Quare distinguunt theologi inter omnipraesentiam *substantiam*, quae capi nequit, et *operativam*. Bene iam Lutherus: Gottes rechte Hand ist die allmächtige Gewalt Gottes, welche zgleich nirgend seyn kan, und doch an allen Orten ist: Opp. ed. Walch. tom. XX. p. 1002. Conf. Reimarus Abhandlungen zur natürlichen Religion. Ed. 6ta p. 184. not. Kant Critik der reinen Vernunft p. 294 sq. de noumenis.

§. 37.

Substantia summa est simul unica.

Talem autem tantamque intelligentiam non unam, sed unicam esse, idoneis

contenditur argumentis. *Primum* enim substantiam summam non cogitamus, nisi unicam, quia fieri non posset, quin minueretur diuidendo, adeoque suprema esse desineret a). *Addo*, mundi partes aptissime inter se connexas et conseruatas unitatem auctoris et gubernatoris indicare b). *Postremum* historiam habemus testem, philosophos omnium gentium ex polytheismi praestigiis ultimum ad dei unius fidem emersisse c). In libris sacris eadem doctrina multis, iisque egregiis dictis confirmatur: Exod. II, 3. Deut. IV, 39. VI, 4-6. Ies. XLIV, 6. Matth. XXII, 37 sq. Ioh. XVII, 3. Act. XIV, 15. Gal. III, 20. Testantur nimirum, monotheismum Israelitarum historicum et particularem a Christo in rationalem et universalem conuersum esse, quem, propter funesta polytheismi consecaria (Rom. I, 21 sq.) d), ceu fundatum fidei et religionis, summo studio amplecti et conseruare debemus.

- a) *Lactant.* institut. din. lib. I. c. 3-8. *Fenelon* demonstration de l'existence de Dieu. Amsterdam 1731. p. 271 sq. *Kant* Critik der reinen Vernunft p. 607. 843.
- b) *Leibnitii theodic.* § VII. *Fenelon* p. 281.
- c) *Grotius de veritate rel. christ.* § III. *Pfanner* systema theol. gentil. c II. §. 9 sq.
- d) *Conf. de origine polytheismi* *Plin.* hist. nat. lib. II. c. 5. *Vossius* de origine ac

progressu idolatriae. Francof. 1668.
*Meiners historia doctrinae de uno vero
 Deo: Eiusd. Gründriss der Geschichte
 aller Religionen.* Lemgo 1787. §. 3 sq.

§. 38.

2) *Attributa intellectus. Sapientia Dei.*

Intellectum dum tribuimus numini, eundem non discursuum, sed intuituum esse statuimus, qui cognitionis fontem habet in se ipso a). Quapropter eum haud nudum, sed sapientem, vel cognitione summi boni instructum esse cogitamus b). Distinguimus itaque sapientiam theoreticam, quae cognitione veri, perfectionis, beatitatis summa absoluitur; et practicam, quae boni summi cum creaturis communicandi rationem optimam perspectam habet, iterumque dispesci potest in technicam et ethicam c). Probatur autem sapientia numinis, cum ex natura rationis, quae cognitione boni profligatur d); tum ex ordine rerum physico et morali, progressum mundi continuum ad summum bonum indicante; postremum ex locis scripturae sacrae idoneis: Psalm. CIV, 24. Ies. XL, 15 sq. Prov. VIII, 22. Rom. XI, 33 sq. Col. II, 3. 1 Timoth. I, 17.

a) Kant Critik der reinen Vernunft p. 135.
 138. 145. 311.

- b) M. religiöse Moral, in der Lehre vom höchsten Gute §. 39 sq.
- c) Kant Critik der Urtheilskraft p. 270, 279 sq.
- d) Conf. Platonis Philebus tot. Tennemann System der platon. Philosophie tom. IV. p. 47 sq. Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie tom. II. p. 205 sq,

§. 39.

Omniscientia Dei.

Sapientia Dei practica (§. 38.) adiunctam sibi habet omniscientiam, vel perfectissimam cognitionem mutationum et eventorum mundi omnium, quam in necessariam, liberam et medium olim diuidere solebant theologi a). Quum enim series eorum, quae in tempore fiunt, causanatur aeterna (§. 35); patet etiam, cognitionem Dei vniuersalem et intuitivam antecedere debere mutationes mundi singulas, ne liberis quidem hominum actionibus exceptis, quas omnino praeuidit et sub conditione arbitrii hominum liberi ordini rerum naturali interserit debere constituit numen b). Probatur autem omniscientia Dei cum ex intellectus diuini natura (§. 38); tum ex ordine rerum physico et morali, casum fortuitum quemuis secludente; postremum ex scripturae sacrae locis disertis: Iob. XXXIV, 21 sq. Psalm. XCIV, 8 sq.

CXXXIX, 1 sq. Prov. XII, 14. Ies. XL, 28.
Matth. X, 30. 1 Cor. IV, 5. Hebr. IV, 15.

- a) Idque non sine variis incommodis: prima enim, quae circa *possibilia* versari debet, et postrema, amplectens ea, quae sub conditione facta essent (1 Sam. XXIII, 9-12. Matth. XI, 21), in intellectu intuitivo locum habere nequeunt. *Conf. Herderi* Gott. Ed. 1. p. 107. 117. *Rehberg* Verhältnis der Metaphysik zur Religion pag. 118. *Doederlein* christlicher Religionsunterricht tom. IV. p. 242 sq.
- b) Incidimus hic in locum post *Ciceronem* (de fato tot.), *Stoicos* (*Seneca* de prudentialia: *Antonin.* ad se ipsum lib. IV. *Gell.* IV. A. VI, 2), *Augustinum* (de libero arbitrio lib. III. c. 2. de gratia et libero arbitrio), *Boethium* (consolat. philosoph. lib. V. tot), *Ioannem Damascenum* (de orthodoxa fide lib. II. c. 30.) et scholasticos a *Luther*o in primis (de sermo arbitrio Vitemberg. 1526), cum laude tractatum. Quamuis enim multa ibi satis dure pronuntiata inueniamus; vident tamen vir in comparabilis, inani *Ioannis Damasceni* discrimine inter προγνωστικην et προφητικην Dei tantam litem sopiri nullo modo posse. Me quidem iudice in componenda omniscienciae diuinae efficacia cum libero hominum arbitrio sententia obiectiva et subiectiva probe discernenda est. *Subiectiva* in tuto collocatam esse videmus libertatem humanam, quia sine illa cognitio Dei in mente humana locum habere nequit: cognitum vero (omnisciencia Dei) nunquam tollere potest cogitandi

fontem et principium (*αὐτὸν ποιεῖται* animi in cogitando). Conf. in religiose Moral Gotting. 1800. §. 18. Obiectum autem in mente diuina fortuita nulla sunt, sed omnia potius necessitate fatali cōnnecta, adiecta tamen in moralibus arbitrii liberi conditione, quae, uti humanae conscientiae imputationis spatiū relinquit, ita diuinæ praescientiae ordinem et ratio-nes turbare nequit. *Vtrumque itaque amplectimur, certum ordinem rerum ex Dei praescientia, ut recte credamus; liberum arbitrium, ut bene vivamus.* AUGUSTIN. de ciuit. Dei lib. V. c. 9.

§. 40.

- 3) *Attributa voluntatis diuinæ vniuersalia.*
Libertas, omnipotentia, unitas.

Voluntatem dum tribnimus Deo, contendimus, eum *summa vi et facultate ad agendum et ad exsequendam cognitionem summi boni instructum esse.* Cum hac voluntate coniungimus in vniuersum notiones libertatis, omnipotentiae et unitatis. *Libera* est voluntas Dei, quia a nemine pendet, nisi ab intellectu purissimo, cuius decreta sunt sapientissima (§. 58) a). *Omnipotens* est, quia vi suprema pollet, consilia intellectus perficiendi b). *Vna* est, quia non temporis sensuunue mutationibus, sed aeterno summi boni amore regitur c). Patet autem veritas eorum, quae dicta sunt, cum ex natura

intelligentiae summae, quae voluntatem liberrimam sibi habet adiunctam; *tum ex rebus creatis, earumque perennitate, quae decreti diuini unitatem et efficaciam probant maximam; tum* denique *ex libris sacris, qui numini voluntatem* (Psalm. CXXXV, 6. Matth. XI, 26), eamque *liberam* (Psalm. CXV, 3. Rom. IX, 16. XI, 36), *potentissimam* (Iob. XXVI, 5 sq. XXXVIII, 4 sq. Psalm. XXXIII, 6 - 9. Ies. XL, 12 sq. Luc. I, 37. Ephes. III, 20) et *vnam vel immutabilem* (Num. XXIII, 19. Ierem. IV, 28. Rom. XI, 29. Hebr. VI, 17) vindicant.

- a) Exulat itaque e voluntate numinis *impetus caecus* vel *absolutus* (Rom. IX, 18.) et *arbitrium liberum*, vel *indifferentia ad opposita* (*Spinozae* epistol. LXII.) Sententia contraria iam a longissimis inde temporibus errores foedos progenuit, in doctrina de *praedestinatione* et *constitutione religionis* arbitraria. Vid. *Ernestii opuscula theolog.* pag. 189 sq. et *diarium olim nostrum: Neues theolog. Journal* tom. IV. p. 461 sq.
- b) Distinguunt *omnipotentiam ordinatam*, *legibus adstrictam*, *absolutam*, in *miraculis conspicuam*: sed *sine disciplinae commodo*. Vid. §. 15 sq.
- c) Additur in corpusculis dogmaticis *divisio voluntatis diuinae* 1) *in reuelatam* et *arcannam* vel *imperscrutabilem* (Rom. XI, 33), qua “*multa facit, quae verbo suo*

non ostendit nobis:" LUTHERUS de arbitrio sermo. Vitembergae 1526. p. 142 sq.
 2) in *absolutam* (les XLVI, 10.) et *conditioni iunctam* (les LXV, 12): 3) in *antecedentem*, vel voluntatem *misericordiae ex mente Tertulliani*, (conf. Ezech. XVIII, 23. 1 Tim. II, 6), et *consequentem*, vel voluntatem *iustitiae* (Ioh. III, 16. Marc. XVI, 16): 4) in *naturalem et liberam*. Excussas videsis notiones, vel voces potius istas omnes in libro *Eckermannii: Handbuch für das systematische Studium der christlichen Glaubenslehre* tom. II. pag. 176 sq.

§. 41.

Attributa specialia. Sanctitas Dei.

Hanc autem numinis voluntatem in specie *sanctam* esse praedicamus, vel in uiolabilem et propter summam perfectionem maxima *veneratione dignam* a). Est enim sanctitas, quam diuerso modo finiunt theologi b), *consensus voluntatis liberrimae perfectissimus cum legibus intellectus sapientissimi*. Probatur primum ex intelligentiae diuinae indole, quae vi sua voluntatem non flectere nequit; deinde ex voluntatis efficacissimae natura a sensum illecebris plane immuni; accedit numinis essentia, quae summam perfectionem non cognoscere solum debet, sed etiam possidere; *libri sacri autem voluntatem dei cum vitiositatis omnis*

expertem, adeoque incomparabilem, (Levit. XI, 44. XIX, 2. XX, 7. Psalm. V, 5-7. Ies. VI, 3. Iacob. I, 13. Hebr. VI, 18). *tum* purissimum et certissimum boni exemplar esse (Deut. XXXII, 4. Psalm. XVIII, 26 sq. Matth. V, 43. 1 Petr. I, 16. 1 Ioh. III, 3), diserte docent *c.*

a) In tanta huius vocis obscuritate confundendum est ad originationem et sensum vocis linguis pluribus communem. Hebraicum שָׁרֵךְ separati, immunit a labe, proptereaque maxime colendi notionem continere, dubitatione caret: vide Stockium et Michaelis supplementa ad h. v. Verba graeca, ὅσιος et ἀγιος auctore Etymologo M. descendunt παρὰ τὸ ἄζω, σέβουμαι, et primum opponuntur βεβῆλοις, deinde pura, bona, perfecta, adeoque colenda designant. Conf. Ammonius de adfinium vocabulorum differentia v. ὅσιος: Suicri thesaurus v. ἀγιος. Romanis sanctum est inuiolabile (Cicero leg. III, 3): amores sancti sunt puri, voluptate haud contaminati (fin. III, 20). Tentorum heilig discendit a voce Heily, Heil: vid. Schilteri glossariorum Tentonicum et Adelungii Wörterbuch v. heilig. Genesis itaque significationum huius vocis haec est: 1) separatum: 2) inuiolabile: 3) incomparabile: 4) perfectissimum: 5) summo-pere venerandum.

b) V. c. ab Hollazio, Buddeo, Baiero, Millero, Dgederbinio, Eckermannio, Henkio, quarum notiones omnes dignae sunt, quae inter se conferantur. Videatur etiam

Saurin sur la sainteté (Sermons tom. IV. p. 4). In longe alia abit Kantius (Critic der praktischen Vernunft p. 155 sq.), qui ultra nudam legis suae moralis notionem adsurgere haud videtur. Confer. librum nostrum: *neues Lehrbuch der religiösen Moral* §. 41 sq.

- e) Distinguendae sunt igitque, voces קדוש, מחהור, חתמים, ἀγιος, ἀγνος, αγαθος.
Vid. Eckermannii Handbuch t. II, p. 240 sq.
m. bibl. Theologie tom. I. p. 137 sq.

§. 42.

Bonitas Dei.

Deus, qui seorsim spectatus sanctus dicitur, bonus adpellatur propter aeternum boni summi cum creaturis communicandi decretum. Distinguunt in bonitate benignitatem, quae fons est beneficiorum externorum sensibus percipientium a): misericordiam, quae bonitas est erga creaturem calamitatibus oppressas b): amorem, qui in promouenda spirituum creatorum salute versatur; gratiam, vel bonitatis continuationem erga indignos. Argumenta deriuantur primum ex notione voluntatis sanctae, quae boni possessionem intra naturae suae limites continere nequit c); deinde ex necessitate bonorum externorum ad felicitatem; postea ex sapientia diuina, quae calamitates haud sine consilio immittit creatu-

E

ris; postremum ex naturae diuinæ similitudine, quam Deus contingere voluit spiritibus creatis, vel in scelestorum animis haud plane extinguenda. Accedunt testimonia scripturae sacrae, quae, mixtis tamen inter se diversis bonitatis notionibus, confirmant *bonitatem* (Psalm. XXV, 6 sq. C, 5. Ierem. XXXI, 3. Luc. XVIII, 19), *benignitatem* (Psalm. XXXVI, 7 sq. CIV, 10 sq.), *misericordiam* (Exod. XXXIV, 6. Psalm. XXV, 6. CHI, 13. Luc. I, 15), *amorem* (Deut. XXXIII, 3. Ies LXIII, 16. Malach. II, 10. Matth. VI, 9. XXIII, 9. Ioh. IV, 8.) et *gratiam* (Psalm. LI, 5. Matth. V, 45).

- a) *Güte*, sensu pathologico, *Gütek^eit*: bonitas latior notio est *benignitate*.
- b) M. biblische Theologie: Ed. 2. tom. I. pag. 142 sq.
- c) Bonum non est, quin communicet sui naturam, ex sententia Platonis. Conf. Theodoreti orat. II. opp. edit. Schulz tom. IV. p. 507 sq.

§. 43.

Iustitia Dei.

Hanc autem bonitatem dum sapienter administrat Deus, ita ut suum cuique conseruetur, *iustus* est. *Iustitiam* enim adpellamus attributum diuinum, quo *fata hominum spirituumque in uniuersum con-*

stituit ad normam meriti vel culpe. Distinguit legislatiūam, quae voluntatem diuinam promulgat, et executiūam, quae vim legum sustinet factis; eamque iterum diuidunt in remuneratoriam, quae virtutem praemiis ornat, et vindicem, quae peccatum poenis debitis castigat. Derinatur autem iustitia diuina cum ex desiderio summi boni naturae humanae insito, cui iustum est, ut satisfiat a); tum ex bonitate diuina, quae canere debet, ut suum cuique conservetur; tum ex sapientia numinis, cuius est, iniustorum libidines continere et ad mentem meliorem reuocare. Neque desunt librorum sacrorum testimonia diserta: Deut. X, 17. Hiob. XXXIV, 10-12. XXXV, 5-8. Psalm. XXXVI, 7. Rom. II, 6-12.

- a) Nolim itaque cum Kantio contendere (Tugendlehre p. 184), iure erga numen omni priuatos esse homines. Distinguatur modo inter ius absolutum et libere in creaturas a Deo collatum; inter ius externum et internum.

§. 44.

Continuatio.

Cauendum autem est summopere, ne iustitiam diuinam, quae paedeutica est et aeternae legi aequilibritatis a) adstricta, cum iustitia hominum forensi, positiva

inprimis et arbitrary, commutemus. *Praemia* enim diuina, quae bona sunt, siue *interne*, siue *externe* cum virtute connexa (*præmia naturalia, positiva*), merito agentis ubique attemperata deprehenduntur, dummodo non facta singula expendamus, sed totius vitae cursum et perennitatem persequamur (2 Cor. IX, 6. Gal. VI, 8). Eadem ratione *poenae*, quae mala sunt siue *interne* (Ioh. III, 18), siue *externe* cum peccato coniuncta (*poenae naturales, positivae*), instissima *ἰσονομία* culpæ vestigia premunt, dummodo poenae obiective et subiective sumtæ notiones caute distinguamus b). Quin in ipsa mentis emendatione, qua absoluta, poena quaevis exspirat (2 Cor. VII, 10. Hebr. XII, 6-12), moerorem et poenitentiam iustum peccati vindicem adesse sentimus c). Adstipulantur auctores sacri (1 Sam. XXVI, 23. Psalm. XVIII, 21. 25. Hiob. XXXIV, 11. Prov. XII, 14. XIII, 13. 21. Matth. VI, 4. 2 Thess. I, 6), qui hinc inde ne ab irae quidem et vindictæ diuinæ mentione sibi temperant (Exod. XXXII, 10. Psalm. VI, 2. XCIV, 1. 1 Ioh. III, 36) d).

- a) *Talionem* appellant libri *Hebraeorum sacri*
Exod. XXI, 24. Conf. *Kant Rechtslehre*
pag. 197. Patet ultro, formulam non
cum puluisculo excutiendam, sed ad

leges naturae physicas et morales revocandam esse.

- b) Neues theolog. Journal tom. IV. p. 470 sq.
Velthusenii commentationes theolog. t. III.
p. 185 sq. 216 sq. Eberhard Apologie
des Socrates tom. II. p. 258 sq.
- c) Kant Religion innerhalb der Gränzen der
blossen Vernunft p. 91 sq. m. Predigten
zur Beförderung eines moralischen Chri-
stenthums tom. I. §. 8. von der Reue.
- d) M. relig. Moral §. 209. Lactant. de ira
diuina c. 5.

§. 45.

Beatitas et maiestas diuina.

Tot et tantis Dei attributis beatitas
adhuc et maiestas, tanquam comites,
adiunctae esse debent. *Beatum* nimirum
adpellamus Deum, quia purissima per-
fectionum suarum conscientia intra se
ipsum fruitur; qua notione libri sacri
gentilium commentis longe antecellunt
(Psalm. XVI, 11. 1 Tim. I, 11. VI, 15).
Maiestatem autem, vel gloriā tribui-
mus Deo propter summum perfectionum
omnium complexum a creaturis veneran-
dum, quem nimbi specie inuolutum il-
lustrant libri sacri (Exod. XIX, 16 sq.
XXXIII, 17 – 23. Deut. VII, 21. Ies. VI, 3.
Act. VII, 2. 2 Cor. III, 18. 1 Tim. VI, 16) a).
Difficile enim est omnino in illustrandis
iis, quae numini propria sunt, imagina-

70 PARS I. SECT. I. DE NUMINIS NAT. ETC.

tionis lusus effugere, cui ab antiquissimis inde temporibus diuinorum rerum scientia latissimum, in quo exspatiatur, campum aperuit b).

- a) Vide de δόξῃ numinis dissertationem *Viringae* in obseruat. sacris tom. I. p. 161 sq.
Buxtorf. lexic. rabbin. et chald. voce
שכינה.
- b) Progressum generis humani in theologia a fetischismo ad anthropomorphismum, ab anthropomorphismo ad pantheismum vel emanatismum, a pantheismo ad spiritualismum historia cum sacra, tum profana, abunde testatur.

S E C T I O I I .
D E
T R I N I T A T E D E I .

§. 46.

Introductio.

Non sine ratione mirum videri posset multis, quomodo factum sit, ut *personarum et trinitatis nomina* ἀγαθα doctrinae Christianae inferrentur, quae *unitatem* numinis Iudaicam tantis argumentis confirmauit (§. 37). Respondetur tamen, imaginationem hominum attributis diuinis ubique fere personae speciem induisse *a*); discrimen V. T. inter *Deum, spiritum eius atque sapientiam* sine verbum, iam Cabballistis formandae triadi cuidam occasionem praebuisse, in religione Messiana curatus determinatae *b*); accessisse mox ecclesiasticam sedilitatem, quae Gnosticorum licentiam contineret et religioni publicae Θεόν Θεωνον formulis subinde auctis vindicaret; doctrinam autem semel constitutam antiquitate, symbolis, conflata haereticis inuidia, quid quod suppliciis paratis, nouas semper radices et incre-

menta egisse. Quae tamen omnia doctores non impediuerunt, quo minus sententias Christi et apostolorum e fontibus repeterent, easque coaeuorum vsibus sapienter accommodarent.

- a) Pfanner *Systema theologiae gentilis* c. III. § 2 sq. Mortimer Missionssocietät in England t. II. p. 478. Barby 1800. Adde trinitatem Indorum ex Sonneratio, vel Paulino; Flügge Beiträge zur Geschichte der Religion und Theologie. Hannover 1797. tom. I. p. 17 sq.
- b) Vitrina obseruat. sacrae tom. I. p. 145 sq. Eichhorn Bibliothek der biblischen Literatur. tom. III. p. 195 sq.

§. 47.

I) DE DEO PATURE: doctrina biblica.

*Doctrina de Deo, patre omnium, a tot
vatibus populisque celebrata, in libris
sacris etiam clare, sed diuersa ratione,
proponitur. Adpellatur enim Deus*

- 1) pater regum Israeliticorum (*Psalm. LXXXII, 6*), Danidis in primis (*Psalm. II, 7. LXXXIX, 27*) et Salomonis (*2 Sam. VII, 14*), ad quorum exempla Messianae postea notiones compositae sunt;
- 2) pater populi Israelitici (*Deut. XXXII, 6. Ies. LXIII, 16. Ierem. III, 19. Malach. I, 6. Ioh. VIII, 41*):

- 3) pater totius generis humani (Matth. VI, 9. XXIII, 9. Ioh. IV, 21-23. Ephes. III, 15. 1 Ioh. III, 1 sq.) a):
- 4) pater saluatoris nostri Iesu Christi (Luc. II, 49. Ioh. V, 17. Rom. XV, 6. 1 Cor. I, 3. Ephes. III, 14) b), quem genuit (1 Ioh. V, 1) c) et ad homines beundos in mundum venire iussit.
- a) Cicero de nat. Deor. II, 66.
- b) Confer Ioh. XX, 17. 2 Cor. I, 2. Phil. I, 2. Col. I, 2. ad ventilandam quaestionem, vtrum et quatenus Deus sensu proprio adpelletur pater Iesu Christi?
- c) Hoc est misit (Ioh VIII, 42. X, 36. XVII, 8): confer tamen Prov. VIII, 25 sq. Sirac. XXIV, 4. 12. et librum nostrum: *bibl. Theologie.* Ed. 2. tom. I. p. 178 sq.

§. 48.

Doctrina ecclesiastica cum episcopi.

Ab hac tamen patris notione biblica in tantum discesserunt doctores, quantum eam non οὐσιωδῶς, sed ὑποστατικῶς praeferendam esse censuerunt. Statuunt enim a): *Deum patrem esse primam trinitatis personam, a reliquis ἀγενήσις, generatione filii, et spiratione spiritus aeterna distinctam b).* Quam sententiam dum strenue propugnauerunt, iniudicatas tamen has fere reliquerunt quaestiones: vtrum sensus Dei patris personalis in libris sacris occurrat; et

quibusne locis scripturae generatio filii c)
et spiratio spiritus aeterna, non mediate
et obscure, sed clare et simpliciter de-
fendi et demonstrari queat?

a) *Tommi Damascenus expos. orthod. fid.*
lib. I. c. 9. de patre et filio: *Symbol.*
apostolicum et Nicaenum initio: August.
Conf. art. 1. Calou, systema tom. III.
pag. 198 sq.

b) Dogmatibus hisco adiunxerunt προβλήματα
sequentia: 1) *vtrum filius etiam et spi-*
ritus sanctus pater sit creaturarum.
2) *an Deus proprie vel improprie sit*
pater Iesu Christi? 3) *vtrum ἀγεννητa*
essentiae patris nota sit, vel personae?
4) *an hac ἀγεννητa pater dignitate super-*
ret filium spiritumque? Vid. *Calou. I. c.*
c) *Contra Aetium imprimis: vide eius συγ-*
ταχιστον lectu dignissimum apud Epi-
phanium haeres. 56. lib. 76. §. 10.

§. 49.

2) DE FILIO DET: notio biblica.

De *filio*, *filiae* a) *nominis* vbi verba
faciunt scriptores, notionem etiam mul-
tiplicem vocabulo substernunt. In literis
sacris distinguitur sensus filii Dei

- 1) *physicus*, quo corpus mentemque ho-
minis a numine originem ducere con-
tenditur (Gen. V, 1. Luc. III, 38. Act.
XVII, 28):
- 2) *politicus*, quo magistratus et reges com-
pellantur, ceu vicarii et σύνθετοι

numinis (Exod. XXI, 6. XXII, 8. 9. Psalm. II, 7. LXXXII, 6. LXXXIX, 23. CX, 1 sq. 2 Sam. VII, 14. coll. Matth. XXI, 9. XXII, 45):

- 3) *ethicus*, quo similitudo hominum piorum cum Deo moralis adumbratur (Gen. VI, 2. Exod. IV, 22. Deut. XIV, 1 sq. Matth. V, 45. Ioh. I, 12. 1 Ioh. IV, 1 sq.):
- 4) *idealis*, quo spiritus homine maiores insigniuntur (v. c. angeli Hiob. I, 6. II, 1. sapientia Dei et natura Messiae sublimior Prov. VIII, 22 sq. Sap. Salom. IX, 1-4. Ies. Sirac. XXIV, 3-9. Ioh. I, 18. Col. I, 15) b), et a quo etiam philosophica filii diuini notio proxime abest c).

Considerandum est igitur, quonam sensu Iesum Dei filium adpellari velint scriptores sacri?

- a) Ies. XLIII, 6. Σοφλα etiam in apocryphis et apud Philonem *filia Dei* est, vel *vxor*, γῆ συνάντησε τῷ θεῷ γένεσιν ἢ δε παραδεξάμενη τοῦ Θεοῦ σπέρμα ἀπεκύνησε τὸν μόνον καὶ ἀγαπητὸν υἱὸν, τόνδε τὸν κόσμον (de temulent.) Conf. Kant, Streit der Facultäten pag. 51.
- b) Vide librum: *biblische Theologie.* ed. 2, tom. I. p. 100 sq.
- c) V. c. Iustini M., *Spinozae, Kantii, Herderi.* Vid. I. c.

§. 50.

Doctrina biblica de Iesu Dei filio.

Iesus ipse, dum in hisce terris versatus est, se primum *filium hominis* adpellauit (*Matth. XVI*, 13 sq. *Ioh. I*, 52), sensu ambiguo (*Ioh. XII*, 34), hominem tamen et humanam sortem (*Ioh. XIV*, 23) designante *a*); deinde politicam *Messiae Davidisque filii dignitatem auersatus* (*Ioh. VI*, 15. *Matth. XXII*, 42), diuinique contra filii nomen occupans (*Matth. XVI*, 16. *Ioh. X*, 36), aduentum caelestem (*Ioh. VI*, 62. *VIII*, 42. *XVII*, 8), existentiam *προσώπου* (*Ioh. VIII*, 58. *XVII*, 5), potestatemque diuinam (*Ioh. V*, 22. *Matth. XXV*, 31 sq. *XXVIII*, 18-20), seu praedicata *Messiana*, siue proprie, siue sensu morali (*Ioh. X*, 30. 35) sibi vindicauit *b*). Doctoris caelestis vestigia pressit *Ioannes*, qui *λόγον*, h. e. verbum (*Psalm. XXXIII*, 6) vel *σοφίαν* numinis, mundi conditricem (*Ioh. I*, 3) et a vatibus iam olim non alienam (*Sap. Salom. VII*, 27), in Iesu formam humanam sibi induisse statuit (*Ioh. I*, 14 sq.) *c*). Singularem viam ingressi sunt *Paulus* et epistolae ad *Hebraeos auctor*, qui *σοφίαν* (*Col. II*, 3. 9), vel nataram Christi sublimiorem ante omnia creatam (*Col. I*, 15), post mundum ab illa conditam (*Col. I*, 16. *Hebr. I*, 2 sq.), ad formam seruilem Iesu descendisse

(Phil. II, 7. Hebr. II, 14), deinde postliminio in coelum receptam summamque inter spiritus creatos omnes dignitatem a patre nactam esse contendunt (Phil. II, 9. Col. I, 16 sq. Ephes I, 20-23. Hebr. I, 2, 4) d). Quae omnia ansam prae-
buere quaestioni, annon in ipsis libris
sacris diuersa doctrinae, de dignitate
Christi diuina, semina proiecta fuerint e)?

- a) Conf. Dan. VII, 13. Ezech. I, 2. et in pri-
mis rabbinicum וְבָבֶן in libro Sohar sae-
pissime obuium, cui υἱος αὐθεων maxim-
ime respondere videtur. Vid. theolog.
bibl. tom. I. p. 193 sq.
- b) Act. II, 22. XVII, 31. certe Iesus recens in
coelum sublatus adhuc homo vocatur.
- c) Ibid. p. 208 sq. et commentatio nostra;
de prologi Ioannei fontibus et sensu.
Göttingae 1800. recusa in nouis opusc.
theolog. Götting. 1803.
- d) *Theolog bibl.* tom. I. p. 218 sq.
- e) *Walch Geschichte der Ketzereien* I, 317 sq.
Puto 1) *Gnosticismi* vel *Emanatismi*:
2) *Eclœxeos* (Iustin. M., Præxæas, Oti-
genes); 3) *Sabellianismi*; 4) *Arianismi*:
5) *Athanasiannismi*; 6) *Photinismi*. Vid.
Calou. syst. III. 240 sq. *Schlegel Lehre*
von der heil. Dreieinigkeit p. II, Sect. I.
p. 219 sq. *Münscher Dogmengeschichte*
tom. I. pag. 376 sq. et *Martini* in libro
bonae frugis pleno: *Versuch einer prag-
matischen Geschichte des Dogma von der*
Gottheit Christi cet. tom. I. Rostok und
Leipzig 1800.

§. 51. de H

Doctrina ecclesiastica cum episcopi.

In nostra ecclesia placuit a), Iesum Christum Dei filium appellare *imaginem Dei* (Hebr. I, 3) subsistentem, quam pater aeternus, sese intuens, cogitatione sui et communicata ipsi essentia, genuit. Hic Dei filius est secunda trinitatis persona, quae, licet aeterna ipsa, a patre tamen ex essentia sua ab aeterno, non creata, neque facta, sed genita, eidem patri consubstantialis est; cum patre in spiritu sancto creavit mundum; et ab illo communicata essentia diuina, ab hoc spiratione activa, ab utroque incarnatione suo tempore facta distinguitur b). Neque tamen defuerint, qui vel in hac doctrina, fidei historicae columna, non adquiescerent, interrogantes: vtrum proprie, vel impropter τῷ λόγῳ personae speciem induerint auctoris sacri; anne iteratam (Sap. Salom. VII, 29) et particularem, siue singularem et exclusiunam incarnationem λόγον doceant in Iesu factam; vtrum mens humana, alias aurae diuinæ tantum particulam capiens, omnem numeri plenitudinem in se recipere potuisse c); anque cogitari queat debeatum in uniuersum, creaturam intelligentem vere et proprie ad diuinitatis gloriam uectam esse d)?

- a) Melanchthon loci theor. de filio ed. Lips. 1572. p. 315 cum quo consergnda similiis adumbratio Lessingii in theolog. Nachlaf. Berolin. 1784.
- b) Conf. Socrates histor. eccles. lib. I. c. 8. Ioannes Damasc. expos. orth. fid. lib. I. c. 9. libri symbol. Aug. Conf. init. et symb. Athanasianus. Calon. I. c. Apolog. Aug. Conf. prolog. in fine.
- c) Kant: Critik der reinen Vernunft. p. 498.
- d) Seniles letzte Aeußerung über christliche und natürliche Religion p. 203 sq. Ierusalensis Nachlaf. p. I. pag. 233. ed. min. Löffler Zugabe zu Souverain Platonismus der Kirchenväter. ed. 2. p. 382 sq. Critik und Erklärung des zweiten Artikels vom christlichen Glauben, oder die Lehre vom Sohne Gottes aus Zeitbegriffen (Zerbst) 1802.

§. 52.

3) DE SPIRITU SANCTO: doctrina biblica.

Auctores sacros, quemadmodum in homine corpus et mentem distinguunt, discrimen simile a numine ipso alienum haud patuisse, Iesu ipso licet in alia abeunte (Ioh. IV, 23), probabile est (1 Cor. II, 10 sq.). Adumbratur nimis spiritus diuinus in libris V. T. primum ceu *natura spirans* et *spirabilis*, quae vitam et halitum immittit hominibus (Gen. I, 2. II, 7. Psalm. CIV, 29. Hiob. XXXIII, 4. 1 Sam. XVI, 14-16); deinde

ceul *causa mouens* in vniuersum, quae vires ingenii animique humani excitat, alit et fouet (Exod. XXXI, 1 - 5. Gen. XLI, 38 sq. 1 Sam. X, 10 sq.), propterea que mentibus eorum illabitur in iisque sedem figit (Ps. LI, 11 - 16. CXLIII, 10) a). Spiritum *sanctitatis* (*venerandum*) adpellant prophetae (Ps. LI, 13. Ies. LXIII, 10): *sanctum* Hellenistae denum in apocryphis [Sap. Salom. IX, 17 b]. Histor. Sus. v. 45]. In *libris N. T.* idem spiritus *sanctus* non *pro diuino* solum declaratur (Ioh. III, 5. XV, 26. 1 Cor. II, 11. III, 16. Act. V, 4.) *personaeque* speciem sibi induit (Math. XXVIII, 19. Ioh. XIV, 16. XV, 26. 2 Cor. XIII, 13); sed multa etiam, ex parte miranda operatur, physice (Luc. I, 38), in intellectu (Ioh. XV, 26. XVI, 13 sq. Act. II, 1 sq. X, 44 sq. 1 Cor. XII-XIV.) et animis (Rom. VIII, 14 - 16. 1 Cor. III, 16. VI, 19) Christianorum; adeo, ut omne fere generis humani commercium caeleste ad spiritum *sanctum*, reuocetur c).

a) In *libris Indaeorum*, praesertim in libro *תְּבוּנָה*, spiritus Dei cum spiritu homines adeo coniunctus esse dicitur, ut in hunc perpetuo influat et in Deum refluat. Vid. commentat. nostr. de vestig. theologiae *Iudaicae*, in epistola Pauli ad Romanos: in opusc. nov. theol. Gotting. 1803,

- b) *Conf. bibl. Theologie des neuen Testaments* tom. II. Lips. 1801. p. 268 sq., quo loco spiritum sanctum eundem esse cum λόγῳ (post *Iustinum M. dial.* p. 2. *Irenaeum adv. X. haer.* I, 19. et *Ioannem Damascenum lib. III. c.2.*) contenditur, cum nostra *theol. bibl.* tom. I. p. 245 sq. et *Ioh. VII*, 39.
- c) Post haec delibetur historia doctrinae de spiritu sancto ad ecclesiastici usque dogmatis originem. Vid. *Theodoret. Hist. eccles. lib. V. c. 9. Athanasii epistola ad Serapionem op. ed. Colon. t. I. p. 123 sq. Walch Historie der Ketzereien. tom. III. p. 70 sq. *Baumgarten Polemik Th. I.* p. 375 sq. et ante omnes *Ziegler's historia h. d. in libro: theologische Abhandlungen.* Gotting. 1791. tom. I. p. 70 sq.*

§. 53.

Doctrina ecclesiastica cum epicrisi.

Haec autem librorum sacrorum de spiritu diuino doctrina varia et multiplex sensim ad has fere sententias reuocata est: *spiritum sanctum non vim esse vel attributum numinis, sed hypostasin vel personam trinitatis tertiam, a patre filioque procedentem a), ab utroque interne spiratione ineffabili, externe missione in animos hominum distinctam b).* Monitum autem est saepius, in hac assertione non omnia aequa clara esse: utut enim spiritum sanctum natura sua Deum esse haud negaueris c), desiderabis tamen hy-

F

postaseos, spirationis vel πνοής et processus a filio argumenta idonea, quum vel in ipsis libris sacris *spiritus sanctitatis, sapientiae et omnipotentiae non ubique distinguatur d.*

- a) *A patre*: Ioh. XV, 26. 1 Cor. II, 11. Psalm. XXXIII, 6. Matth. X, 20. *A filio*: Ioh. XVI, 7. 14 sq. XX, 22. Rom. VIII, 9.
- b) *Athanasi dialogus cum Macedoniano* (opp. ed. Colon. tom. I. p. 261 sq.) *Ioannes Damascen*, lib. I. c. 10. *de spiritu sancto*: LL. SS. symb. Athanas. *Aug. Conf. art. 1. Calou*, l. c.
- c) Ioh. IV, 23 sq.
- d) Ies. XI, 2. Sap. Salom. IX, 7. Luc. I, 38. Ioh. VII, 39. Rom. I, 4. *De interpolatione symboli Athanasiani* (opp. ed. Colon. tom. I. pag. 32.) et *Constantinopolitani. Schmid*, die chrisitliche Religion als Wissenschaft. Jena 1797. pag. 317 sq. *Löffler* l. c. pag. 426 sq. *Ierusalem nachgelassene Schriften*. Braunschweig 1792. p. 232 sq.

§. 54.

Doctrina ecclesiastica de trinitate.

In hoc manifesto patris, filii et *spiritus sancti* discrimine, a Iesu et apostolis tradito (Matth. XXVIII, 19 sq. 2 Cor. XIII, 15), et a patribus τριάδος vel *trinitatis* nomine insignito a), placuit sensim in ecclesia, diuinitatis essentiam

(οὐσίαν) et substantias eius (ὑποστάσεις, πρόσωπα) distinguere b), hac nimis formula: *essentialē Dei esse unam et individualē, tres autem in ea hypostases vel personās perfectas, consubstantiales et coeternas, patrem, filium et spiritum sanctum c)*. Ignorari noluerunt doctores ecclesiae veteris, monotheismum Iudeorum et polytheismum gentilium hac sententia in unam coaluisse d); nostri autem coetus fundatores, ut fraudes nouas praecauerent, monuerunt, *personam esse substantiam individuam, intelligentem et incommunicabilem e)*. Quam notionem duram, et ad tritheismum procluem f), iam inde a Buddeo g) emollire conantes theologi, nonnulli Sabellianismi scupulis illisi h), alii cum Clarkio i) et Purgoldio k) ad Arii et Origenis errores relapsi sunt. In tanta itaque commentorum varietate, pars theologorum doctrinam ecclesiasticam mordicus tenere, eamque variis similitudinibus illustrare l); pars illam a libris sacris et sana ratione plane alienam esse contendere m); pars denique concordiae studens in beneficiis hinc doctrinae adnexis sine inuestigatione subtilitatum dogmaticarum adquiescendum esse statuit n).

a) Post Theophilum Antiochenum de trinitate multa disseruit Tertullianus aduers.

Praxeam c. 2 sq. Conf. locum egregium
in Lutheri opp. t. XI. p. 1549. ed. Walch.

- b) Confer. locum disertum et principem in *Theodoreti historia ecclesiastica lib. V. c. 8.* Ingenui tamen fassus est AUGUSTINUS: *dictum est tres personae, non ut illud diceretur, sed ne taceretur.* De trinit. lib. V. c. 9.
- c) Athanasius dialog. de sancta trinitate opp. ed. Colon. tom. II. p. 158 sq. *Ioannes Damascen. lib. I. c. 8. Augustan. Confess. art. 1. de Deo. Melanchthon loci theologici: de tribus personis diuinitatis:* p. 313. *Calou. l. c.*
- d) *Ioannes Damascenus expos. orth. fid. lib. I. c. 7. Ex utraque haeresi, Iudaica et gentili, nobis accessit utilitas: ἐν μὲν τῆς Ιουδαιικῆς ὑπολήψεως η̄ τῆς Φύσεως ἐνότης· ἐν δὲ τῆς ἑλληνισμοῦ η̄ πατὰ τὰς ὑποστάσεις διάκριτις.*
- e) *Aug. Conf. l. c. Melanchthon ibid.*
- f) Substantia enim individua et intelligens individuam etiam et sibi singularem habere debet voluntatem adeoque ab essentia parum differt. Vid. *Ioh. Damascen lib. I. c. 8. de supersancta trinitate.*
- g) *Institution. theolog. dogmat. Lipsiae 1724.* pag. 301 sq.
- h) Vide longum indicem apud *Schlegelium: Erneuerte Erwägung der Lehre von der heiligen Dreieinigkeit.* Riga 1792. p. II. Sect. II. p. 107 sq. *Doederlein christlicher Religionsunterricht fortgesetzt von Lunge.* tom. VI. Norimbergae 1796. p. 203 sq.
- i) Die Schriftlehre von der Dreieinigkeit von *Samuel Clarke*, mit einer Vorrede von *Semler.* Frankfurt und Leipzig 1774.

- k) Resultat meines mehr als funfzigjährigen Nachdenkens über die Religion Jesu. Zweite Auflage. Leipzig 1788.
- l) *Silberschlag* Lehre der heil. Schrift von der Dreieinigkeit. Berlin. 1783. Conf. Schlegel l. c. p. 109.
- m) Semler institutio ad doctrinam christianam liberaliter descendam. Halae 1774. p. 313. Niemeyer populäre und praktische Theologie. Halle 1799. ed. 4. p. 310 sq.
- n) Morus epitome theolog. Christianae. ed. 3. Lipsiae 1795. p. 69 sq.

§. 55.

Continuatio.

In tanta decretorum et opinionum diuersitate difficile est omnino suam hac de re eloqui sententiam. Ne autem eximiorum ecclesiae nostrae theologorum studia a) fructu suo apud nos careant, dissimulare nolim, unitatem numinis e scriptura sacra (Deut. VI, 4. Ioh. XVII, 3) haustum ad Deum, trinitatem personarum vero a patribus sancitam ad homines nobis referendam esse videri. Distingui mus itaque, vt imbecillitati nostrae succurratur, in numine venerabundi

primum Deum maximum, optimum, omnium rerum auctorem et conseruatorem, patrem nostrum et domini nostri Iesu Christi (Ioh. XX, 17. Phil. I, 2):
deinde λόγον, aeternum Dei filium, mundi conditorem, legislatorem et gubernato-

rem, in Iesu Christo forma humana nobis obuium (Ioh. I, 14) b), nostroque generi a peccati illecebris redento virtutis, salutis et immortalitatis ducem factum (Act. III, 15. 2 Tim. I, 10): *postremum* spiritum sanctum, veri, sapientiae, religionis et pietatis in mente humana promotorem et adiutorem summum:

ita tamen, ut patris, filii et spiritus sancti cognitionem, imaginatione seiunctam, simulac tritheismi speciem prae se ferat, statim scripturae sacrae et rationis unitate deuinciamus.

a) Iuvat ablegare lectores ad *Doederleinii, Eckermannii, Haenleinii, Henkii, Hufnagelii, Jerusalemi, Jungii, Löffleri, Schlegelii*, aliorumque hac de re scripta, cum theoretica, tum practica.

b) In huius enim loci simplicitate gnomica adquiescendum esse putauerim. Sin autem, metaphysicam et libertatem humanam in mente Iesu absorbentem τὸν λόγον cum carne Christi unionem stabiliturns, rem ad scholasticam subtilitatem renocaueris, cœendum erit, ne locum cedere debeas aduersariis, identidem clamitantibus cum *Platone et Cicerone*: ναὶ μοι δονεῖ Ισός μὲν εἰνῆρος ὄνδαμώς ἔιναι, Ιερὸς μῆν (Sophista ed. Bipont. tom. II. p. 201): nostri quidem negabant, immortales esse alios, qui aliquando homines fuissent (de natura Deor. lib. II. c. 19).

PARS SECUND A.

DE

C R E A T I O N E

ET

G V B E R N A T I O N E M V N D I .

17
SUGAR AND

CHOCOLATE

TEA

ICE CREAM AND

PARS SECUNDA.
DE
CREATIONE
ET
GVBERNATIONE MVNDI.

SECTIO I.
DE
CREATIONE MVNDI.

§. 56.

Introductio.

Deus optimus maximus, dum bonum summum non intra se ipsum contineri, sed extra mentem suam aeternam locum habere voluit (§. 42), creator factus est vniuersi. Adpellamus autem *mundum* complexum eorum, quae extra Deum existunt, tum corporea, tum intelligentia, omnium: eumque *naturam rerum* vocamus, dum certis legibus adstrictus,

dimetatus et inter se connexus esse cogitatur a). Hanc autem rerum naturam notionem non primariam, sed deriuatam, adeoque mundum creatum esse contendimus, quia existentiae eius plena et aeterna ratio in sola numinis voluntate quaerenda est b). Distinguimus autem in condenda hac rerum vniuersitate creationem mundi et terrae in specie, angelorum et hominum.

- a) Kant Critik der reinen Vernunft p. 446 sq.
Schulze Untersuchung der Theorie des Unendlichen. Königsberg 1788. Kant allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels. Königsberg 1755. l. Frankfurt 1797. Bode Kenntnis des gestirnten Himmels. 6ste Auflage. Berlin 1792. Jakobs allgemeine Religion pag. 147 sq. Lamberts cosmologische Briefe. Augsburg 1761.
- b) Qui creat omnia, condit etiam secula et tempora: quapropter creatio proprie sic dicta repeti nequit nisi a voluntate potentissima adeoque aeterna. Multa propter hanc obseruationem neglectam de creatione inique commenti sunt philosophi, vt bene animaduertit Bouterwek in libro: Apodiktik tom. II. p. 319 sq.

§. 57.

Philosophorum de creatione commenta.

Iuuat tamen perlustrare antea varias philosophorum de creatione mundi conjecturas. Occurrit enim primum concur-

sus atomorum ab Epicuro excogitatus, quae pondere suo deorsum latae adhesitatione et copulatione corporum individuorum inter se mundum et singulas partes eius effecisse credebantur *a)*. Sequitur *Emanatismus* vel *Gnosticismus*, quo longa geniorum serie demiurgum vel mundi conditorem a numine processisse statuitur, qui spiritu suo rerum vniuersitatem alit fouetque, et singulari Ince radioue cum summo Deo cohaeret *b)*. In alia abit *Pantheismus* a Spinoza resuscitatus, quo vnam in vniuersum esse substantiam mundumque ad ipsam Dei essentiam pertinere adfirmatur *c)*. Proxime abest *Hylozoismus*, qui aeternam mundi materiem a numine tantum animatam esse sumit *d)*. Neque vel nostris temporibus defuerunt, qui tantas huius doctrinae difficultates philosophando aegerrime superari posse contenderent *e)*.

a) Diogen. Laert. lib. X. c. 24. *Lucretius* de rerum natura lib. I. v. 500 sq. *Cicero* de finib. lib. I. c. 6 sq. *Lactantius* de ira diuinâ c. 9. *Fenelon* de l'existence de Dieu. Amsterdam 1729. tom. I. p. 136 sq. *Meiners* historia doctrinae de vero Deo pag. 522 sq.

b) Plato in Timaeo: *Virgil.* Aeneid. VI, 725 sq. ibique Heynii excursus XIII. *Irenaeus* aduers. haeres. lib. I. c. 1 sq. *Bud-*

dei theses de atheismo p. 255 sq. *Tiedemann* Geist der speculativen Philosophie tom. III. p. 156 sq. *Euhle* Lehrbuch der Geschichte der Philosophie t. IV. p. 156 sq. *Schelling* Weltseele. Hamburg 1798.

- c) *Vid.* §. 36. not. a. *Lactant.* instit. II, 5. *Spinoza* opera posthumā 1677. 4. p. 12 sq. *Herder* Gott. pag. 184 sq. *Fenelon* loc. cit. p. 231 sq. *Mendelsohn* Morgenstunden p. 211 sq. *Kant* Critik der reinen Vernunft p. 228. 454.
- d) *Ovid* Metamorphos. lib. I. init. *Fichte* Sittenlehre p. 151 sq. et in contrariam partem *Euseb.* praeparat. euangel. lib. VII. c. 19 sq. *Abbadie* vérité de la relig. chret. p. I. c. 6. §. 4. *Buddeus* theses de atheismo p. 236. *Platner* Aphorismen. Ed. 2. Lipsiae 1793. tom. I. §. 1045.
- e) *Kant* Critik der reinen Vernunft: antinom. I. pag. 548 sq.

§. 58.

I. *Doctrina biblica et ecclesiastica de creatione mundi.*

In longe alia abeunt libri sacri, qui cum poetice, opere creationis vel in sex dies (Gen. I, 1 - 51), vel in tempus indefinitum (Gen. II, 4 sq. Hiob. XXXVIII, 1 - 7. Ps. CIV, 2 - 6. Proverb. VIII, 22 sq.) distributo, tum *simpliciter* rerum omnium existentiam a Deo summo vniuersi auctore repetunt (Ps. XXXIII, 6 - 9. Es. XL, 26. Ierem. X, 12. Nehem. IX, 6. 2 Maccab.

VII, 28. 2 Cor. IV, 6. Hebr. XI, 5). Ex locis hisce profecta est doctrina ecclesiastica: *creationem vniuersi esse actionem nūminis externam*, qua Deus pater (Ies. XLIV, 24) *omnia per verbum* (Hebr. I, 2. Col. I, 16) *in spiritu sancto* (Ps. XXXIII, 6) *virtute infinita e nihilo* (Rom. IV, 17) *in tempore*, hoc est *sex diebus ad laudem gloriae suae produxit a)*. Cui sententiae doctores qnaestiones admiscuere varias de origine temporis b), de ratione creationis mundi e nihilo c), de anima d), et de sex aetatibus mundi (Hebr. IV, 9) e), diuersa fortuna in scholis agitatas.

a) *Melanchthon loc. theol. p. 334. de creatione.*

b) *Fuere*, qui *initium* (Gen. I, 1. Ioh. I, 1), adeoque tempus creationem antecessisse, mundumque ipsum siue tempore verno (cum *Joanne Damasceno lib. II. c. 7*), siue autumnali (cum *Silberschlagio Geogonie. Berlin. 1780*), conditum fuisse autarent. Alii contra *Platonem* (*Tipnæo p. 317. ed. Bipont.*) et *Philonem* (*de opificio mundi ed. Pfeiffer tom. I. p. 14.*) secuti a mundi primordiis demum temporis initium deriuandum esse putauerunt.

c) “*Fecisti coelum et terram non de te, nam esset aequale vniigenito tuo, qui natus est de substantia tua, sed de nihilo.*” *AUGUSTIN. confess. lib. XII. c. 7. Mosheim de creatione mundi ex nihilo; additamento ad Cudworthum tom. II. p. 340 sq. Kaestner von der Schöpfung aus Nichts.*

Götting. 1770. *Heydenreich de creatione ex nihilo: in s. Originalideen tom. I. conf.*
Eiusdem Betrachtungen über die natürliche Religion tom. II, 170 sq.

- d) *Platonis Timaeus I. c. Lactant. lib. II. c. 5.*
 e) *Lactant. lib. VII. c. 14. Augustin. de catechizandis rudibus c. 17.*

§. 59.

Epicerisis.

Supersunt enim procul dubio nonnulla curatius adhuc explicanda in doctrina de *nihilo*, de *tempore et fine creationis a).* *Nihilum enim, siue negatuum, siue priuatuum b)*, non nisi ab intellectu nudo (discursuum vocant) cogitari potest, adeoque e summa numinis mente (§. 39) exulat; quapropter satius est, mundi, qui per se ipsum non existit (2 Maccab. VII, 28. Rom. VI, 17), rationem plenam et aeternam (§. 56) e sola voluntatis diuinae vi et potestate repetere c). *Hexaemeron autem Mosaicum magis improprie ad euolutionem et formationem terrae iam creatae, quam proprie ad creationem mundi ipsam referendam esse, patet ex origine temporis, creature quasi adnexi, aeterna d); ex aetate et indole huius monumenti geneseos antiquissimi e); ex argumento eius poetico et mythico, neque cum numinis*

dignitate summa, neque enim reliquis scripturae locis conueniente f); et ex liberaliori praesertim N. T. doctrina, iusus pueriles aetatis primaeuae tacite repudiante (Ioh. V, 17. Matth. XII, 8. Gal. III, 24. Hebr. VIII, 13). Quare melius esse ducimus, in tanta in primis geogeniae et historiae naturalis amplificatione nostris diebus facta g), absque curiosa modi et temporis mundi creati inuestigatione, in simplici N. T. institutione de Deo terrae caelique creatore et auctore summo (Act. XIV, 15 sq. XVII, 24 sq.) adquiescere h).

- a) Ziegler Critik der Lehre von der Schöpfung in Henke's (altem) Magazin für Religionsphilosophie tom. II. p. 104 sq.
- b) Kant Critik der reinen Vernunft p. 346 sq.
- c) Conf. Plato in Timaeo p. 303. ed. Bipont. Philo de mundi opificio ed. Pfeiffer tom. I. pag. 10 sq.
- d) Cum Deus, in cuius aeternitate nulla omnino est mutatio, creator sit temporum et ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video. Procul dubio mundus non factus est in tempore, sed cum tempore. AUGUSTIN. de ciuitate Dei lib. XI. c. 6. Vide totum locum.
- e) Vitringa obseruat. sacrae tom. I. pag. 29. Eichhorn Einleitung ins A. T. t. II. p. 28 sq.

- f) *Eichhorn* Urgeschichte herausgegeben von Gabler tom. I-III. cum additamento critico. Norimb. 1790-1795. qui liber est princeps. *Ilgen* Urkunden des Jerusalem. Tempelarchivs tom. I. Halle 1798. *Theologie* des A. T. Leipzig 1796. §. 66 sq. *Pott* über den Schöpfungshymnus Gen. I. Berlin 1799. p. 114 sq. m. biblische Theologie tom. I. p. 260 sq. *Kant* physische Geographie. Königsberg 1802, tom. I. pag. 292 sq.
- g) *Kant* physische Geographie. Königsberg 1802, tom. I. p. 230 sq.
- h) Doctrinam de hexaemero apud ipsos Iudeos symbolicam non fuisse, vide in *Bodenschatzii* kirchliche Verfassung der Juden tom. III. p. 4.

§. 60.

De fine et consilio mundi creati.

Hanc autem tantamque rerum vniuersitatem ita condidit opifex aeternus, ut eam omnium, quae cogitari possunt, optimam esse iure contendamus a). Praefixit enim ei hunc finem supremum, ut bonum sumnum per gradus communicetur cum creaturis longe plurimis, ita, ut homines praesertim et reliqui spiritus creati e naturae suae imbecillitate identidem emergentes ad maiorem in dies cum numine similitudinem contendant et virtute sempiterna beati aeternum fiant Dei regnum b).

Quae quidem sententia, mox latius persequenda probatur *cum ex natura Dei*, qui optimum cognouit, voluit et vi sua infinita perficere potest; *tum ex experientiae nostrae*, quamuis sat arctis limitibus circumscriptae, *testimoniis disertis c)*; *tum ex ipsis scripturae sacrae oraculis* (Gen. I, 31. Sap. I, 14. 1 Tim. IV, 4. Sir. XXXIX, 21). Haec autem iam sufficiunt ad illustrandam quaestionem: vtrum gloriae diuinæ promotio (Psalm. XIX, 1 sq. CXXXVIII, 5.) summum creationis consilium appellari queat d)?

- a) Τὸ πᾶν ξυγετενταλνετο ὅπως ὅτι κάλλιστου ζῆι πατὰ Φύσιν, ἀριστον τε ἔργον επειργασμένος. Plato in Timaeo edit. Bipont. tom. IX. p. 305. Leibnitz essai de Theodicée. Amsterdam 1734.
- b) Lactant. de vita beata c. 6. quod egregium de fine mundi continet locum.
- c) Leibnitz l. c. §. 348. Bonnet contemplation de la nature. Amsterd. 1769. 2 Voll. in 8. Reimarus Abhandlungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion. Ed. 6. Hamburg 1791. 4te Abhandlung. Smellie Philosophie der Naturgeschichte, übersetzt von Zimmermann. Berlin 1792. Th. II. p. 288 sq.
- d) Kant Critik der praktischen Vernunft p. 235 sq. Critik der Urtheilskraft §. 83 sq.

§. 61.

II. *Doctrina de angelis biblica et ecclesiastica cum epicrisi.*a) *De angelis bonis: notio et existentia eorum.*

Post conditam rerum vniuersitatem considerandi veniunt spiritus, homine superiores, numine inferiores, quos in *angelos* et *daemones* dispescit scriptura sacra. *Angelos* spiritus adpellat Dei ministeriales, custodiendis et saluandis hominibus destinatos (Matth. XVIII. Hebr. I, 14); hoc est *naturas sanctas inter diuinitatem humanitatemque medias* a). Proabant existentiam angelorum *primum* testimonis librorum sacrorum disertis (Hiob IV, 18. Act. XXIII, 8. Matth. XXII, 30. Ioh. I, 52); *deinde* commercio angelico, ad quod saepius prouocant auctores bibliici (Gen. III, 24. XXVIII, 12. Exod. III, 2. Dan. VI, 22. Luc. I, 26. Act. X, 3. XII, 7. Apoc. XIX, 10) b); *postremum* argumentis ex immortalitate animi humani et progressu animarum intelligentium ductis c).

a) *Henke* lineamenta fidei Christianae §. 49.

b) *Conf. Kant* Religion innerhalb der Gränzen der bloßen Vernunft p. 110.

c) *Reinhard* Predigten im Jahr 1797 gehalten. Sulzbach 1798. p. 352 sq.

§. 62.

Creatio, natura, numerus et classes angelorum.

De tempore et die creationis angelorum certant theologi; sunt enim, qui eos cum Origene ante mundum (Hiob. XXXVIII, 6. 7); sunt, qui primo, secundo, quinto *{a}*), quid quod octauo cosmogeniae Mosaicae die conditos esse docent *b*), argumentis idoneis omnes destituti, quium creatio temporis legibus adstricta non sit (*§. 56*). Neque magis conueniunt in constituenda angelorum *natura*, quam non spiritualem solum, sed etiam corporream esse libri sacri tradunt (Ies. VI, 1 sq. Matth. XXVIII, 5. Marc. XVI, 5. Act. I, 10), adstipulantibus ecclesiae primae patribus *c*), et e recentioribus *Cudwortho d*), renuente tamen *Ioanne Damasceno e*), *Buddeo* et *Moshemio f*). Nobis sententia prior, vbi imaginationis ludibriis liberata fuerit, longe praferenda esse videtur: corporis enim notionem qualiscunque a spiritu creato seiungere non valemus *g*). In digerendo numero angelorum, qui magnus esse perhibetur (Deut. XXXIII, 2. Dan. VII, 10. Matth. XXVI, 53. Apoc. V, 11), Cherubim (Gen. III, 24. Exod. XXV, 17 sq. Ps. XVIII, 11), Seraphim (Ies. II, 2. 6. Apoc. XIV, 6) et archangelorum (1 Thess. IV, 16) *classes*

distinguunt libri sacri *h*); Iudei decem *i*), Pseudodionysius Areopagita tres et nouem ordines et hierarchias *k*) angelorum numerari posse opinati sunt.

- a) Bodenschaz* kirchliche Verfassung der Juden tom. III. p. 158.
- b) Ode* commentarius de angelis. Traiecti 1739. 4.
- c) Origene, Basilio, Augustino.* Vid. *Roesler* Bibliothek der Kirchenväter tom. X. p. 319, *Gruner* institut. dogmat. §. 97.
- d) System. intellect.* c. V. p. 3. §. 16.
- e) Expos. orthod. fid.* lib. II. c. 3.
- f) Buddeus* instit. theolog. dogmat. p. 395 sq.
- g) Θεος μόνος ἀσύγυρτος.* *Ioh. Damasc.* l. c. Conf. *Henke* Magazin für Exegese t. III, p. 300 sq. VI, 152 sq.
- h) M. bibl. Theologie* tom. I. p. 357 sq.
- i) Bodenschaz* l. c. *Eisenmenger* entdecktes Judenthum tom. II. p. 374 sq.
- k) Ioannes Damascen.* l. c. fin. *Ode* p. 709 sq.

§. 63.

De officio et cultu angelorum.

Officium et munus angelorum absolui docent cum exsequendis mandatis diuinis in vniuersum (Ies. VI, 2 sq. Matth. XVIII, 10. Hebr. I, 14. Luc. I, 26) *a*); tum poenis impietati hominum infligendis (Gen. XIX, 25. Exod. XII, 12. 29. Ies.

XXXVII, 36); *deinde* tuendis singulis regnis et prouinciis (Dan. X, 13. 20. 21); *postea* tutela ecclesiae et piorum (Zachar. III, 7. 1 Cor. XI, 10. 1 Tim. V, 21. Psalm. XXXIV 8); *vltimum* protegendis et custodiendis hominibus singulis a cunis ad mortem vsque (Hiob. XXXIII, 23-28. Psalm. XCI, 11 sq. Tob. III, 25. Matth. XVIII, 10. Luc. XVI, 22) b). In hac tamen eaque tanta dignitate constituti Deo et Christo ad dextram numinis exaltato subiecti sunt (Ephes. I, 21. Col. I, 16. Phil. II, 9 sq.); et hanc ob causam neque adoratione et cultu diuino (Col. II, 18. Apoc. XIX, 10), neque invocatione et patrocinii votis precibusque digni existimantur c).

- a) Ἐν ὄντων διατρίβουσι, ναὶ ἐν ἔργον ἔχουσιν, θύμειν τὸν Θεὸν ναὶ λειτουργεῖν τῷ Θεῷ αὐτοῦ θελήματι Ioan. Damascen. l.c.
- b) Buddeus institut. dogmat. p. 406 sq.
- c) Concil. Laodic. canon. XXXV. *Articuli Smalcaldici*, de invocatione sanctorum p. 223 sq. Ode p. 900 sq.

§. 64.

Recapitulatio doctrinae critica.

Patebit iam ex vberiore huius discipline expositione, biblicam de angelis institutionem non vbiique premendam et

sensu literali in disciplinam theologicam deriuandam esse. Hoc enim, quo minus rite fieri possit, prohibent imagines a regibus humanis ad aulam quasi caelestem translatae; origo doctrinae simplex, Chaldaicis postea nominibus et incrementis distincta et amplificata; euentus naturales ex sententia Iudaeis communi ad angelorum commercium et ministerium renocati a); numinis optimi, non interuentu nuntiorum, sed voluntatis suae vi suprema gubernantis omnia, dignitas; et superstitione perniciosa ab angelorum et geniorum in primis tutelarium fide aegerrime secludenda (Hebr. XIII, 2). Sufficit itaque, tenere, prouidentiae diuinæ auxilia hac doctrina quasi oculis subiici mortalibus, verum autem cum angelis, qui regionum caelestium limitibus detinentur, commercium post fata demum a nobis sperandum esse (Luc. XX, 36) b).

a) Confer. locum Act. XII, 23 sq. cum *Iosephi Antiquit. Iudaic.* lib. XIX. c. 8. § 2. et *Eichhornii* commentationem egregiam: *von den Engelserscheinungen in der Apostelgeschichte*. Bibliothek der bibliischen Literatur tom. III. p. 381 sq.

b) *Semler institutio ad doctrinam christ. liberaliter descendam* p. 399 sq. *Morus epitome theor. christ. ed. 3.* p. 87. *Doederlein christlicher Religionsunterricht, fortgesetzt von Junge.* tom. VII. p. 140 sq.

§. 65.

b) *De daemonibus doctrina biblica et ecclesiastica. Notio et existentia diaboli.*

Angeli mali (2 Petr. II, 4) notionem ita constituunt libri sacri, ut eum seductorem (Gen. III, 1. Ioh. VIII, 44) et aduersarium hominum, ad forum caeleste olim admissum (Hiob. I, 6. Zach. III, 1-9), deinde mali physici (Hiob. II, 7. 1 Sam. XVI, 14. Matth. XII, 43) et moralis (1 Chron. XXI, 1. coll. 2 Sam. XXIV, 1. Matth. XIII, 25. Ephes. VI, 12 sq.) auctorem, regni daemonici praesulem (Matth. XII, 24 sq.), Deo, filio eius, bonisque hominibus in omnibus oppositum et inimicum esse (Matth. XIII, 39. Ioh. XIII, 2. 1 Petr. V, 8) doceant. Huic angelo tribuunt scientiam magnam, sed erroribus obuolutam (Act. XVI, 17. XIX, 15. Iacob. II, 19); voluntatem pessimam (Ephes. VI, 11 sq.); potentiam humana superiorem, sed virtute Dei ligatam (Ioh. XII, 31. 2 Petr. II, 4) a). Talem autem tamque exsecrandum spiritum non in hominum imaginatione, sed reuera *existere* probant testimoniis librorum sacrorum disertis (Ioh. VIII, 44. Matth. XXV, 41. 2 Tim. II, 26); occupatione energumenorum, qua Christi et apostolorum potestate deturbatus est (Matth. VIII, 27 sq. XII, 22 sq. Act. VIII, 7. XVI, 16 sq.); tristissimisque,

quibus se manifestare pergit, nisi in corpus b), animum tamen hominum effectibus. His argumentis persuasi sententiam eorum reiecerunt doctores ecclesiastici c), qui regnum diabolicum nullibi, nisi in morali hominum peruersitate quaerendum esse contenderunt (Act. XXIII, 8) d).

- a) *Ioannes Damascenus lib. II. c. 4. de diabolo et daemonibus.*
- b) *Corpora hominum agitari posse vi diabolica, non patribus solum ecclesiae, sed ipsi Luthero persuasum erat. Vide locum, qui instar est omnium: Opp. ed. Walch, tom. I. pag. 1718 sq.*
- c) *Vide post Calouium, Quenstedtium, Baierum, Seilerum theologica. Erlang. 1789. ed. 3. p. 191 sq. et Storrium doctrinae christianaee parte theoretica. Stuttgart. 1793. pag. 158 sq.*
- d) *Post Aristotelicos nimirum Hobbes (Leuiathan c. 8.), Cartesius, Bekker (betoverde Wereld. Leewarden 1690, sq. 8.) Thomasius et alii. Vid. Walch Geschichte der Religions-Streitigkeiten außer der Lutherischen Kirche tom. III. p. 930 sq.*

§. 66.

De origine, lapsu, domicilio et sorte diaboli.

Neque tamen diabolum cum Mane a) originis expertem, sed a Deo cum reliquis angelis bonis creatum (2 Petr. II, 4. Iud. 6), postea adrogantia, rebellione

siue voluptatibus inquinatum, *lapsum* et de sedibus caelestibus a numine prae-
cipitem datum esse docent *b*). *Habitat*
enim in aëre (*Ephes.* II, 2. *VI*, 12), in
locis desertis (*Matth.* XII, 43), in orco
(*2 Petr.* II, 4), ita tamen, ut forma indu-
tus qualicunque (*2 Cor.* XI, 14) *c*), in
terram interdum escendat, mundi impe-
rium affectet (*Ioh.* XIV, 30. *Eph.* II, 2),
regno Christi ad tempus aduersetur (*1 Ioh.*
II, 18. *Apoc.* XX, 7), hominesque iden-
tidem ad malum pelliciat (*1 Cor.* V, 5.
VII, 5. *2 Thess.* II, 9). Has autem ille-
cebras pietate et precibus tanto magis
superare debent (*1 Cor.* VII, 5. *Iac.* IV, 7.
1 Ioh. II, 13 sq. *1 Petr.* V, 8) *d*), quanto
arctioribus olim limitibus circumscribe-
tur regnum Satanae, quem die iudicii
reprobatio sempiterna flammaeque aeter-
num voraces exspectant (*Matth.* XXV, 41.
Apoc. XX, 10).

- a)* *Epiphanius haeres.* 46. vel 66. tot. *Mos-*
heim de rebus Christianorum ante Con-
stantinum M. p. 788 sq.
- b)* *Cyprianus aduers.* *Marcionem c.* 10. *Au-*
gustinus de vera religione c. 13. *Lactant,*
institut. lib. II. *c.* 14.
- c)* Μετασχηματίζονται ὁ δακμογες εἰς οἶον
θέλουσι σχῆμα πατὰ φαυτασταν. *Ioannes*
Damascen. I, c.
- d)* *Morus epitome theol. christ.* ed. 3. p. 92. fin.

§. 67.

Recapitulatio doctrinae critica.

Quae quidem omnia, quamuis in theologia historica et positiva hand sine commodo proponantur, habent tamen nonnulla, quae ad subtilitatem scholae exacta, acutioribus non ex omni parte satisfaciant. *Primum* enim spiritus omnis boni expers, se ipsum destruit, adeoque existere nequit; *deinde* bonitati numinis aduersari videtur, creare angelos in omne aeuum peccaturos aeternoque supplicio destinatos; *accedit* mali physici et moralis origo e causis naturalibus sine omni dubitatione repetenda; *adde* Iudaica de diabolo commenta dualismum sapere, in libros V. T. apocryphos ipsosque N. T. canonicos deriuatum, religioni puriori autem quam maxime perniciosum; *postremum* saluatorem ex opinione vulgi de diabolo verba facientem (Luc. X, 18. Matth. XII, 43 sq.) ita tractare hanc doctrinam, ut superstitioni de daemonibus finem imponat perpetuum (Ioh. XII, 31. Ioh. III, 8). Quae cum ita sunt, *acquiescamus non tam in existentia et factis, quam notione Satanae, hoc nimirum consilio, ut opposentes eam filii diuini virtuti et gloriae, regni diabolici, quod in hominum mentibus viget*

(Ephes. II, 2), *potestatem in dies magis infringamus.*

Confer. post *Senileri*, *Henkii*, *Eckermannii*, *Niemeieri* aliorumque scripta: *Schmid* über christliche Religion, ihre Beschaffenheit und zweckmässige Behandlung p. 330 sq. in. bibliosche Theologie tom. I. p. 367 sq.

§. 68.

III. *Doctrina de hominibus primum creatis et domicilio eorum biblica.*

Neque tamen mundum ab angelis solum, sed hunc in primis planetam nostrum ab hominibus habitari voluit numen optimum. Creauit itaque primum hominem marem e terra formatum (Gen. I, 26. II, 7 sq.), deinde feminam e costa eius decerptam (Gen. II, 21. 1 Cor. XI, 8); utriusque regionem amoenam et fertilem pro domicilio adsignauit (Gen. II, 8 sq.) et ab hoc stipite communis vniuersum genus humanum originem suam deriuare voluit (Gen. I, 28 sq. Tob. VIII, 8. Act. XVII, 26) a). Negari vix potest, haec Mosaica generis humani primordia in varias nos induere difficultates, *cum* propter similes aliarum gentium anthroponiam mythicam b); *tum* propter turbatas et incertas rationes temporum in omni historia antiqua c). Accedunt hariolationes interpretum de domicilio ho-

minum primaeuo *d*), et historicorum lites, de deductione coloniarum in partes terrae australes et occidentales *e*); quibus varietatem generis humani nativam, ceu nouum adhuc disserendi fomitem, addiderunt *f*). Neque tamen desunt argumenta, quibus hisce dubitationibus occurri queat, quamuis omnia plane ad liquidum constituere rationibus multis prohibeamur *g*).

- a)* Non tamen *animas ipsas*, quarum serendarum ratio Deo soli subiacet. Certauerunt olim theologi, vtrum animae *ante corporis formationem* existant ($\pi\varphi\omega\pi\alpha\rho\zeta\iota\omega$); an per *traducem* propagentur; siue in ipso conceptionis momento a numine creentur? *Conf. Lactantius* de opificio Dei c. 17-19. qui locus princeps est; *Augustinus* de libero arbitrio lib. III, c. 21 sq. *Thomasius* tractatione physica de origine animae humanae. Halae 1725. *Leibnitius* oper. tom. II. pag. 66. *Gruner* institut. theolog. dogmat. p. 184 sq. *Eisenmenger* entdecktes Judenthum tom. I. p. 472 sq. *Less* praktische Dogmatik §. 86. *Doederlein* christlicher Religionsunterricht, fortgesetzt von *Junge* t. VIII. p. 71 sq. Euancescunt difficultates omnes, si creationis notionem (§. 56.) rite ceperas,
- b)* *Diodor.* Sicul. lib. I. c. 7. *Plato* in *Timaeo* ed Bipont. Vol. IX. p. 332 sq. *Sympos.* Vol. X. p. 201 sq. *Lucret.* de rerum natura lib. II. p. 332 sq. *Ovid.* *metamorphos.* lib. I. v. 76 sq.

- c) *Buddei theses de atheismo* p. 442 sq. *Gatterer Versuch einer allgemeinen Weltgeschichte*. Götting. 1792. p. 2. *Schlözers Weltgeschichte* tom. I. p. 32.
- d) *M. biblische Theologie* tom. I. p. 293 sq.
- e) Vid. *Isaac Peyrère Praeadamitae vel exercitatio exegética in Rom. V, 12 sq.* 1655. in 4. et autores *Peyrero priores a Calavio excitatos system. theol.* t III. p. 1041. *Grotii dissertatio de origine gentium Americanarum* ed. Ioh. de Laët. Amstelodami 1645. *Steller Beschreib. von Kamtschatka. Francof.* 1774. pag. 251 sq. *Meiners und Spittler histor. Magazin* tom. III. p. 193 sq. *La Peyrouse voyage autour du monde. Paris* 1798. in 8. tom. III. p. 277 sq. *Cook erste Reise um die Welt: in der Geschichte der Seereisen. Berlin* b. Spener 1774. in 4. B. III. p. 390 sq.
- f) *Blumenbach de varietate generis humani nativa.* Gottingae 1795. ed. 3. p. 305 sq. *Girtanner über das kantische Princip der Naturgeschichte* p. 57 sq.
- g) Vid. autores nat. e. et f. excitatos. *Kant physische Geographie. Königsberg* 1802. tom. II. pag. 1 sq.

§. 69.

Doctrina biblica et ecclesiastica de imagine diuina.

Hos autem humani generis parentes ad imaginem Dei creatos esse docent libri sacri (Gen. I, 26), os hominis sublime, erectos vultus (Exod. XXXIII, 20. 1 Cor.

XI, 7) *a)* et imperium in res creatas (Gen. I, 26. Psalm. VIII, 7 – 9) hac voce designantes. Hanc numinis imaginem etiamnum possidere et tueri mortales dubitatione caret (Gen. V, 1 – 3. Psalm. VIII, 6. Iacob. III, 9). Post redditum vero ex exilio Babylonico, discrimine inter Adamum primum et secundum factum (1 Cor. XV, 47) *b)*, imagini numinis primae etiam corporis immortalitatem (Gen. II, 17. Sap. II, 25) mentemque iustum et sanctum (Col. III, 10. Ephes. IV, 22 – 24) insitam fuisse volunt auctores sacri *c)*. Quapropter in ecclesia docuerunt: *imaginem diuinam conformitatem cum numine protoplastis concreatam quidem, non tamen perfectionem animi essentialiem d)* fuisse, sed accidentalem. Partes huius *imaginis principes fuisse scientiam Dei concreatam, sanctitatem voluntatis eximiam, appetitus sensitiui puritatem; minus principes autem immunitatem a calamitatibus vitae* (Gen. III, 16. Sir. XXXVIII, 15), corporis immortalitatem (Gen. II, 17. Rom. V, 18), et imperium in res creatas. Plurimas huius *imaginis partes post lapsum perditas esse adeoque fide et virtute renouari debere* (Ephes. IV, 24. Col. III, 10) *e)*.

a) Plato in Timaeo (p. 332), caput membrum adpellat θεοτατον ναι των πάντων

ἐν γῆς δεσπότοῦν. Ovidio (metam. I, 82.) effigies Deorum fuere erecti ad sidera vultus. Cicero de nat. D. I, 27. "quid igitur mirum, si hoc eodem modo natura homini praescripsit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putarennus?" Sed ante omnia conferendus est Lactantius de opific. Dei c. 8. de ira diuina c. 2 et 7.

- b) Vide quae obseruauimus in *nouis opusculis theolog.* Gottingae 1803. in *commentatione de vestigiis theologiae Iudaicae in epistola Pauli ad Romanos.*
- c) M. biblische Theologie tom. I. p. 285 sq.
- d) *Contra Flacium:* vid. LL. SS. pag. 639. Planck Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs tom. IV. p. 600 sq.
- e) *Ioannes Damascenus* lib. II. c. 12. *Apologia confessionis de peccato originali* p. 53 sq. *Calou. system.* tom. IV. p. 569 sq.

§. 70.

Epicrisis sententiarum.

Qua quidem in doctrina quamuis clarum sit hoc, homines primaeuos ab erroris et peccati labore alienos terram nostram ingressos esse, nonnulla tamen magna obscuritate et ambiguitate laborare videntur. Scientia enim Dei vitaeque sanctitas *concreata* non solum sibi repugnant; sed humanae etiam naturae conditio, qua doloribus ipsique adeo

morti exposita est (2 Cor. IV, 18), inter beneficia magis, quam poenas a prouidentia hominibus inflictas, referri debet a). Rectius itaque contendimus, imaginem diuinam in indole hominum primaeorum rationali, libera eorum cogitandi, volendi, et ad verum bonumque progrediendi facultate, immortalitatis fonte, sitam fuisse. Haec autem indoles, quemadmodum reliquae facultates sentiendi, loquendi (Gen. II, 19) b), viresque vitales et technicae, experiundo, cogitando, iudicando, audendo, abstinentioque excoli et ad perfectionem uehi debebant. Errando enim aequa ac peccando ad veritatem et virtutem non perueniendum est (Rom. III, 8), sed peruenitur.

a) Vide quae post *Vitrinam* egregie hac de re disseruit *Lunge* in libro: *Doederleins christlicher Religionsunterricht* tom. VIII, pag. 40 sq.

b) *Jerusalem* Betrachtungen tom. II, p. 108 sq. *Rousseau sur l'origine des langues* ch. 2. (oeuvres ed. de Deuxponts tom. XVI. p. 160 sq.) *Herder Ideen zur Philosophie der Menschheit* tom. I. p. 227 sq.

§. 71.

Doctrina biblica et ecclesiastica de origine peccati.

Homines primaeui saltem, praeeuntibus libris sacris, eo primam diuinae

imaginis adspersere labem, ut praeceptum numinis de vitando arboris vetitae fructu migrarent, et calamitatibus licet multis ipsoque mortis timore correpti peccandi tamen habitum contraherent (Gen. II, 17 sq. III. tot. conf. Matth. XIII, 24. Ioh. VIII, 44). Contendunt nimurum doctores ecclesiastici, causam peccati tum in auersione protoplastorum a deo, tum in Satanae seductione (Gen. III, 1. Sap. II, 24. 2 Cor. IX, 3) quaerendam esse; homines primaeuos propter hoc peccatum imagine diuina priuatos, pudoris, timoris (Gen. III, 7 sq.), laborum, dolorum et mortis corporis animique poenas (ib V. Rom. V, 12. 18. 19) meruisse; idemque peccatum Adamiticum etiam posteris ratione culpae (Rom. V, 19) et poenae (18) imputari.

Augustan. confess. art. XX. de causa peccati.
Melanchthon loc. theolog. de causa peccati et de contingentia p. 340 sq. *Calou. system. II, 344 sq.* *Whitby de imputatione peccati Adamitici. London 1711.* *Hermann Witsius oeconomia foederis Dei cum hominibus lib. I. c. 2.*
Seiler vom Versöhnungstode tom. II. p. 153 sq.

§. 72.

Epicrisis doctrinae.

Negari nequit, hanc narrationem Moasicam simplicitate sua longe superare

H

alias traditiones, quibus orbis antiqui vates originem mali explicare conati sunt a). Ambigimus tamen vel in hac adumbratione de arbore vitae et discriminis boni malique; de legis diuinæ (Gen. II, 17. coll. III, 22) ratione idonea; de serpente callide verba miscente poenaque diuina correpto; quae alias omnia ab historico dicendi genere aliena esse solent b). Adde labores, dolores partus, ipsamque mortem, nisi peccati conscientia antecesserit, non inter poenas, sed mala necessaria, eaque utilia referenda esse; imaginem diuinam non uno peccato, sed scelere continuo amitti potuisse; lapsum Adamiticum autem ad posteros non spectare, quia meritum et culpa in ordine rerum morali personae limites haud excedunt. Acquiescimus itaque in hac sententia: homines primaeuos, dum contra legem diuinam cupiditati obtemperauerunt, initium fecisse peccandi; peccatum breui interuallo mala externa et interna poenae loco secuta esse; numinis sanctitatem autem, quamuis abhorreat a peccato, aberrationem a lege tamen propterea praeuenire noluisse, ne intercepta hominis libertate ipsam virtutem praemio suo priuaret c).

a) *Zendavesta* im kleinen v. Kleuker tom. II.
p. 113 sq. *Beausobre* histoire du Mani-

cheisme tom. II, 457. *Hesiodi* opp. et dies v. 59 sq. *Pallas Reisen durch Russland* (Fall des Lama) tom. I. p. 336.

- b) *Gablers Urgeschichte* tom. II. introd. m. biblische Theologie tom. I. p. 292 sq. Iam *Augustinus* monuerat, argumentum tertii geneseos capitis esse figuratum et aenigmaticum, et sine blasphemia vix secundum literam explicari posse. Vide de genesi contra Manichaeos lib. II. c. 1 et 2.
- c) Nisi prius malum cognouerimus, nec bonum poterimus agnoscere. *Lactant. de ira diu.* c. 13. Conferantur Stoicorum de origine mali philosophumena apud *Gellium N. A.* lib. VI, 1. *Meiners historia doctrinae de uno vero Deo* p. 490 sq.

§. 73.

Doctrina biblica et ecclesiastica de infirmitate hominum morali.

Neque tamen homines primaeuos tantum, sed posteros etiam eorum omnes imbecillitate simili infectos et ad malum proclives esse docent libri sacri (Gen. VIII, 21. Hiob. IV, 17 sq. Prov. XX, 9. Eccles. VII, 20. Psalm. XIV, 1 - 3. Matth. XV, 19. Ioh. III, 6), adeo, ut vi peccati vel inuiti abripiantur (Rom. III, 23 sq. VII, 15 - 19. Gal. V, 17) temereque sibi innocentiae persuasionem induant (1 Ioh. I, 6) a). Carentiam iustitiae originalis appellant doctores ecclesiastici, qua sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, cum

H 2

concupiscentia, quae vere peccatum est, nati, et libertate spirituali destituti verum timorem, amorem et fiduciam erga Deum efficere nequeunt, et nunc quoque aeternam mortem merentur, nisi per baptismum et spiritum sanctum renascantur, quo reatus peccati originalis tollitur, quamvis materiale peccati, videlicet concupiscentia vel in emendatis remaneat b).

- a) M. biblische Theologie tom. I. p. 320.
- b) August. confess. art. II. et XVIII. Apolog. confess. art. I. tot. Artic. Smalcaldici p. 317 sq. Melanchthon de peccato originis in lacc. theolog. p. 360 sq.

§. 74.

Iudicium de hac doctrina.

Vtut autem facile concesseris, a peccati illecebris neminem non vinci a), dubitaueris tamen, parentiam iustitiae originalis ipsamque concupiscentiam iure vocari peccatum; hominem naturalem arbitrio libero in spiritualibus destitui b) mortisque aeternae poenae subesse; sola que vi baptismi reatum peccati tolli posse c). Homo enim, qui facultatibus nudis instructus nascitur, natura nec bonus nec malus adpellari potest; ingenitas sibi habet vires ad bonum plurimas, ad malum nullas; animusque eius ipse ita paratus est, vt, si deliquerit

etiam voluntas, malum tamen non nisi sub specie boni adpetere queat d). Suspiceris itaque, mali moralis, quod dissimulari nequit, originem neque in haereditate quadam, neque in sensibus et ratione hominis, sed in cogitationum alternatione, in imaginatione, et inertia mentis humanae quaerendam esse, ita quidem, ut reliquae causae peccati externae haud secludantur. Diuinae saltem prouidentiae sanctitas in societatem huius mali venire nullo modo potest, cum propter arctos limites, quibus peccandi licentiam circumscribit; tum propter naturam hominis finitam, quae a tenui initio morali progrediens non nisi sensim e cupiditatim imperio ad veram spirituum libertatem et virtutem emergere potest (1 Ioh, III, 2).

- a) Loca auctorum veterum collegit *Pfanner* systemate theol. gentilis purioris c. 9. sq. *Niemeier* Briefe an christliche Religionslehrer tom. III. pag. 105 sq.
- b) Arbitrium eligendi bonum *Iustinus* M. (apol. 1), *Tertullianus* (de exhortat. castit. c. 2.) et ipse *Augustinus* (op. imperf. contra Julian. I, 94. de gratia contra Pelag. c. 18.) homini post lapsum superesse factentur: confer. et *Ioannem* Damascenum lib. II c. 27. Nimirum intendit arcum *Lutherus* de arbitrio seruo. Vitebergae 1526. dum in alia abiit Melanchthon locc. theol. p. 347 sq.

c) *Jerusalem* Betrachtungen tom. II. p. 488 sq.
Eberhard Apologie des Socrates tom. II.
 p. 339, *Steinbart* System der reinen Phi-
 losophie des Christenthums. Züllichau
 1786. p. 23 sq.

d) *M. religiöse Moral*, Gött. 1800. p. 153 sq.

§. 75.

*Doctrina ecclesiastica de propagatione peccati
 Adamitici.*

Ne autem tanta, quam deplorant docto-
 res, naturae humanae corruptio, origine
 quadam careat, prouocant ad nonnulla
 scripturae sacrae loca (Hiob. XIV, 4.
 Psalm. LI, 7. Ioh. III, 6. Rom. V, 12.
 Ephes. II, 3. 1 Cor. XV, 21 sq.), quibus
 peccati Adamitici, quasi leprae spiritualis,
 contagium natuitate contrahi et gignendo
 propagari, probare conantur, infantes
 adeo recens natos, nisi Christi beneficio
 saluentur, morti et damnationi ceu man-
 cipa vindicaturi a). Aduersarii contra
 monuerunt b), hanc doctrinam, si a
 Paulinis forte allegoriis discesseris, fun-
 damento biblico carere c), a dualismo
 patrum ecclesiae Africane fontem du-
 cere d), materialismum in sinu fouere
 et naturae humanae omnem dignitatem
 suam iniuria summa detrahere e). Suf-
 ficit itaque tenere, peccati proprie sic
 dicti cuiusuis originem, non a temporis

legibus, sed a libero hominis decreto repetendam esse; peccati fomitem autem, qui in concupiscentia et corporis natura latet, a maioribus, longa, si placet, natuitatis serie deriuari posse.

- a) *Solida declaratio* p. 639 sq. conf. *Caluini institut.* p. 79 sq.
- b) *Socinus paelection. theol.* fol. 14.
- c) M. biblische Theologie tom. I. p. 326 sq.
- d) *Tertullian. de anima* c. 41. *Cyprian. epist.* 64. *Augustin. de natura et gratia* c. 9. opus imperf. contra *Iulian.* lib. VI. c. 22.
- e) *Niemeier populäre und praktische Theologie;* ed. 4ta. pag. 177 sq. *Henke linea-
menta fidei christ.* ed. 2, §. 84 sq.

SECTIO II.
DE
GVBERNATIONE MVNDI.

§. 76.

De prouidentia in vniuersum.

Creatio mundi, quum actus numinis sit aeternus, inuoluit simul prouidentiam, vel gubernationem mundi diuinam, consilio creatoris (§. 60.) consentaneam a). Secludimus autem hac doctrina tum casum fortuitum, quo sine ratione omnia regi b), tum caecam necessitatem, qua ordine ineuitabili omnia colligari voluerunt c). Operae pretium sit, distinguere in hac doctrina longe grauissima sententias auctorum sacrorum, doctorum ecclesiae, nostramque tractationem, qua in naturalis etiam theologiae campum exspatiari volupe erit.

a) Πρόνοιαί ἔστιν ἐκ Θεοῦ ἡς τὰ ὄντα γνωμένη
ἐπιμέλεια. *Nemesius de natura hominis*
c. 43.

b) Conf. Ecclesiast. IX, 11 sq. *Ioseph. Bell.*
Iud. lib. II, c. 7, Plin. H. N. II, 5. Egre-
gie monet *Augustinus*: video hoc in pes-
simā consuetudine habere homines, vt vbi-
dicere deberent, hoc Deus voluit, dicant,
hoc fortuna voluit. *Lib. retract. I, c. 1,*

e) Cicero de natura Deor. lib. I. c. 15. Antonin. ad se ipsum lib. VII. §. 9. Joseph. Bell. Jud. lib. II. c. 7. Seneca de prouidentia. Discrimen enim poni debet inter Stoicos veteres et recentiores.

§. 77.

Doctrina biblica de prouidentia.

Deum in vniuersum praeesse mundi vicissitudinibus, in libris V. T. diserte docetur (Psalm. XXXVII, 5. XCI, 1 - 7. CIV, 13 - 15. Ecclesiast. III, 14). Mandato eius in specie subesse dicuntur tonitrua (Hiob. XXXVII, 2 - 7. Psalm. XVIII, 8 sq. XXIX, 3), fulgura (Hiob. XXXVI, 31 sq.), hiems et procellae (Hiob. XXXVII, 6. Ion. I, 4); bona vitae quaevis (Psalm. CIV, 13 sq. Gen. XXVII, 20), quid quod mors et mala omnia ad nutum eius eueniunt (1 Sam. V, 9 sq. 2 Sam. XXIV, 15. Amos III, 6. Exod. IV, 21. VII, 3. Ies. VI, 10). Ante omnia inuigilat numen sorti hominum (Hiob. X, 9 - 12. XXXIII, 4 sq. Psalm. CXXXIX, 15 sq.), inde a teneris ad mortem usque (Psalm. XC, 3. CIV, 29 sq.); bona externa quaevis praemii (Psalm. XXXVII, 25. Prov. III, 2. 10), mala externa quaevis poenae loco habentur (Hiob. XI, 15 sq. XV, 25. 32 sq.). Dissimulari nequit, in his locis fere omnibus prouidentiam divinam non seriem vicissitudinum mundi

continuam vnitatem sapientissimi intellectus deuincire, sed euentus singulos more humano curare; puriores tamen sententias iam suppeditant libri N. T. (Matth. V, 45. VI, 26 - 53. X, 29. Actor. XIV, 17. XVII, 26 - 28. 1 Petr. V, 8), qui ordinem rerum visibilem et naturalem, cum morali et inuisibili tenore continuo necti, summo consensu docent (Luc. XVII, 20. XXIII, 46. Romi. VIII, 38 sq. 2 Tim. IV, 18).

Theologie des A. T. Leipzig 1796. p. 147 sq.
m. biblische Theologie lib. I. p. 340 sq.

§. 78.

Doctrina ecclesiastica de prouidentia.

His fundamentis innisi docuerunt in ecclesia, prouidentiam, vel actionem diuinam, qua mundum Deus sapienter ad laudem gloriae suae conseruat et gubernat, constare praescientia, proposito et gubernatione, adeoque diuidi in conseruantem (conditricem) concurrentem (directricem) et gubernantem. Conseruatio (Ps. CIV, 28 sq. Hebr. I, 3) est actio numinis externa, qua omnia, quae sunt, ad gloriam suam sustentat; eaque vel vniuersalis, vel specialis, vel specialissima. Concursus est cooperatio Dei in iis, quae fiunt ab animalibus et hominibus; et diuiditur in physicum et moralem (Ies. XLV, 5 - 7). Gu-

bernatio denique est actus prouidentiae diuinae, quo omnia sapienter moderatur et ad fines suos dirigit. Prouocant ad arguendam doctrinae veritatem cum ad argumentum physicum ex natura rerum petitum; tum ad historicum, ex nexu euentorum finali deriuatum; tum ad morale, theologicum et biblicum, e conscientia, sapientia numinis et oraculis diuinis adstruendum.

Ioannes Damascenus expos. fid. orthod. lib. II. c. 29. *Calou.* system. theol. tom. III. p. 1127 sq. *Conf. regula Leibnitii:* Deus concurrevit ad omnia quatenus actionibus inest aliquid perfectionis. *Opp.* ed. Dutens tom. I. p. 474. *Theodic.* §. 3 sq.

§. 79.

Nova hanc doctrinam tractandi ratio.

Quae quidem omnia quamvis satis probabiliiter proponantur, hoc tamen laborare videntur incommodo, ut ea, quae iam in creationis doctrina (§. 56) occupata erant, quasi noua in conseruationis et concursus euolutione repeatant a). Acquiescimus itaque in sola gubernationis mundi expositione, eamque sapientissimam uniuersi administrationem, summo creationis consilio consentaneam esse, contendimus. Probamus sententiam nostram primum ex sapienti numinis natura (§. 38): etenim si Deus est, vtique proui-

dens est, nec aliter diuinitas ei potest attribui, nisi et praeterita teneat, et praesentia sciat, et futura prospiciat b) (Psalm. XXXVII, 5. CXI, 5. 1 Petr. V, 8); quare oleum et operam perdidere semper, qui in demonstranda numinis prouidentia ab hoc argumento discesserunt c). Alterram rationem ducimus e contemplatione mundi teleologica, quem ad felicitatem, virtutem, summique boni e numine deriuandi originem et progressum egregie instructum esse probatum inius (Hiob. X, 8 - 12. Ps. XCIV, 9. CXXXIX, 13) d).

- a) *Doederlein* christl. Religionsunterricht, fortgesetzt von *Junge* t. VIII. p. 95 sq.
- b) *Lactant.* de ira divina c. 9.
- c) *Bayle* dictionnaire histor. et critique, voc. *Manichéens*, *Marcionites*, *Pauliciens*: *Kant* über das Mislingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee, in den vermischten Schriften. ed. Halle. t. III. p. 145 sq. *Iakob* vermischte philosophische Schriften. Halle 1797. p. 257 sq.
- d) *Tlc γαρ ἐξαρπει λόγος, ὅμολως ἐπαινέσαι η παραστῆσαι τὰ ἔργα τῆς προβολᾶς; Arrian.* dissertatt. in Epictet. lib. I. c. 16. *Kant* Critik der Urtheilskraft p. 284 sq. *Iakob* die Lehre von den Zwecken, in s. vermischten philosophischen Abhandlungen. Halle 1797. p. 1 sq. *Reimarus* von den göttlichen Absichten in der Welt, in s. Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion. Hamburg 1791. p. 181 sq.

§. 30.

I. *De mundo ad felicitatem in vniuersum
egregie instructo.*

Contendimus autem *primum*, mundum a nūnijine ad felicitatem quamplurimorum, qui viuunt et cogitant, egregie esse instructum a). Testes habemus terrae, marium, caeli structuram mirabilem; solem, lucis vitaeque fontem; lunae et astrorum cursus ratos et immutabiles; temporum certas vicissitudines; nubium, ventorum, tonitruum vim et efficien-tiam b). Adde eorum, qui in hac rerum vniuersitate viuunt, sentiunt, cogitant et rationis dono caelesti fruuntur, multitudinem et varietatem incredibilem; florum, herbarum, arborum, frugum immensitatem; fontium liquores, laetam alimentorum fruitionem, sensuum voluptates omnium; diuitiarum, artium, honoris, amicitiae, amoris, veritatis rectaeque conscientiae illecebras et gaudia perennia. Considera adhuc sapientiam, qua alma haec naturae dona, tum statis diebus temporibusque dimetata, tum singulis regnis, prouinciis, gentibus, quid quod creaturis singulis dispensata vides, et manibus quasi contrectabis benefactorem inuisibilem (Act. XVII, 27), qui omnia gaudiis replet (Ps. XXXVI, 9. Act. XIV, 17) c).

- a) Cicero de nat. Deor. lib. II. c. 37 sq. *Lactantius de opificio Dei* tot. *Nemesius de natura hominis* c. 42. *Theodoreti de prouidentia sermones decem*, opp. ed. Schulz. tom IV. p. 500 sq.
- b) *Whiston astronomical principles of religion natural and reveal'd*. London 1717. *Derham theologie astronomique*. Paris 1729. *Ahlwardis Brontotheologie*. Greifswald 1746. *Bode Kenntniß des gestirnten Himmels* ed. recent. Berlin. 1800. *Kant physische Geographie* tom. I. tot. Königsberg 1802.
- c) *Fenelon démonstration de l'existence de Dieu*. Amsterdam 1729. tom. I. p. 11 sq. *Sander von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur*. Carlsruhe 1778. *Less Geschicht der Religion*. Göttingen 1786. pag. 11 sq. *Jakob allgemeine Religion*. Halle 1797. p. 421 sq.

§. 81.

*In specie ratione metallorum, plantarum,
animalium.*

Eandem prouidentiam loquuntur metallorum fodinae, lapidum varietas et vtilitas, montium altitudo, fluuiorum caelitus in orbem redeuntium perennitas, fontium salubritas, ferri copia et auri raritas a). In plantis animaduerte sexus vtriusque commercium mirabile, arborum et fruticum vtilitatem, et plantarum domesticarum indolem, cuiuis fere caeli temperiei aptam et cum ea conue-

nientem b). In bestiis autem quantus numerus, quanta ratio ad conseruationem generis, quanta instinctuum naturae vis, quanta indolis varietas, quanta volucrum, insectorum, piscium, testaceorum multitudo, venustas, in sequendis vitae commodis, fugiendisque incommodis prudentia c)! Quae omnia si attento animo considerentur, vel pertinacissimam incredulitatem superare et ad summas prouidentiae laudes excitare debent (Psalm. CXLV, 15 sq. Hiob. XXXIX. tot.).

- a) *Derham theologie physique.* Amsterdam 1730. tom. I. p. 90 sq. *Lessers Lithotheologie.* Hamburg 1735. *Wallerii Hydrologie.* Berlin 1751.
- b) *Linné sponsalia plantarum in amoenitatt. academi.* tom. I. p. 327. ed. Holm. *Sprengel entdecktes Geheimniß der Natur in dem Baue und in der Befruchtung der Blumen* 1795. *Girtanner über das Kantische Princip der Naturgeschichte.* Göttingen 1796. p. 384 sq.
- c) *Cicero nat. D. II, 51.* *Lessers Testaceo-theologie.* Lips. 1744. *Dessen Insecten-Theologie.* Leipzig 1758. *Richters Ichthyothеologie.* Lipsiae 1745. *Zorn Petinotheologie.* Pappenheim 1742. *Smellie Philosophie der Naturgeschichte von Zimmermann.* Berlin 1791. tom. II. *Iakob allgemeine Religion* p. 219 sq. *Reimarus von den Kunstrrieben der Thiere.* Ed. 4. Hamburg 1798.

§. 32.

In primis ratione hominis.

Quantopere autem homini prouisum sit a numine, testatur omnis natura eius et perfectio. Neque enim sufficit, eum celsum et erectum constitutum esse, quasi spectatorem rerum caelestium; antecellit etiam bestiis sensuum acumine, oculorum laeto honore, vultus venustate et varietate admirabili, vsu sermonis, ratione, consilio, prudentia, qua flumina arcet, ventos et maria moderatur, brutis imperat et media in rerum natura alteram quasi naturam efficere conatur a). Adde aequales sexus vtriusque rationes b); sapientiam, qua humanum genus, vel in regionibus et insulis desertis alitur et fouetur c); indolis, ingeniorum, curarum, laborum varietatem, qua in communes societatis fines colligatur; natatorum et morientium per omnes aetatis humanae gradus proportionem; et in oculos incurret tibi, nostram naturam in primis a numine perfici atque sustentari d).

a) Cicero nat. D. II, 54 sq. Lactantius I. c. Iakob allgemeine Religion p. 344 sq.

b) Nieuwentyts rechter Gebrauch der Weltbetrachtung zur Erkenntniß der Macht, Weisheit und Güte Gottes, übersetzt von Segner. Jena 1747. p. 210 sq. Siifs-

milch göttliche Ordnung in der Veränderung des menschlichen Geschlechts aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung desselben Ed. 4. Berlin 1775 tom. 3. in 8. *Eandem sexum aequalitatem in oriente etiamnum obtinere nuperrime ostendit Olivier* in libro: *voyage dans l'empire Othoman.* Paris a. IX, ch. XI.

- c) *Tum piscibus, stato tempore oras adnataantibus* (*Crautz Historie von Grönland* p. 122 sq.); *tum lignis a fluctibus adlatis* (*Treibholz*). *Vid. Crautz l. c pag 50 sq.* *Gmelin Reise durch Sibirien* tom. II. p. 415 sq. *Kant zum ewigen Frieden* p. 56. *Eundem vix probabiliter se retractantem in libro: physische Geographie.* ed. *Rink* tom. I. p. 159 sq.
- d) *Dignae sunt etiam, quae hic examinentur naturae indagatorum sententiae de ossibus fossilibus monstrorum terrestrium (Mammuts-Knochen): vid. Gmelin l. c. III, 146.* *Esper Zolitheen.* Nürnberg 1774. p. 90 sq. *Kant Critik der Urtheilskraft* §. 82. *Blumenbach Abbildung naturhistorischer Gegenstände* tab. XIX.

§. 83.

II. *De mundo ad perfectionem hominum moralem egregie instructo. Liberi arbitrii praestantia.*

Neque tamen sensuum illecebrae felicitatis purioris sitim menti humanae insitam explere possunt; nostrae ipsorummet bonitatis, recto libertatis vsu parandae, conscientia frui debemus. Hunc in

finem instructi sumus libera, nisi sentiendi, cogitandi tamen et volendi facultate, quae a tenui primum initio profecta, iterato rationis exercitio, ad diuinam sensim, quam in viris sapientibus veneramur, *αὐτοπροσεγμένης* excoli atque euehi potest. Hoc autem non satis admirandum animi et corporis humani commercium neque e physico, quem vocant influxu, neque e causis occisionalibus et harmonia praestabilita, sed e primitua vitae sensibilis et rationalis coniunctione in mente humana deriuare debemus, cui mundi externi vicissitudines perpetua numinis prouidentia ita attemperatae sunt, vt homo sensim ex instinctuum naturalium imperio ad arbitrium brutum, liberum et libertatem moralem emergere queat.

Buhle Lehrbuch der Geschichte der Philosophie tom. V. p. 448. VI. 562 sq. 914 sq. *Ma-lebranche recherches de la verité* lib. II. ch. 4. *Platner Aphorismen.* Lipsiae 1793. tom. I. p. 470 sq. *Fichte Sittenlehre* p. 193 sq. *Kant Critik der reinen Vernunft* p. 331 sq. 706 sq.

§. 84.

Vestigia prouidentiae in institutione hominum politica, morali et religione externa.

Haec autem libertas hominum naturalis ne in licentiam abeat, prouisum est

a numine ciuitatum institutione et legum
inde natarum iustitia, in dies magis per
varias rerum politicarum conuersiones
excolenda, qua, represso cupiditatum
libidinumque impetu, prima saltem vir-
tutis humanae fundamenta iaciuntur a).
Pace stabilita inter populos fere omnes
efflorescere voluit artium, literarum, sa-
pientiae et virtutis studia, quibus ho-
minibus quamplurimis, pro sua cuius
sentiendi et intelligendi facultate, ad
veri, recti, bonique cognitionem viam
strauit b). Accedit religionum, e sacris
plerumque fontibus deriuatarum, diuer-
sitas, quibus animos formari, a rebus
externis sapienter auocari, patientia ma-
lorum et fortitudine roborari et laeta
immortalitatis et vitae beatae spe deli-
niri curauit c).

- a) M. religiöse Moral. Götting. 1800, p. 183 sq.
*Gerechtigkeit gegen uns und andere ist
erst der Anfang der menschlichen Tugend:*
in m. Predigten zur Beförderung eines
moralischen Christenthums. Erlang. 1798.
tom. I. p. 129 sq.

- b) Niemeiers populäre und praktische Theo-
logie, ed. 4. Halle 1800, p. 213 sq.

- c) Meiners Grundriss der Geschichte aller
Religionen. Ed. 2. Lemgo 1787.

§. 85.

In dispensatione mali physici.

Neque etiam aliena est a procuratione diuina malorum physicorum, hoc est earum rerum, quae sensus nostros dolore adficiunt, dispensatio. Eae enim ipsae, quibus indignabundi subinde ingemiscimus, calamitates et aeruminae retinacula sunt vis vitalis a), aciunt ingenium, reprimunt affectus, prouident libertatem internam, roborant voluntatem, virtutes docent ante incognitas, auocant mentem ad Deum et res caelestes (Rom. VIII, 17 sq.), et nouum quasi eumque meliorem animum nobis induunt. Non enim temere, sed ita potius dolorum sensus intermisquit numen gaudiis humanis, ut viribus, libertati, culpae, consuetudini, sentiendique apud singulos homines diuersitati attemperentur (1 Cor. X, 13); quare vix calamitate vitae qualunque adfligimur, quin sapienti eius patientia puriores a culpa et meliores euadere possimus (Hebr. XII, 6 sq.) b).

a) *Kants Anthropologie* p. 168 sq.

b) *Fest von den Vortheilen der Leiden.*

Lipsiae 1787. *Villaume über den Ursprung und die Absichten des Uebels in der Welt.* Lipsiae 1784 sq. *Weishaupt Apologie des Missvergnügens.* Frankfurt und Leipzig 1790. *Zollikofer's Betrach-*

tungen über das Uebel in der Welt.
Lipsiae 1789. ed. 3.

§. 86.

*Prouidentia in vitiis singulorum hominum
conspicua.*

Quamplurima autem prouidentiae vestigia in vitiis hominum, eorum in primis deprehendimus, qui fatis meritissimis suis inter coaeuos eminuerunt. Si enim ad natuitatem eorum, fortunam, primamque educationem adscendimus, inueniemus multa, quae futurum vitae genus, futuramque magnitudinem praeparare et portendere debebant. Si ad iuuentutis pericula pergimus, videbimus, laborum duritie, paupertate, curis, laudis cupiditate, exemplis aliorum animos erectos, suspensos, et ad boua quaevis audenda obfirmatos fuisse. Adde postea mira veri cognoscendi praesidia; bene et egregie factorum adiumenta; liberationem a vitii et erroris vinculis; fatorum, quae animum ad virtutem reuocauerunt, diversitatem; temptationum, persecutionum, periculorum euentum felicem; et universum vitae ad altiora tendentis cursum. In libris sacris vitae Josephi, Mosis, Iobi, Dauidis, Iesu, Pauli, aliorumque ea, quae dicta sunt, exemplis illustribus confirmant.

Niemeier Charakteristik der Bibel. Halae 1782. *Plutarchi vitae parallelae: Augustini et Rousseauvii confessiones; Adami, Schroeckkii, Meinersii vitarum collectiones: Erasmi, Lutheri, Melanchthonis, Reuchlini, Grotii aliorumque vitae singulares.* M. Predigt: die *Vorsehung aus der Geschichte unseres eigenen Lebens:* in den Predigten zur Beförderung eines moral. Christenthums tom. III. p. 317 sq. *Reinhard von den Zeitpunkten der Entscheidung, welche in dem Leben der Menschen vorzukommen pflegen, in den Predigten im Jahr 1801 gehalten* tom. I. p. 159 sq.

§. 87.

III. *Prudentiae documenta in ordine rerum morali obvia.*

Noua argumentorum, quae prouidentiae diuinae certitudinem probant, series ducitur, ex *ordine rerum, quo viuimus, morali, cui iustus virtutis remunerator, scelerisque vindex praest* (§. 43 sq.). Virtus enim in ea, cui quasi intexti sumus, rerum vicissitudine, non solum pulcherrima sibi ipsi merces est, adeo, ut felicitatem internam, tanquam comitem inseparabilem sibi habeat adiunctam (1 Petr. I, 9); sed plerumque etiam bonis remuneratur externis, quae praemii tarditatem subinde grauitate sua compensant a). Versa vice scelestum non conscientiae solum erinnyses agitant, ut media in rerum omnium adfluentia sitiat careatue tristis (Ies. XLVIII, 22); sed

iustitia etiam vbi cunque fere sequitur
vindex poenasque meritas, post longum,
saepius interuallum capiti suo infligit
(Hiob. XV, 20 sq. Rom. II, 3 sq.) b).
Maiores adhuc iustitiam qui in mundi
gubernatione diuina desiderari posse sibi
videntur, animaduertant quaeso, multas
ab hominibus iactari virtutes, et accu-
sari contra actiones improbas, quae culpa
pretioue interno careant; physicam re-
rum continuitatem propter singula bene
aut male facta turbari haud posse; liber-
tati etiam humanae, ne in necessitatem
moralem abeat, aliquid tribuendum esse;
animosque hominum poenarum pre-
miorumque inaequalitate quadam ad fu-
turi temporis spem metumque, adeo-
que immortalitatis et instantis iudicij
exspectationem saluberrimam sapienter
suspensos teneri debere.

- a) Illustrantur dicta exemplis Iosephi, Iobi,
Davidis, aliorumque.
- b) *Plutarchus de sera numinis vindicta: La-*
cstantius de mortibus persecutorum: Am-
mianus, Marcellians lib. XIV. c. 11. (de
Adrastea vel Nemesi locus egregiae). Cf.
vitam auctoris in edit. Bipont. p. XX sq.
et Aelii Lampridii Heliogabalum c. 1.
Brizard du massacre de la St. Barthélé-
my. Paris 1789. tom. II. p. 256 sq. Ra-
guenet histoire de Cromwell. Paris 1691.
de exitu funesto regicidarum Caroli I. Ad-
datur Senecae de prouidentia liber totus.

§. 88.

Aduersariorum prouidentiae argumenta speciosa.

Restat, ut obiectionum adhuc mentionem faciamus, quibus diuinam mundi gubernationem suspectam reddere conati sunt aduersarii. Pronocauerunt enim *primum* ad mali physici et moralis originem, et instantem adhuc impiorum damnationem aeternam, quam cum prouidentia conspirare posse plane negant (Matth. XXVI, 24) a). Addidere concatenationem eorum, quae in mundo volente numine fiunt, siue physicam, siue rationalem, quam libertatem hominis qualisunque secludere identidem iactant b). Neque *desuerunt*, qui ordine rerum a numine semel constituto preces humanas irritas fieri, subtiliter et dolosis conclusiunculis contenderent c). Plurimi autem aegré tulerunt hoc, quod virtutem, praemio suo fraudatam, ad pistrinum detrudi, et scelus contra ad summam felicitatem et dignitatem uehi viderent (Hiob. XXI, 7 sq. XXVII, 2 sq.).

a) *Platners Aphorismen.* Lips. 1793. tom. I.

§. 1013 sq. Quid si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac aetate repueriscam, et in cunis vagiam, valde recusem. *Cicero de senectute* c. 23.

b) *Doederleins christl. Religionsunterricht, fortgesetzt von Junge* tom. VIII. p. 163 sq.

c) *Maximus Tyr.*, dissertat. XI. cap. 3. edit.
Davisii p. 117 sq.

§. 89.

Vindicatio prouidentiae.

Respondetur autem ad has argumentationes *primum*, mala physica, quorum iusto minor est numerus, quam vulgo creditur *a*), aeque ac moralia, cum ex naturae finitae, limitibus circumscriptae, et errori subiectae indole, tum ex libertatis humanae abusu promanare, numinisque sapientia plerumque in bona resolui *b*). *Deinde* voluntatis humanae ad libertatem moralem progressus omnino cum decreto diuino consistere potest, dummodo id, quod teste conscientia nostra sumus et agimus, a iudicio intellectus summi, cui omnia debemus, rite distinguamus (§. 39.) *c*). *Preces* autem non propterea fundimus, ut rerum ordinem externum, qui spissa caligine premitur, mutemus, sed ut in animos nostros robur et tranquillitatem deriuemus, adeoque sempiterna bonitate diuina fruamur *d*). Virtutis *denique* praemia, scelerisque supplicia, non tam ad hominis externi, qui a naturae legibus pendet, quam ad interni statum felicem tristemque referri debent, quem ad culpae meritique rationes ybicunque accommodatum de-

prehendimus, quamuis plerumque nec remunerations poenaeque externae a recte maleue factis longe absint (Psalm. LXXIII, 2 sq.) (§. 87.) e).

- a) *Tout bien compté et bien pesé, je trouve infiniment plus de douceurs, que d'amer-tumes dans cette vie.* VOLTAIRE lettres au Roi de Prusse lettre 52. Conf. Lichtenberg vermischt Schriften. Göttingen 1800. tom. I. pag. 178.
- b) *Le mal moral est incontestablement notre ouvrage et le mal physique ne seroit rien sans nos vices, qui nous l'ont rendu sensible.* Rousseau Emile lib. IV. ed. Bipont. tom. IX. p. 45. Leibnitz essai de theodicee. Amaterdam 1710. Werdermann Versuch zur Theodicee. Dessau 1789. Niemeier Philotas, ein Versuch zur Beruhigung für Leidende und Freunde der Leidenden tom. I-III.
- c) Planck Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs tom. II, p. 128 sq. Jakobs allgemeine Religion p. 507 sq. m. religiöse Moral. Göttingen 1800. p. 25 sq.
- d) *Ierusalem* Betrachtungen tom. I. pag. 83. m. wissenschaftlich - praktische Theologie. Göttingen 1797. §. 144.
- e) Reimarus Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion. Hamburg 1791. p. 603 sq.

P A R S T E R T I A .

D E

O R D I N E D I V I N O

S A L V T I S H O M I N I B V S

P E R I E S V M C H R I S T V M

P A R A T A E .

ОГРОМНОЕ ДИВАНО

занавесы и портьеры

диваны

шаль

P A R S T E R T I A.

ORDINE DIVINO

SALVTIS HOMINIBVS

PER IESVM CHRISTVM

PARATAE.

S. E. G. T. J. U.

IESV CHRISTO SALVATORE

H O M I N V M.

§ 99. V. *Verordnung* (a)

Iesum Nazarethanum fuisse hominem.
Iesu Nazarethani, melioris doctrinae
auctoris (Ioh. I, 17. IV, 23 sq.), legatio
ad genus humanum quum in libris sacris
ceu singulare prouidentiae diuinae bene-
ficium proponatur (Ioh. III, 15 sq. + Ioh.
IV, 9), necesse fuit etiam, prouinciam

et dignitatem huins internuntii curatius describi. Quamuis enim religionis doctrinae immutabiles (Hebr. XII, 27) ab hominis qualiscunque natura haud pendeant, proptereaque Iesus ipse coaeuos non de honoris et cultus sui (Matth. VII, 21. Ioh. VIII, 50), sed de veri percipiendi ipsorumque salutis promouendae cura admonuerit (Matth. IV, 17. Ioh. VII, 17); patet tamen, doctorem et doctrinam veri in animis hominum haud uno vinculo coniungi (Ioh. VII, 28. XII, 45). Orduntur itaque historiam Iesu Christi hac sententia, qua illum ab eo ipso momento, quo in virginis uterum caelitus descendit, naturam vere et proprie humanam induisse (Ioh. I, 14. Hebr. IV, 15. Luc. VII, 37. XXIV, 39. Phil. II, 7 sq. Röm. VIII, 3) contra eos contendunt, qui Iesum specie tantum humana inter mortales versatum esse opinabantur a).

a) Basilidem, Valentimum, Marcionem, Muhamedum (Corano Sur. IV, 156.) et recentiores Gnosticos. Vide *symbol. Nicenum et August. conf. art. III. de filio Dei.*

§. 91.

Incarnatio Iesu.

Haec autem humanitatis Iesu initia ita describunt auctores sacri, ut eum, siue

de caelo venisse in uniuersum (Ioh. III, 31. VI, 62. Phil. II, 7. Gal. IV, 4. Hebr. II, 14), siue spiritus sancti et potentiae diuinae effectu singulari in utero virginis Mariae, quod ad humanam naturam attinet, precreatum esse doceant (Matth. I, 18 sq. Luc. I, 35). Hanc sententiam posteriorem, reiecta eorum opinione, qui Iesu primordia a mutua Iosephi et Mariae consuetudine repetierunt a), ita tenuere patres et ecclesiae doctores, ut Iesum a spiritu, vel Dei filio aeterno genitum b), a Maria matre, in uiolata eius virginitate, in lucem editum esse, contenderent c). Quae omnia complectuntur mysterio incarnationis, vel actionis filii Dei passiuae, qua humanam naturam nobis consubstantialem, sed αναμεστησια inhaesiua distinctam (Hebr. IV, 15. 1 Petr. II, 22), in unitatem hypostaseos suae ad salutem hominum adsumisse dicitur d).

a) Videlicet Ebionitarum, Cerinthi et Carpocratis: Irenaeus aduers. haeres. lib. I.

c. 25. Epiphanius haeres. 10 sq. Versuch eines schriftmässigen Beweises, dass Jesus der wahre Vater Christi sei. Berlin 1792.

b) Ἐπειπολέσσεν ἐπ' αὐτὴν η τοῦ Θεοῦ τοῦ ψιστοῦ ἀνυπόστατος σοφίᾳ καὶ δύναμις, οὐδιός τοῦ Θεοῦ, ὁ τῷ πατρὶ ὁμοόνυμος, εἰονεὶ Θεῖος σπόρος. Ioann. Damascen. exposit. fid. orthod. lib. III. c. 2.

- c) *Chrysostomus, Hilarius, Gregorius M.*
(homil 26. in euangel.), quibus et for-
mulis concordiae (p. 767) accessit. Conf.
pag. 606. 763.
- d) *Calou. system. locor. theolog. tom. VII.*
pag. 151.

§. 92. Continuatio doctrinae critica.

Obiecere tamen aduersarii, in primis recentiores, hanc Iesu conceptionem mirabilem testimoniis idoneis destitui; neque Iesum vñquam, neque Ioannem, qui tamen a Mariae ore pependit (Ioh. XIX, 27), ad eam prouocare (Ioh. VII, 42); p̄t̄ns a populo eum palam pro Iosephi filio haberī (Ioh. I, 46. Matth. XIII, 55 sq. Marc. VI, 3. Luc. II, 48. IV, 22. Ioh. VI, 42. Rom. IX, 5); de Budda Indorum a), Simone Magō b), aliisque similia iactari c); omnemque nativitatis Iesu historiam, dif-
ficultatibus historicis vbiqñque laboran-
tem d), praeeuntibus vatum oraculis
(Ies. VII, 14. Mich. V, 1), aeno sequiori
denum compositam esse. Quae quidem
argumenta, licet rationibus ab experien-
tia ductis refutari aegerrime possint,
conuellere tamen nequeunt sententiam,
λόγον, qui Iesu infuit, de caelo venisse;
et in hac etiam persuasione cum aucto-
ribus sacris (Ioh. I, 14. VI, 62.) subsistere
sufficiat e).

- a) Hieronym. aduers. Iouinian. lib. II. c. 14.
Conf. Klaproth Asiatisches Magazin.
Weimar 1802. St. 3 sq. von den Incar-
nationen des Vishnou.
- b) Ego (Simon) sum prima virtus, qui sem-
per et sine initio sum. Ingressus autem
sum in uterum Rachel, natu sam ex ea,
ut homo, vt ab hominibus videnti pos-
sim. Apostol. histor. de Petro lib. I. c. 9,
in Fabrie. cod. apocrypho N. T. tom. II.
pag. 416.
- c) Vid. commentationem nostram: de pri-
mordiorum Iesu Christi fontibus, incre-
mentis et nexu cum religione Christiana:
in opusc. theolog. nbris. Götting. 1803.
- d) M. biblische Theologie tom. II. p. 245 sq.
- e) Nolimus enim, doctores immorari iis,
quae Sanchezius de modo conceptionis
Iesu, et inter nostrates ipse Lutherus
(opp. ed. Walch. tom. XI. pag. 2978.) in
oratione ad populum habita hac de re
proposuit.

§. 93.

Doctrina biblica de persona Christi.

Distinguunt autem libri sacri in adum-
branda τοῦ λόγου cum homine Iesu con-
iunctione periodos tres, et singulis sua
praedicata tribuunt. Prima enim com-
plectitur naturae Christi sublimioris exi-
stentiam apud patrem (Ioh. VI, 62. Ioh. I,
1 sq. Phil. II, 6), eique gloriae caelestis
fruitionem mundique creationem vindic-

K

cat (Ioh. XVII, 5; Col. I, 16. Hebr. I, 2). Altera continet vitae humanae Iesu cursum, ad eumque doctrinae (Ioh. XVII, 14), miraculorum (Ioh. V, 36) et mortis salutaris (Matth. XX, 28. XXVI, 28) prouinciam, sortemque refert. Tertia denique redditum Christi in regiones caelestes occupat, Christoque iam ad dextram Dei exaltato (Act. II, 33. Hebr. VII, 26), corpus subtilius (Phil. III, 21), sanguinis sui in adyto caelesti oblationem et adspersionem (IX, 4, 24 sq. X, 12. XII, 24), intercessionem pro peccatis hominum (Rom. VIII, 34. VII, 25. 1 Ioh. II, 1 sq.), ecclesiae suae regundae munus (Phil. II, 9), suo tempore deponendum (1 Cor. XV, 28), futurique iudicii hominum maiestatem (Matth. XXV, 31), tribuit. Hac autem institutione et doctrina librorum sacrorum, si a locis nonnullis, quibus lectio sana haud inest a), discesseris, tantum abest, ut sequiorum litium semina proiiciantur; ut potius Θεων προσωπου, personae, naturarum et communicationis idiomatum notiones et voces in iis ne occurrant quidem. Quamuis enim Deum sumnum corpore qualicunque in oculos sensusque incurrere posse diserte negent libri N. T. (Ioh. I, 18. 1 Timoth. VI, 16); numen tamen eadem ratione, qua Deus mundum et ecclesiam replet (Act.

XVII, 27. Ephes. I, 22 sq.), Iesum hominem λόγῳ suo iniuisse et repleuisse (Col. II, 9), probabiliter tradere debuerant; et in hac omnino sententia, sine aliis additamentis, acquiescendum erat doctoribus b).

- a) Puto Act. XX, 28. vbi non θεοῦ, sed νυπλου
cum codd. ACDE. adstipulantibus Euse-
bio, Athanasio, Augustino, Hieronymo
aliisque legendum est. Vide Wetstei-
nii, Griesbachii et Mattheei editiones
ad hunc locum. Neque similem etiam
lectionem, ὁ λύει τὸν Ἰησοῦν 1 Joh. IV, 3,
quam cum versione vulgata etiam So-
crates commendat (H. E. VII, 3:), genui-
nam esse existimo. Λύει enim. quod
a Ioannis oratione contexta alienum
est, interpretamentum τοῦ μὴ ὄμολογεῖν
sive scholium, ad refutandam Christi
solutionem Gnosticam margini adscriptum
esse videtur. Gnostici enim alium Iesum
faciebant, alium Christum: Tertullian.
de carne Christi cap. 24.
- b) Vide commentationem nostram: *de pro-
logi Ioannei fontibus et sensu: in opuscu-
lis nov. theologicis. Gottingae 1803.*

§. 94.

Accessiones ecclesiasticae ad hanc doctrinam.

Haec autem, quamvis varia, siimplex
tamen auctorum sacrorum doctrina post
breue internallum multis accessionibus
humanis aucta est. Post Origenem enim,

qui, suo licet sensu, Mariam Θεοτόκον adpellauerat, surrexit primum *Apollinaris*, qui, vt personarum pluralitatem effugeret, λόγον rationis vel ροῆς vicem in anima Christi expleuisse statuit a), mox a *Nestorio* reprehensus, cui Deus bimestris vel trimestris haud sine veri specie displicuit b). Compellauit itaque Mariam Χριστοτόκον, paulo post propter nimiam naturarum Christi separationem concilii Ephesini (a. 431) anathemate percussus, quo naturas Christi αὐχωρίστως καὶ αδιαιρέτως vnitas esse, haud sine diris ecclesiasticis sancitum legimus c). Secutus est *Eutyches*, quem in sententiam contrariam delapsum synodi Chalcedonensis (a. 451) decretum coercuit, naturas Christi αὐγγύζτως καὶ αἰρέπτως coniunctas esse statuens d). Continuatis per aliquod tempus dissidiis monophysiticis et monotheleticis e), praeualuit synodi Constantinopolitanae (a. 680) sententia, qua Christum secundum vtramque naturam idem quidem velle, sed duabus tamen voluntatibus instructum esse, promulgatum est f). Sopitas dum lites iterum suscitauit *Zwinglii* et post illum *Osiandri* controversia, qua de reali idiomatum communicatione, et de vero iustitiae hominum fonte in vtraque Christi natura disceptatum est g).

- a) *Walch* Entwurf einer Histoire der Ketzerien tom. III. p. 119 sq.
- b) *Socrates Histor. eccles.* lib. VII. c. 34.
- c) *Fuchs* Bibliothek der Kirchenversammlungen tom. IV. p. 78 sq. *Walch* tom. V. pag. 369 sq.
- d) *Fuchs* l. c. p. 458 sq. *Doederlein* christlicher Religionsunterricht, fortgesetzt von *Junge* tom. XI. p. 59 sq.
- e) *Walch* Hist. der Ketzereien t. VII-XI. tot.
- f) *Ioannes Damascenus expositio orthod. fid.* lib. II. c. 14.
- g) *Planck* Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs tom. II. p. 323 sq. tom. IV. pag. 249 sq.

§. 95.

Doctrina ecclesiastica.

Post tot et tanta itaque dissidia constitutum est in ecclesia: incarnationem $\lambdaόγου$ secutam esse *unionem hypostaticam*, vel arctissimam duarum naturarum Christi coniunctionem, quae indissolubilem vtriusque communionem inferat (Col. II, 9). Communionem naturarum in persona Christi esse vtriusque participationem mutuam, quae tamen confusionem et commixtionem omnem secludat. Hanc autem naturarum participationem triplici fieri ratione: siue ita, ut una, vel altera natura proprietatem

suam tribuat toti personae (1 Cor. II, 8. Act. III, 15. Ioh. VIII, 58); siue hoc modo, vt vtraque natura cum altera coniuncta proprietatem suam in personam Christi transferat (1 Cor. XV, 3. Gal. I, 4); siue hac demum ratione, vt natura Christi diuina humanae attributa sua operantia inferat (Matth. XXVIII, 20. Ioh. V, 22. 27. XVII, 3. 1 Ioh. I, 8). Primum communicationis genus adpellatur *idiomaticum*; alterum *apotelesmaticum*; tertium *au-chematicum*; propositiones autem hanc participationem enuntiantes vocant *personales*.

Ioannes Damascenus lib. III. c. 11 sq. Melanchthon loc. theolog. de filio p. 325 sq. Formula concordiae c. VIII. de persona Christi; Calou. tom. VII. p. 200 sq.

§. 96.

Observationes criticae.

Hanc vero ecclesiasticam doctrinæ subtilitatem adeo miramur, vt, formas receptas non graui quidem auctoritate retinendas *a*), sacrae tamen siluae, licet spinis et difficultatibus obsitae, etiamnum parcendum esse *b*), facile opinemur. Simulac enim λόγον, siue filium Dei aeternum (§. 49 sq.) in naturae humanae limites coarctari potuisse, cum ecclesia docetur (§. 92); necesse est etiam

has, vel similes conclusiones ex hac sententia, in religionis publicae emolumen-
tum forte tuenda, deriuari. Teneam-
mus itaque, sine omni tamen cauillandi
studio, hanc doctrinam ad acuendum
ingenium, ad antiquitatis Christianae
reliquias seruandas, et pietatis, quae na-
turae Christi diuinae consideratione alitur,
semina fouenda; ita tamen, ut fertilis-
simas etiam, quae eiusmodi propositio-
nibus fundamenti loco subiacent, allego-
rias temporum successu teri sensim et
attenuari, memores simus c).

- a) Verba *Melancthonis* I. c. p. 325.
- b) Verba b. *Doederleinii* institut. theolog.
christ. §. 253. obseruat. 1.
- c) *Doederleins* christlicher Religionsunter-
richt, fortgesetzt von *Junge* t. XI. p. 52 sq.

§. 97.

De officio Christi, primum propheticō.

Finis incarnationis λόγον secundum literas sacras fuit redemitio hominum, (Luc. I, 68. Ioh. III, 15 sq.), quam mu-
nere tripartito a Iesu propheta, pontifice
summo et rege absolutam esse docent a). Propheticō enim, quod ei in libris sacris
vindicatur (Luc. XIII, 33. XXIV, 19. Ioh.
VI, 14. Act. III, 22), officio, ita functus

esse dicitur, ut cum proponenda doctrina morali et euangelica (Matth. IV, 17. V-VII. XI, 28 sq. Luc. XXIV, 47. Ioh. I, 17), tum praedictione rerum futurorum contingentium (Matth. XXIV, 6 sq. XII, 40. XVII, 22. XX, 19. Luc. XIII, 52), tum miraculis patrandis (Ioh. IV, 48), se legatum diuinum esse ostenderet (Ioh. V, 36) b). Fuere quidem, qui vates Hebraeorum, doctores tantum, ardore docendi instructos fuisse c); Iesum ipsum sapientiam suam ex humanis fontibus hausisse d); vaticinia eius siue vniuersalia (Matth. XXIV, 54), siue post factum consignata e); miracula Christi autem non vi absolute, sed mediate diuina perfecta esse f) monerent; neque tamen infringere vñquam potuerunt sententiam, Iesum, qui tanta peregit docendo, cognitione et viribus admirandis a patre ad meliorem religionis doctrinam inter homines promouendam instructum fuisse (Act. III, 22).

- a) Censuram huius diuisionis haud iniustum dedit I. Aug. Ernesti in opuscul. theolog. p. 411 sq. Conf. Chemnitii loc. theor. Francof. 1599. tom. I. p. 182 sq. de appellacionibus officii Christi. Attexi tamen possunt commode, quae ad illustrandam Iesu prouinciam pertinent.
- b) Calou. l. c. p. 443 sq.

- c) Mosheim dissertationes ad historiam ecclasiasticam pertinentes Vol. II. p. 125 sq.
Koppe excurs. III. ad epistol. ad Ephesios.
 - d) M. religiöse Moral §. 69 sq. Biblische Theologie tom. II. p. 299 sq.
 - e) Ibid. p. 362 sq.
 - f) Ibid. p. 339 sq.
- §. 98.

Deinde sacerdotali.

Aliam functionem obiisse dicitur Christus ceu *summus pontifex* (Hebr. II, 17; IV, 14. VII, 26 sq.), qui se ipsum pro genere humano in sacrificium obtulit (IX, 7. X, 8 sq.) et vi huius oblationis interpellatione sacerdotali ad salutem hominum apud patrem intercedit (V, 7. VII, 24 sq.). Reticeri tamen nequit, hanc dignitatem in saluatorem non nisi in epistola conferri, imaginum Iudaicorum plenissima (Hebr. V, 10 sq. VI, 19 sq. VIII, 2 sq. IX, 11 sq. 24 sq. XIII, 10 sq.); Iesum ipsum ad sacrificuli et pontificis prouinciam tantum non adspirare, ut amorem potius et obedientiam sacrificiis omnibus praferat (Matth. IX, 13. Marc. XII, 53); munus huius pontificis summi, qui victima simul et ara dicitur (Hebr. VII, 27. X, 20. XII, 24. XIII, 10), adumbratione templi et Hierosolymae caelestis Iudaica niti (IX, 11 sq. XII, 22 sq.), ab

apostolis longe antea repudiata (Actor. XVII, 24 sq.); in reliquis autem N. T. libris salutem hominum non a fide in Iesum, summum pontificem, sed Dei filium suspensam esse (Luc. I, 77. XXIV, 47. Ioh. XX, 31). Satius itaque videatur, de sacrificio Iesu Christi in gratiam hominum oblato alio loco exponere (§. 112 sq.).

Calou. l. c. p. 499 sq. m. *biblische Theologie* tom. III. p. 17 sq. *Schoettgen de Hierosolyma caelesti in horis hebraicis* tom. I. p. 1205 sq. *Ziegler Einleitung in den Brief an die Hebräer.* Göttingen 1791. p. 281 sq.

§. 99.

Et regio,

Regio denique munere fungi dicitur Iesus (Matth. II, 2) ad dextram Dei exaltatus (Act. III, 21), cui ceu maiestatis diuinae haeres (Phil. II, 9. Hebr. I, 4) adsidet (Matth. XXV, 31) atque adstat (Act. VII, 56) a. Spreta enim mundani imperii dignitate (Ioh. VI, 10. XVIII, 36), post redditum ad patrem summa potestate in terra caeloque instructus (Matth. XXVIII, 18. Col. I, 17. Hebr. I, 12. II, 8) in ecclesia sua dominatur (Ephes. I, 22. V, 23) et electis gloriose imperat (Marc. XVI, 15 sq. Apoc. III, 21. XVII, 14).

XXII, 5. Phil. III, 21) b). Monuerē quidem doctores, Iesum regis ipsiusque Christi titulum semper auersatum (Matth. XVI, 20) c); regnum eius spirituale esse, siue veri et virtutis rempublicam (Luc. XVII, 20. Matth. VI, 10) d); sapientem vel a Stoicis regem adpellari e); Christianorum nomen haud doctrinae, sed sectae nomen esse (Act. XI, 26) f); fore aliquando, ut regnum Christi aboleatur et in imperium diuinum abeat (1 Cor. XV, 24 sq.) g); et in ordine rerum, a numine ipso gubernato, rege vicario haud opus esse. At enim uero, si vel concedatur, in prophetae nomine totum opus seruatoris inesse, et officium regium a propheticō non nisi sono differre h); iuuat tamen cum literis sacris in Iesu Christo caput ecclesiae suae venerari (Ephes. I, 22. IV, 15), cui vel in statu sublimiori collocato salus suorum curae sit (Ioh. XVII, 20 sq. Hebr. VII, 25).

a) Hic enim locus est vnicus, quo Jesus νιος Θεου προς δεξιαν του πατρος εστως dicitur.

b) Calou. l. c. p. 588 sq.

c) M. biblische Theologie tom. II. p. 336 sq.
Des-Côtes Schutz-Schrift für Jesum von Nazareth. Frankfurt 1797. p. 175.

d) Melanchthon de regno Christi: loc. theol.
pag. 576 sq.

- e) *Diogen.* Laert. in vita Zenonis cap. I. §. 64. *Stobaeus* eclog. phys. et ethic. lib. II. c. 7. ed. *Heeren* p. 122. 206. 222.
- f) *Lactant.* institut. div. lib. IV. c. 7. *Heumann* de ortu nominis Christiani. Göttingae 1736. diss. recusa in primitiis Göttingensibus. *Buddeus* de origine et vsu nominis Christiani. Jenae 1711.
- g) *M. biblische Theologie* t. III. p. 8 sq.
- h) *Verba I. A. Ernestii* in dissertatione, de officio Christi triplici: *opuscul. theolog.* Lipsiae 1773. p. 421.

§. 100.

De statu Christi, primum humili.

Post officia distingunt etiam statum Iesu Christi *humilem* atque *sublimem*. *Humilem* vel *exinanitionis* statum (Phil. II, 7) eam vocant Iesu conditionem, qua relictâ diuitiatis gloria (Ioh. XVII, 5) ad humanam sortem descendit, officio suo in forma seruili ad mortem usque defunctus a). Docent enim, filium Dei carne indutum se ipsum *primum* dignitate caelesti exuisse b); *deinde* formam seruilem adoptuisse (Phil. II, 7. Rom. VIII, 3. Hebr. II, 16); *postremum* suscepta prouincia ad mortem usque obedienter functum esse (Phil. II, 8. Ioh. XIX, 18) c). Cui quidem doctrinae mere biblicae haud sine pietatis emolumento adsentientur omnes, quibus libros sacros non de

ideali, vel allegorica, sed vera et reali
Iesu προϋπάρχει verba facere, persua-
sum est.

a) Form. Concord. pag. 608 sq. *Calou.* l. c.
pag. 614 sq.

b) Κενώσει, non υρύψει: vid. *Walch Einlei-*
tung in die Religionsstreitigkeiten inner-
halb der Lutherischen Kirche tom. I.
p. 206 sq. IV, 551 sq.

c) Alii quinque gradus exinanitionis distin-
guunt: nativitatem, vitam miseram, pas-
sionem, mortem, sepulturam. Sed haec
omnia ab arbitrio doctoris pendent: conf.
symbolum apostolicum art. 2.

§. 101.

Deinde sublimi.

Humilitatem Christi secutus est status
exaltationis (Phil. II, 9), vel ea Iesu de
mortuis suscitati conditio, qua secun-
dum naturam humanam ad imperium et
gloriam coeli enectus est. Distinguunt
descensum Christi ad inferos (Ephes. IV, 9.
1 Petr. III, 19 sq.), quo victor mortis
de daemonibus et damnatis triumphum
egit a); *resurrectionem de mortuis* (Matth.
XXVIII, 6), qua eum corpore eodem
quidem, sed dotibus admirandis instructo,
de sepulcro prodiisse volunt b); *adscen-*
sionem in coelum (Marc. XVI, 19. Luc.
XXIV, 51. Act. I, 9), qua ratione visibili

ad nubes vsque, deinde modo inuisibili ad sedes caelestes enectus; sessionem ad dextram Dei (Act. II, 33 sq. III, 21. Phil. II, 9. Hebr. VII, 16), qua idem cum patre imperium in res creatas nactus esse dicitur; et redditum ad iudicium de viuis et mortuis (Matth. XVI, 27. XXV, 31 sq. 1 Thess. IV, 14) ferendum. His autem doctrinis, auctoritate biblica satis munitis, hoc tantum addere iuuat: descensum Christi ad inferos, ex notionibus Iudaicis facile explicandum *c*), vel a libris nostris symbolicis haud vrgeri *d*); de dotibus corporis Christi singularibus post reuiuiscentiam eius e libris sacris non constare (Luc. XXIV, 42 sq. Ioh. XXI, 15 sq.); separationem Christi a discipulis eius aliter a Mattheo et Ioanne, aliter a Marco et Luca tradi *e*); dextram Dei, quae formula Messiana est (Psalm. CX, 1), ex mente Lutheri vbiunque esse *f*); et iudicium Messianum, de quo infra exposituri sumus, a Iesu ipso duplice ratione illustrari (Ioh. III, sq. V, 21 sq.).

- a)* Symb. apostol. art. 2. *Lutheri* opp. ed. Welch. tom. X. p. 1354 sq. Epitome articulorum, de quibus controversiae ortae sunt cet. p. 613.
- b)* Inuisibilitate, impalpabilitate, illocalitate; CALOU. I. c. p. 697.

- e) *Pott excurs. ad i Petr. III, 19: de descensu Christi ad inferos: Dietelmaier historia dogmatis de descensu Christi ad inferos.* Altdorf, 1762. ed. 2.
- d) *Formul. Concord.* pag. 613. *Planck Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs tom. V: p. I. pag. 251 sq.*
- e) *Vid. commentatio nostra: historia ad scensus Christi in caelum biblica: in opusc. nov. theol. Gottingae 1803. et quae contra monita sunt in Flattii Magazin für christliche Dogmatik und Moral St. VIII. pag. 55 sq.*
- f) *Vid. supra §. 36, not. 6. Calou. tom. VII. pag. 716 sq.*

SECTIO II.

DE

MODO SALVTIS PER CHRISTVM
CONSEQVENDAE.

PARTITIO I.

DE

VOCATIONE ET PRAEDESTINATIONE.

§. 102.

*Introductio: doctrina de vocatione biblica
et ecclesiastica.*

Has omnes humanae sortis vicissitudines expertus est Iesus Christus ad salutem hominum (§. 90), cuius hic est ordo, *vt vocati credamus, credentes coram Deo insontes et iusti habeamur, pro iustis declarati ad maiorem in dies vitae sanctitatem progrediamur* (2 Tim. I, 9. Ioh. III, 15 sq. Rom. III, 28. 1 Petr. I, 15 sq.). *Vocationem* nimirum adpellant libri sacri inuitationem hominum ad salutem virtute euangelica parandam (Marc. II, 17. Rom. I, 6. 2 Petr. I, 10); quare religionem Christianam ipsam interdum *πλησιων* nomine insigniunt (Ephes. IV, 1-4). Ad hanc salutem Deus ipse inuitat per

Iesum Christum (1 Cor. I, 9. 2 Tim. I, 9. 1 Petr. I, 15. V, 10) omnes homines excepto nemine (1 Tim. II, 3. 2 Petr. III, 9) a). Quapropter in *ecclesia* docent, vocationem esse actionem spiritus sancti (2 Cor. III, 6), qua homines iuitat ad beneficia a Christo parta per fidem consequenda (1 Thess. II, 12). Vocari quidem homines *indirecte* iam per rationem (Act. XVII, 27. Rom. I, 19. II, 14); *directe* autem reuelatione, tum legis (Gal. III, 24), tum euangelii (Ioh. III, 5. 1 Cor. III, 5. 2 Thess. II, 14). Hanc vocacionem toti humano generi innotuisse volunt (Ezech. XXXIII, 11. Marc. XVI, 15. 20. 1 Tim. II, 4. Rom. X, 18. Col. I, 6. 2 Petr. III, 9); quare, qui gratia excidunt, suanet ipsorum culpa perire dicuntur (Matth. XX, 16. XXII, 14. Act. XIII, 46) b).

a) *Eckermann theologische Beiträge* tom. II. p. I. pag. 57 sq. m. *biblische Theologie* tom. III. p. 164 sq.

b) *Calou.* tom. X. p. 1 sq. *Quenstedt theologia didactico - polemica*, Lipsiae 1715. tom. II. p. 662 sq. in primis p. 675. *De apostolis vel in Americam penetrantibus vide disserentem Fabricium in salutari luce euangelii toti orbi per diuinam gratiam exoriente*. Hamburg. 1731. in 4. p. 763 sq. et ante eum Herm. *Witsium miscellan. sacr.* Traiecti 1700. tom. II. pag. 400 sq.

L

§. 103.

*Dubitaciones de vocationis vniuersalitate
illustratae.*

Hanc autem vocationem hominum ad salutis per Iesum Christum partae fructum, quamuis in N. T. ita vniuersalis fuisse doceatur, ut in Iesum non credentes de felicitate sempiterna secludantur (Marc. XVI, sq. Act. IV, 12), ad omnes tamen terrarum gentes peruenisse, multi fuerunt, qui negarent atque pernegrarent *a*). Prouocant enim *cum* ad testimonia scripturae sacrae, quibus multos populos sibi ipsis relictos fuisse efficitur (Psalm. CXLVII, 19 sq. Act. XIV, 16. XVII, 30); *tum* ad loca, quae multos, non omnes vocatos esse docent (Matth. XX, 16. XXII, 14); *tum* ad paucitatem apostolorum, qui propter linguarum ignorantiam (Act. XIV, 11) ne Asiae quidem regiones omnes peragrare poterant (Act. XVI, 7); *tum* ad Americae et Polynesiae incolas euangelii cognitionis plane expertes. Responderi tamen potest, fidem Christianam historicam iis tantum commendari (Marc. XVI. Act. IV, 12), qui Messia se carere posse non crediderant; fore autem auctore Paulo (1 Cor. XV, 24), ut regnum Messianum aliquando in regnum mere diuinum vel caeleste abeat; veram huius regni sedem, non in anti-

qua Christianorum historia, sed in mentibus hominum quaerendam (Luc. XVII); rationis, officii et conscientiae vocem vbiique locorum vnam eandemque esse (Rom. II, 12 sq.); propterea que Iesum ipsum cum apostolis de proborum gentilium aliarumque nationum salute non dubitauisse (Matth. XII, 42. Luc. XIII, 29. Act. X, 34. Rom. II, 26). Quae omnia testantur abunde, unitatem sapientiae, religionis et salutis, adeoque vocationem vniuersalem vel in subsidiorum pietatis historicorum diuersitate locum habere posse b).

- a) E patribus *Origenes* (tract. 28. in *Mattaeum*) et *Augustinus* (epistol. 89. ad *Hesych.*) Vid. *Eberhard Apologie des Socrates* tom. I. p. 195 sq.
- b) Vid. supra §. 18. not. a.

§. 104.

Doctrina biblica de praedestinatione.

Pugnare tamen videtur cum hac voluntate diuina hominibus cunctis propitia decretum aliud ($\pi\varrho\sigma\sigma\mu\circ\mu\circ$ Rom. VIII, 30), quo iam ante secula nonnullos saluti, alios perniciei sempiternae destinauisse dicitur. Docent videlicet literae sacrae, Deum Israelitas, Christianosque iam ab aeterno elegisse. (Deut. VII, 6 - 8. Matth. XXV, 34. Luc. X, 20. Ioh. VI, 44. X, 26. Act. XIII, 48. Rom.

L 2

VIII, 29 sq. Ephes. I, 4 sq. II, 8 sq. Phil. IV, 5. 2 Tim. II, 19. 2 Thess. II, 13 sq. 1 Petr. I, 2); alios contra obduratos et a virtute quasi aullos reprobauisse (Exod. IV, 21. VII, 3. Ies. VI, 9 sq. Matth. XIII, 14 sq. Rom. IX, 15 - 22. 1 Petr. II, 8. Iud. 4). Quae quidem sententia, posterior in primis, quamvis secundum literam intellecta satis dura videri queat, emollitur tamen cum odio erga gentiles notatione, cui scriptores sacri interdum indulsisse putantur (Ioel III, 17. Malach. IV, 1. Iudith XVI, 20 sq.); tum admonitionum ad salutem virtute parandam nube, quibus liberum hominis arbitrium sexcentis in locis confirmant (Ies. I, 16 sq. Matth. IV, 17. Ephes. VI, 10 sq. Rom. XII, 1 sq.); tum testimonii disertis, quibus miserum peccatoris statum Deo curiae esse contendunt (Marc. II, 17. Luc. XV, 10. Act. XXVI, 18). Cauendum itaque est summopere, ne Deo optimo maximo (§. 40.) voluntatem tyranni absolutam (Rom. IX, 15) tribuamus, qua omnes sapientiae et pietatis scintillae in mente humana extingnuntur.

Id quod fecit *Augustinus*, qui de praedestinatione multa durissime scripsit. Contendit enim: voluntatem hominis sequi gratiam Dei; duas autem esse hominum societas, alteram malorum, quos praedestinavit ad supplicium aeternum, alteram bonorum, quos praedesti-

nauit ad regnum aeternum: de ciuitate Dei lib. XV. c. 11. Praedestinationem bonorum e gratuита misericordia, malorum e iustitia diuina pendere: enchirid. ad Laurentium c. 97 sq. Ex isto numero electorum et praedestinatorum etiam qui pessimam duxerunt vitam, per Dei benignitatem adducuntur ad poenitentiam: contra Julian. Pelagian lib. V. c. 3. Conf. et prae-destinatum, certaminibus literariis satis celebrem, et Walchii Historie der Ketzereien tom. V. p. 366 sq. Propugnatae de decreto ab-soluto per Petrum Lombardum et Thomam Aquinate sententiae ipse fere accessit Luthe-rus in libro de arbitrio sermo (Vitembergae 1526 in 8.), et post illum Calvinus, qui non ideo Deum elegisse quosdam docet, quia prae-vidit, illos futuros esse sanctos, sed sanctos factos esse, quia elegit illos (instit. rel. Christ. lib. III. c. 21.) Adstipulatur conf. Belgica art. 16. et synod. Dordrac. can. 6. De supralapsariis et infralapsariis vide Walch Geschichte der Religionsstreitigkeiten außer der Lutherischen Kirche tom. III. p. 718 sq.

§. 105.

Doctrina ecclesiastica de electione et reprobatione.

Hos itaque scopulos ut praeteruehan-tur, docent in ecclesia nostra: praescien-tiam Dei atque praedestinationem ante omnia distinguendam esse. Praedesta-nationem autem, vel electionem esse actum Dei, quo hominem peccatorem quemuis per fidem in Christum emendatum ad vitam aeternam ante secula praeordinavit

(Ephes. I, 4. Rom. VIII, 30), *idque ex mera gratia propter meritum Christi* (Eph. I, 11. II, 4 sq. III, 11). *Reprobationem contra esse actum Dei aeternum, quo hominem propter meritum Christi sponte reiectum, non autem ex decreto absoluto, ad mortem aeternam damnauit* (Matth. XXV, 41. Rom. II, 5). *In utraque, cum electione, tum reprobatione, neque ad rationem humanam, neque ad legem, sed ad reuelatam Dei voluntatem respiciendum esse, qua docemur, Deum sub conditione fidei omnium hominum salutem velle* (Ezech. XVIII, 32. Rom. XI, 32. 1 Ioh. II, 2); *quapropter e libera cuiusuis voluntate pendere, utrum vocationem suam fide firmam reddere velit, nec ne* (2 Petr. I, 10)? *Quae quidem, si a praescientiae et praedestinationis discrimine in libris N. T. non firmato* (Rom. VIII, 30), *a morte peccatoris aeterna discesseris, et fidem in Christum, quae salutis unica conditio ponitur, curatius explicueris, tam sapienter constituta sunt, ut ea mente lubentissima amplectamur.*

Formula Concord. p. 617 sq. 797 sq. *Calou.* tom. IX. p. 607 sq. *Quenstedt* tom. II. p. 22 sq. *Flatt Magazin für christliche Dogmatik und Moral* part. I. p. 201 sq. *Staudlin Beiträge zur Geschichte etc.* tom. III. p. 194 sq.

PARTITIO II.

D E F I D E,

§. 106.

Fidei notio biblica.

Altera (§. 102.) salutis per Christum consequendae conditio est *fides* (Ioh. III, 15), siue *firma persuasio de iis*, quae *experientia et sensibus non ipsi cognita habemus* (Hebr. XI, 1). Distinguitur ratione *formae in fidem auctoritatis*, quae in alieno testimonio acquiescit (Sirac. XIX, 4 sq. Matth. XXI, 25. Luc. XVI, 31. XXIV, 25. Ioh. XII, 44.) et *méditationis*, quae argumentis animi internis nititur (Marc. I, 15. Ioh. V, 24. XII, 56); ratione *argumenti autem in historicam*, quae circa factum versatur externum (Ioh. XX, 25.) et *rationalem*, in specie *fidem religionis*, quae ad Deum summi boni largitorem spectat (Ion. III, 5. Marc. XI, 22. Hebr. XI, 6), cuius consectarium est *fiducia* ($\pi\epsilon\nuoi\vartheta\eta\sigmais$), siue status animi ex ad sensu originem ducens (2 Cor. III, 14. Ephes. III, 12. Hebr. III, 6. X, 55). Peccant itaque, qui fidei et fiduciae notiones inter se commiscent.

Conf. Melanchthon de vocabulo fidei in loc. theolog. p. 425 sq et Toellner theologische Untersuchungen tom. I. part. I. p. 112 sq.

§. 107.

Doctrina biblica de fide.

Fidem auctoritatis, ceu salutis adipiscendae conditionem, a Iesu saepius posci, negari nequit (Ioh. III, 15. V, 38. 40. 47. XI, 25 sq.); hanc tamen fidem assensum caecum (fidem informem, implicitam) neutiquam esse debere, tum ex aliis N. T. locis (Matth. VII, 22-27. Ioh. VII, 17. 1 Thess. V, 21. Ioh. IV, 1), tum ex additamento patet, quo docet, fidem ei dicatam mox in fidem erga Deum abituram esse (Ioh. V, 24. 38. XII, 44 sq.). *Fides rationalis* autem in Deum, quae libera meditatione nititur, ceu verus et unicus virtutis et salutis ei adiunctae fons in N. T. indicatur (Hebr. XI, 6. Rom. XIV, 23. Gal. V, 6. Iacob. II, 14 sq.); in primis *fides mixta*, seu adsensus Iesu, Dei filio et doctrinae eius datus (Ioh. I, 12. Act. VIII, 56. XIII, 59. Rom. I, 16. III, 22. 1 Ioh. III, 23). *Incredulitatem* contra auctores sacri ubique ceu vitiositatis et miseriae humanae fontem describunt (Matth. XVII, 17. Rom. II, 8. Ephes. II, 2. V, 6. Tit. I, 15). Cauendum tamen est summopere, ne ea, quae libri sacri de *incredulitate morali* (1 Cor. II, 14) docent, ad ἀπίστιαν vel εποχὴν historicam trahantur, quae interdum, ab argumentis idoneis profecta,

cum veritatis et virtutis amore felicissime conspirat.

Flatt Magazin für Dogmatik und Moral part. I. p. 104 sq. *Kant Religion innerhalb der Gränzen der Vernunft* p. 233 sq. *Schmid über christliche Religion* p. 348 sq. *Der Unglaube in seiner wahren Gestalt: in m. Predigten zur Beförderung eines moralischen Christenthums* tom. III. Erlangen 1802. p. 253 sq.

§. 108.

Doctrina ecclesiastica de fide.

His autem similibusque scr. s. locis innixi docuerunt in ecclesia: *fidem in vniuersum esse persuasionem de iis, quae non videntur, adeo firmam, vt spei nostrae fiat fundamentum* (Hebr. XI, 1). *Fidem in Christum* (Ioh. III, 15) autem esse *habitum intellectus et voluntatis ad se applicandi ea, quae in libris sacris de Christo reuelata sunt.* *Partes huius fidei esse notitiam credendorum de Christo et merito eius, non implicitam, sed explicitam* (Ioh. VI, 69. XVII, 3); *adsensum, seu iudicium de veritate eorum, quae libri sacri de munere Christi docent* (Ioh. III, 53. Actor. VIII, 37); *fiduciam denique, siue actum voluntatis, quo in Christo mediatore acquiescit, in illoque spem veniae et semperternac felicitatis reponit* (Rom. III, 24. Ephes. III, 12). *Causam fidei principalem esse Deum trinunum* (Rom. I, 8).

Col. I, 3 sq.); *instrumentalem euangelium* (Gal. III, 2. 5); *finem, iustificationem hominum et salutem aeternam* (Rom. III, 28. Ioh. XX, 31).

Lutheri opp. tom. XXII. p. 706 sq. qui locus summam continet eorum, quae varie et multis modis disputauerat vir beatus de fide. *Apolog. conf. August.* p. 68 sq. *Calou.* tom. X. p. 301 sq. *Quenstedt* tom. II. p. 787 sq. *Hollazii* examen theologicum acroamaticum p. 1157 sq.

§. 109.

Observationes criticae.

Desideramus autem in hac doctrina vniuersa *primum* aptam expositionem discriminis, inter *scientiam, fidem et opinionem* seu superstitionem intercedentis, quod ex nostra quidem sententia in eo situm est, ut ea, quae scimus, experiundo percipiamus, quae credimus et speramus, sola et vera (Rom. VIII, 24), quae opinamur autem, nulla vel adparente tantum ratione concludamus a). Vera et solida fides theologica non, nisi profundis perpetuisque meditationibus de rebus diuinis suscipi, ali et foueri potest (1 Cor. II, 14) b). Reuerenda itaque est quam maxime *fides externa*, quae auctoritate Iesu Christi diuina nititur, ita tamen, ut sensim in *fidem religionis internam*, quae Deum, sapientiae et bonitatis exemplum summum animo

imitandum proponit (Matth. V, 48. 1 Petr. I, 15 sq.), resoluatur (Ioh. XII, 36. 44), a filio in patrem adscendat, et a patre ad filium redeat (Ioh. XIV, 1). Neque enim syllabarum tendiculis, vel inani verborum aucupio, sed veritate et spiritu, qui hominem internum pascit et liberat (Ioh. VI, 65. VIII, 32 sq. 2 Cor. III, 17), fides Christianorum absoluuntur, quae lucem non fugit, sed quaerit (Ioh. III, 20), ut opera gignat veritati congrua (v. 21) c).

- a) In alia abit Kant Critik der reinen Vernunft p. 848 sq. qui fidem moralem posci autumat ratione practica. Conferantur autem, quae obseruauimus in libro: religiöse Moral. Göttingen 1800. §. 29 sq.
- b) Meditationes autem mere historicae in ipsa theologia positiva semper aliquid dubitationis relinquunt. Mirari itaque haud subit, vel Lutherum (l. c. p. 753 s.) saepius de fidei suae infirmitate conquestum esse.
- c) Vid. comment. m. quale insit in auctoritate veri praesidium? in opusc. theol. Erlang. 1793. et Spalding: die Religion eine Angelegenheit des Menschen. Leipzig 1797. p. 160 sq.

§. 110.

Nexus fidei cum salute hominum.

Restat adhuc, ut de vinculo exponamus, quo fides cum salute hominum coniuncta est (Rom. I, 16). Patet autem

fide in Deum et filium eius (Ioh. XVII, 3), causarum naturalium indaginem limitibus debitis circumscribi ad veritatem inueniendam et figendam; voluntati virtutis sempiternae archetypum exhiberi per omnem vitae cursum pietate ardentissima prosequendum (Luc. VI, 36. Matth. V, 48); doctrinae moralis praecepta, de quibus ii, qui inter homines dicuntur sapientes, aegerrime consentiunt *a*), legati caelestis auctoritate confirmari (Ioh. VI, 29. XII, 45); animum ad ordinis rerum moralis, cui impliciti sumus (§. 87) contemplationem et admirationem, ad spem et fiduciam mediis in calamitatibus excitari atque erigi (Rom. VIII, 51 sq.); certamque vitae melioris et aeternae, iustaeque retributionis persuasionem mentibus insinuari (Matth. XXII, 32. Ioh. XI, 25. Rom. II, 6). Quae omnia si iustitiae ponderantur, vim addunt sententiae, a vera fide omnem sapientiam, virtutem et felicitatem hominum internam pendere (Rom. I, 17. XV, 13. Ioh. V, 4).

a) Garve Uebersicht der Principien der Sittelehre von Aristoteles bis auf unsere Zeiten. Breslau 1798. Meiners allgemeine kritische Geschichte der Ethik. Th. I. II, Göttingen 1800.

PARTITIO III.

DE

RECONCILIATIONE HOMINVM CVM DEO.

— · · · —
§. 111.

Remissionis peccatorum notio biblica.

Tertia salutis per Christum obtinendae conditio (§. 102) est, ut remissione peccatorum et beneuolo Dei de nobis iudicio digni euadamus. Est autem remissio peccati, quod et *tegi*, *auferrī*, *condonari* dicitur (Exod. XXX, 10. Levit. IV, 10. Psalm. XXXII, 1), *actus benevolentiae*, ad munificentiam publicam (Levit. XXV, 10. Deut. XV, 1), vel priuatam creditoris, debitori lento propitii (Matth. VI, 12), adumbratus, quo poenam sceleris meritam praetermitti significatur (Col. II, 13)a). Peccata Israelitarum ex constitutione Mosaica remittebantur interueniente victima piaculari (Levit. IV, 3 sq.), in cuius caput poenas peccatoris deuouere solebant (v. 15 - 20). Quae quidem symbolica et vicaria quasi peccata expiandi ratio, quamvis Dauidi et prophetis neutiquam placuisse videatur (Ps. XXXII, 1 - 5. XL, 7 sq. Ezech. XVIII, 21. 28. Micha VII, 18 sq.), rediit tamen in celeberrima allegoria post exilium Babylono-

nicum (Ies. LIII, 5) b) et in sequiores etiam N. T. libros immigravit. Ea enim ipsa peccatorum condonatio, quam Iesus precibus obtinendam esse docet (Matth. VI, 14 sq.), aliis locis sanguini et morti Christi vindicatur (Matth. XXVI, 28), adeo, ut varios doctrinae typos hac de re in libris sacris obuios summa cura distinguere debeamus.

a) *Vitriniae commentatio de peccatorum remissione in observationibus sacris* tom. I. p. 909 sq. *Flatt Magazin für christliche Dogmatik und Moral* p. III. pag. 190 sq.

b) *M. biblische Theologie* tom. II. p. 131 sq.

§. 112.

Doctrina biblica de causis, quare Deus hominibus peccata remittat.

Praeuerant nimirum, quemadmodum iam memorauimus (§. 111.), libri V. T. sententiam, Deum peccatori *primum* propter redditum ad mentem meliorem flagitorum poenas remittere (Ps. XXXII, 4. Ies. I, 16–19. XLIII, 25. LV, 7. Ierem. XXXI, 34). Eadem ratione Ioannes baptista (Matth. III, 8. Marc. I, 4) a), et Iesus ipse (Matth. IV, 17. IX, 2. 22. Marc. II, 5. V, 34. XII, 33. Luc. VII, 47. Ioh. VIII, 11. Luc. XXIV, 47), cum apostolis (Act. III, 19. XXVI, 18. Hebr. X, 18) fidem et resipiscentiam ceu vnicam con-

donationis peccatorum conditionem ab auditoribus poscunt. Postea, quum vitae exitum adesse sentiret doctor dininus, mortem suam, quam se pro veritate alias et in gratiam suorum subire ait (Ioh. X, 15. XVII, 19), cum sacrificio piaculari (Matth. XX, 28. XXVI, 28) et peccatoris poenas onere vicario ferente (Ioh. I, 29) comparat, atque hanc etiam comparationem apostoli et doctores agmine longo secuti sunt. Docet nimurum *Paulus*, Iesum a patre ipso morti quasi victimam piacularem destinatum fuisse (Rom. III, 24 sq. V, 8 - 10. 2 Cor. V, 21. Gal. III, 13. Ephes. I, 7. V, 2. Col. I, 20. 1 Tim. II, 5): *Petrus* eum agnum purum et immaculatum adpellat (1 Ep. I, 18 sq. II, 24); *Ioannes* sanguine eius peccata mundi ablui testatur (1 Ep. I, 7. II, 2); epistolae ad *Hebraeos* auctor omnia, quae ad sacrificia pro peccatis oblata pertinent, a Iesu in templo caelesti peragi scribit (IV, 14 sq. VI, 20. VII, 27. VIII, 1 sq. IX, 15 sq. X, 1 - 10) b). Neque tamen dissimulant auctores sacri, hanc mortis Iesu Christi vim expiatoriam inprimis ad peccata contra legem Mosaicam referendam, veroque nouae religionis discipulo victima qualicunque non amplius opus esse (Rom. V, 8. Hebr. IX, 15. X, 26. Col. VI, 22. 1 Petr. II, 24) c).

- a) Conueniunt, quae *Josephus* testatur de doctrina *Ioannis baptistae* (antiquit. lib. XVIII. c. 5. §. 3.): *Deo acceptum iri lanacrum, cum eo non ad expiationem criminum vterentur, sed ad corporis munditiem, της ψυχῆς διατοσύνη προσ-ναθαρμένης.*
- b) Nota imprimis loca Matth. XX, 28. 2 Cor. V, 21. Gal. III, 13. 1 Petr. II, 24. 1 Tim. II, 24 sq. Hebr. IX, 28. quibus vicariae satisfactionis notionem inesse nemo facile negauerit.
- c) *Löffler* über die kirchliche Genugthuungslehre. Züllichau 1796.

§. 113.

Continuatio doctrinae biblicae.

Redux denique e sepulcro Iesus nouam iterum eanque multiplicem causam peccatorum remissionis secundum literas sacras continet. Immunitas enim a poenitentiis malefactorum nonnullis in locis deriuatur e resurrectione Christi (Rom. IV, 25. VIII, 34. 1 Petr. I, 3); alia sententia prouocat ad exaltationem Messiae ad dextram numinis (Actor. V, 31); tribus locis ad intercessionem Iesu pro hominibus coram Deo ablegamur (Rom. VIII, 34. Hebr. VII, 25. 1 Ioh. II, 1); binis autem sanguine Christi sanctuario vasisque caelestibus adsperso a peccatis mundi fieri dicimur (Hebr. IX, 23. XII, 24).

Neque mirum: Iudeorum enim expiations atque lustrationes secundum legem Mosaicam tam diuersis modis atque rationibus peragebantur, vt Iesus moribundus atque rediuius, cum victimam et summo sacerdote semel comparatus, in multiplices etiam imagines et allegorias indui et transfigurari debuisset.

M. *biblische Theologie* tom. III. p. 122 sq.

§. 114.

Doctrina ecclesiastica de remissione peccatorum.

Ex his aliisque locis contexta est doctrina ecclesiae de remissione peccatorum, quam *actum Dei* esse aiunt, quo homines peccatores propter meritum Christi tum culpa, tum mortis aeternae iuetu liberat. Bene meritus autem est seruator de genere humano primum obedientia actiua, vel plena legis impletione, vicario nomine pro hominibus suscepta (Matth. V, 17. Rom. X, 4. Gal. IV, 4 sq.): deinde obedientia passiua, vel actu sacerdotali, quo peccata mundi in se transtulit, poenas meritas luit, et sanguine ac morte debita hominum expunxit (Ies. LIII, 4. Matth. XX, 28. Rom. V, 10); vltimum intercesione, vel *actione Iesu Θεανθρώπου*, qua pro electis apud patrem voce et meritorum ostensione interpellat, ita tamen, vt mai-

M

statem suam haud imminuat (Rom. VIII,
34. Hebr. VII, 27). *Hoc merito triplici*
satisfecit Christus pro omnibus omnium
hominum, angelis tamen exceptis et Iesu
ipso, peccatis et poenis eorum praeteritis
atque futuris (Tit. II, 14. Gal. III, 13.
Ioh. II, 2).

Melancthon loc. theol. pag. 560. de satis-
factione: Libri symbol. p. 380. de confessione:
Quenstedt tom. II. p. 323 sq. Seiler über den
Versöhnungstod Christi. ed. 2. Erlang. 1782.

§. 115.

Illustratio doctrinae critica; remissio pecca-
-torum in dubium vocata.

Docet autem historia, in hac doctrina, quae tranquillitati conscientiae sapienter consultit, cum aduersarios, tum pios doctores ipsos, ingenia multiplici ratione exercuisse. Dubitauerunt enim *primum* vel nostris temporibus de remissione peccatorum in uniuersum, quam non, nisi improbie et allegorice locum habere posse contendunt. Ductam esse remissionis imaginem a regibus humanis, a legum suarum rigore salutari interdum haud sine reipublicae incommodo recentibus; numinis contra leges iustissimas adeoque irrevocabiles esse; poenarum Dei, quas arbitrarias vocant, metum euangelio ipso profligari (Rom. VIII, 15.

1 Ioh. IV, 18), naturales autem vel post
mentis emendationem remanere; vitae
humanae momenta omnia et singula of-
ficio et virtuti addicta esse, ita ut de-
bitum semel contractum noui meriti
superabundantia expungi plane nequeat;
praetereaque longa experientia teste,
fidem hominum in peccatorum remis-
sione et absolutione collocatam virtutis
neruos incidere, iniustitiae et vitiosita-
tis fomitem fouere, et scelestos, quibus
facinorum venia tam facilis paratur, ad
noua subinde flagitia prouocare.

Süskind über die Möglichkeit der Sünden-
vergebung in libro *Flattii: Magazin für christ-
liche Dogmatik und Moral.* p. I. pag. 1 sq. *Flatt*
philosophisch - exegetische Untersuchungen
über die Lehre von der Versöhnung. Götting.
1797. §. 31 sq.

§. 116.

*Objectiones aduersariorum doctrinae de
satisfactione.*

Maiorem adhuc obiectionum nume-
rum cbngessere in doctrinam ecclesiasti-
cam de satisfactione per meritum Christi
pro peccatis hominum praestita. Mo-
nuerunt enim, omnem hac de re sen-
tentiam niti comparatione mortis Iesu
Christi cum sacrificiis piacularibus a),
origine humanis, et a saluatore ipso

M 2

rerectis (Marc. XII, 33); impropre de Paulo etiam (Col. I, 24. 2 Tim. II, 10) et Iohanne b) dici, eos in gratiam suorum vitam posuisse; Iesum compleuisse legem Mosaicam doctrina, sed nunquam impleuisse eam factis; reatus et poenae notiones personae limites nunquam egredi, adeoque etiam in alium, innocentem praesertim, transferri non posse; intercessionem Christi pro hominibus, dignitati numinis parum contenientem, ad pontificis Iudeorum preces in sanctuario oblatas, adumbratam; et fiduciam in victima qualicunque collocatam virtutis et verae pietatis impedimentum et remoram esse, a religionis doctrina meliori ocyus serius remouendam c).

a) *Biblische Encyclopaedie*. Gotha 1793. v.
Opfer.

b) Τὸν δὲ Σάνταν τὴν ὑπομενῶν, ὡς ὁ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώσω τὴν ἐμὴν. Vide totum locum apud Eusebium H. E. l. III. cap. 23.

c) *Eberhard Apologie des Socrates*. t. II, 248 sq. *Bahrdt Apologie der Vernunft durch Gründe der Schrift unterstützt in Bezug auf die christliche Versöhnungslehre*. Basel 1781. *Henke lineamenta* §. 107 sq. *Löffler von der kirchlichen Genugthuungslehre*. Züllichau 1796. *Niemeier Briefe an christliche Religionslehrer*. Halle 1797. tom. II. p. 181 sq.

§. 117.

Remissio peccatorum vindicata.

Responderi autem potest ad primum (§. 115) dubitationum genus, remissionem peccatorum imaginem esse quidem, notione tamen minime vacuam, quum iustitia diuina omnis in bonitatem (§. 43 sq.) desinat; consectaria peccati externa, si vel post mentis emendationem remaneant, formam tamen poenarum amittere propter internum animi habitum in melius correctum; peccatum ipsum infectum non fieri, culpam tamen nouam, quae induitur, mente (Ephes. IV, 22) minui et virtutis incremento sensim elui posse; veram animi peccato corrupti mutationem absque poenitentia et conscientiae morsibus, qui maximae poenae vice sunt, locum vix habere (Psalm. XXXII, 5. Matth. XXVI, 75. Act. IX, 9 sq.); et abusibus ecclesiasticis iustum doctrinae usum moralem nunquam irritum fieri. Quapropter grati amplectimur euangelii beneficium, quo docemur (Luc. XXIV, 47. Ephes. I, 7), ordinem rerum moralem ita esse instructum, ut vero religionis studio feruentes ex errorum et peccatorum tenebris emergere, cum numine in gratiam redire et ad libertatem filiorum Dei aspirare queamus. In hac autem sententia remissionis

peccatorum arcem sitam esse, nemo facile negauerit.

Kant Religion innerhalb der Gränzen der Vernunft. p. 87 sq. Seiler die Religion nach Vernunft und Bibel in ihrer Harmonie. Erlang. 1798. p. 233 sq. m. religiöse Moral. Göttingen 1800. §. 127 sq.

§. 118.

Respondetur ad dubitationes de satisfactione Christi.

In altera doctrina de satisfactione (§. 114.) insunt quidem nonnulla, quae difficultatibus premuntur, aegerrime remouendis (§. 116). Observari tamen meretur, sacrificii imagine sapientem forte, peccatorem autem metu numinis trementem vix, vel nunquam carere posse a); Pauli et Iohannis calamitates omnino in commodum suorum susceptas esse; Christi obedientiam, quam actinam appellant, reconciliatis egregium nouae pietatis exemplum praebere (1 Petr. II, 21 sq.); culpam peccatoris non tam morte Christi ipsa, quam fide in saluatoris moribundi, cuius recordatio vel mentem durissimam emollit, innocentia et sanctitate collocata, adeoque egregio emendationis subsidio, minui et sensim auferri; intercessione Christi apud patrem tenurum soteris optimi erga suos affectum

(Ioh. XVII, 20 sq.) rudioribus etiam ante oculos ponit; et vniuersam mortis Christi cum victima piaculari comparationem iam ab apostolis ita institutam esse, ut animos per imaginum et allegoriarum vmbras ad puriorem Dei cultum euhere debeat (Ioh. IV, 23 sq. Ephes. IV, 15 sq. 1 Petr. II, 5). Cauendum itaque erit doctoribus Christianis primum, ne literae dogmatis inhiantes ad Leuitarum ministerium cruentum descendant; deinde, ne, animis auditorum veternum moralē excutientes, conscientiam eorum turbent, aut vulnerent (1 Cor. VIII, 11) b).

- a) *Facile est otiosis, fingere ista somnia de dilectione, quod reus peccati mortalis possit Deum diligere super omnia, quia non sentiunt, quid sit ira, aut iudicium Dei. At in agone conscientiae et in acie experitur conscientia vanitatem illarunt speculationum philosophicarum.* *Apolo-*
log. confess. p. 66.
- b) *Schlegel über den nächsten Zweck des Todes Jesu, und wie derselbe noch zu unsrer Zeit zur Beruhigung der Menschen in der Vergebung der Sünden anzuwenden sei:* in *Henke's neuem Magazin* tom. II. p. 118 sq. *Löffler, der Todestag Jesu, ein Tag der allgemeinen Versöhnung:* in *s. neuen Predigten* tom. I. Jena 1801. p. 131 sq. *Doederlein christlicher Religionsunterricht, fortges. von Junge* tom. XI. Nürnberg 1802. p. 118 sq.

§. 119.

Doctrina biblica de iustificatione.

Nouam huic doctrinae de venia peccatorum et salute per Christum obtinenda formam induit *Paulus* cum Iudeis de iustitia coram Deo obtinenda disserens. *Iustus* nimur in libris sacris primum ille adpellatur, qui legi conuenienter agit (Gen. VI, 9. XVIII, 19); deinde is, qui legem Mosaicam factis exprimit (Matth. V, 20. Rom. X, 3); iustificari est a culpa immunem pronuntiari (Prov. XVII, 15. Luc. X, 29. Rom. II, 13); iustificatio denique actum denotat numinis forensem, quo hominem propter Christum a peccati poena liberatum futuris praemiis dignum iudicat (Rom. I, 17. IV, 25). Vrget autem apostolus contra Iudeos hanc in primis sententiam, homines non propter obedientiam legi Mosaicae praestitam (Rom. III, 26. 27. Ephes. II, 8 sq.), sed propter fidem in Iesu doctrina et morte collocatam (Rom. III, 28. IV, 16. Gal. V, 2 - 5), quam amoris (1 Cor. XIII, 13) omniumque virtutem fontem esse pronuntiat (Rom. III, 31. VI, 4 sq. Gal. V, 6. VI, 15), iustos iudicari. Quae quidem doctrina, si ad sensum idoneum reuocetur, in hanc coire videtur sententiam, homines neque stirpe ab Abraham ducto, neque legum Mosaicarum obseruantia, sed recte facto-

rum (Rom. II, 14 sq.), quae in primis ab euangelii praeceptis pendent (Rom. I, 16), conscientia Deo gratos et acceptos fieri (Actor. X, 35).

*Witsii miscellan. sacra tom. II. p. 524 sq.
m. biblische Theologie tom. III. p. 112 sq. Meyer
Entwickelung des Paulinischen Lehrbegriffs.
Altona 1801. p. 212 sq.*

§. 120.

Doctrina ecclesiastica de iustificatione.

His fundamentis superstructa est doctrina ecclesiae nostrae de iustificatione, quam *actum gratiae esse dicunt*, quo Deus peccatori credenti et conuerso propter meritum Christi peccata remittit et iustitiam Christi imputat ad salutem aeternam (Rom. V, 18). Causam iustificationis externam ponunt in satisfactione Christi plenaria (Rom. III, 25 sq.); internam in benevolentia et misericordia diuina (Rom. III, 24. Ehes. II, 8). *Iustificari a Deo peccatores in Christum credentes omnes, etiam poenitentes V. T.* (Act. X, 45. XV, 11). *Remedia salutis vel δότικα esse, euangelium et sacramenta* (ε Cor. V, 19. Gal. III, 27); *vel λόγικα, meritum Christi et fidem* (Ioh. I, 12. Gal. III, 14). *Iustificari homines sola fide, non operibus* (Rom. III, 28. Gal. II, 16); *fidem tamen, si genuina fuerit, bonaे vo-*

luntatis esse genitricem, adeoque virtutes Christianas, ceu fructus mentis melioris, comites sibi adiunctas habere (Gal. V, 6. Iacob. II, 24).

Augustan. confess. art. 4. p. 10. apolog. confession. pag. 60 sq. Melanchthon loc. theol. p. 422 sq. artic. Smalcald. XIII. p. 335 sq. form. concord. p. 583. 682 sq. Seiler vom Versöhnungstode Jesu. Erlang. 1782. p. II. pag. 279 sq. Storr Abhandl. zum Brief an die Hebräer. Tübingen 1789. Planck Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs tom. IV. p. 469 sq.

§. 121.

Epicrisis doctrinae.

Fuere quidem, qui vel in hac doctrina aegre ferrent, formulam iustificationis forensem institutioni Iesu Christi simpliciori de hominibus per mentis emendationem saluandis (Matth. IV, 17. Ioh. III, 15 sq.) anteponi; virtutis studium, quo religio omnis animatur (Matth. VII, 16), contemni, quid quod a fanaticis doctoribus damnari; omnemque fere hominis Christiani prouinciam ad fidem historicam de Iesu meritis nudamque eorum perceptionem reuocari. Meminisse tamen iuuat, Lutherum hac sententia primum Christianos publice a satisfactionibus ecclesiasticis ad hominis interni curam et studium reducere; vir-

tutes externas, nisi a fide processerint, ab inani ostentatione plerumque non longe abesse; veramque fidem in Deo et Christo positam animi vitiis solam mederi, purumque in eo virtutis et pietatis fontem aperire posse. Quae omnia satis docent, praeceptum euangelicum de modo iustitiae coram Deo obtinendae (Röm. I, 17) vel nostris temporibus ceu palladium theologiae christianaee reuerendum esse.

*Paulus im neuen theolog. Journal tom. VII.
p. 211 sq. Schmid über christliche Religion
p. 343 sq. Velthusen Magazin t. III. p. 107 sq.
Flatt Magazin für christliche Moral und Dog-
matik p. I. pag. 219 sq.*

PARTITIO IV.
DE
SANCTIFICATIONE HOMINIS RECONCILIATI.

§. 122.

Doctrina biblica de sanctificatione.

Homines fide cum Deo reconciliati fauente numine denique *virtuti in dies magis studere* (§. 102) locumque inter sanctos occupare debent (Act. XXVI, 18). Docent nimirum libri V. T., admonitionem hominum de peccatis (Gen. VI, 5), sapientiae et virtutis cognitionem, viresque ad recte agendum a Deo et spiritu eius repetendas esse (Psalm. LI, 8 - 17. Prov. II, 9. XXX, 7. Ioel III, 2 sq. Ierem. XXXI, 33. XXXII, 59. Sap. Sal. VII, 21. VIII, 4 sq.), hac nimirum lege, ut ultimam conuersionis et emendationis animi, quae alias a libertate humana pendet (Ies. I, 16 sq. Ezech. XVIII, 31), rationem in numine quaerendam esse ostendant (Ierem. XVII, 14. XXXI, 18). Iesus cum apostolis eandem mentis conuersionem, sub nouae generationis imagine adumbratam (Ioh. III, 3 - 8. Tit. III, 5), Deo et spiritui eius vindicant (Ioh. VI, 44. 1 Cor. III, 5 sq. 2 Cor. III, 3 sq. IX, 8. Gal. IV, 6 sq. V, 5 sq. Phil. I, 6. II, 13)

et inter hunc atque fideles commercium quoddam coeleste intercedere testantur (Rom. VIII, 14-16. 2 Cor. III, 5 sq. Ephes. I, 15. IV, 30). Quae quidem beneficia interdum *gratiae* (Ioh. I, 17. Act. XIV, 3. Rom. VI, 14. Gal. II, 21), aliis in locis *conuersionis* (Ierem. XXXI, 18), *illuminationis* (Act. XXVI, 18. 2 Cor. IV, 6), *re-generationis* (1 Petr. I, 3), *sanctificationis* (1 Thess. V, 23), *habitationis diuinae* in animis hominum (Ioh. XIV, 23. 1 Cor. VI, 17), magis vocum et nominum, quam rei ipsius diuersitate adpellantur.

Henke Magazin für Religionsphilosophie und Kirchengeschichte tom. II. p. 283 sq. *Stäudlin Dogmatik und Dogmengeschichte* pag. 661 sq. m. *biblische Theologie* tom. III. p. 147 sq.

§. 123.

Doctrina ecclesiastica de sanctificatione.

Hac auctoritate scripturae sacrae nisi, tres in primis sententias proposuere doctores ecclesiae. *Primum* reiectis Stoicorum, Pelagianorum, Semipelagianorum et Synergistarum erroribus docuerunt, hominem post lapsum voluntate libera in rebus spiritualibus prorsus carere (1 Cor. II, 10), et propter intellectus caecitatem animique prauitatem lapide, aut trunco multo deteriore esse, quia verbo et voluntati Dei repugnet. *Deinde*

causam emendationis efficacem solum esse spiritum sanctum, qui verbi diuini et sacramentorum auxilio intellectum, voluntatem et mentem hominis immutat et renouat, adeo ut ea, quae homo nunc conuersus bene operatur, non viribus suis naturalibus, sed nouis a spiritu diuino acceptis perficiat. Fieri tamen posse, ut iustificati hoc beneficio excidant et ad pristina peccata redeant.

*Confess. August. art. XVIII. apolog. art. VIII.
p. 218 sq. articul. Smalcald. p. 318. epitome articulorum p. 578 sq. solida declaratio p. 654 sq.
Conf. et Melanchthonis locus de viribus huma-
nis, vel libero arbitrio p. 347.*

§. 124.

Continuatio.

Postremum ii, qui secuti sunt doctores, hanc spiritus sancti in emendandis hominibus efficaciam reuocauerunt ad *operationes gratiae*, quam summam actuum diuinorum esse voluerunt, qua spiritus diuinus hominibus beneficia per Christum parata offert et cum eis communicat, intercedentibus verbo diuino et sacramentis (*Ephes. III, 2. IV, 17*). Distinxerunt *illuminationem* (*Cor. IV, 6*), qua peccatorem vocatum per ministerium verbi notitia legis et euangelii salutari imbuīt: *conuersionem* (*Ierem.*

XXXI, 18. Ezech. XI, 19), qua voluntatem peccatoris illuminati frangit, conterit, sensimque amore boni replet: *unionem mysticam*, qua animum hominis tanquam templum praesentia sua implet, enique ad perseuerationem in pietate excitat (Ioh. XIV, 23. 1 Cor. III, 16. VI, 17): et *sanctificationem*, qua animum hominis in dies magis a reliquiis peccati liberat, imaginem diuinam instaurat et seruat (Rom. XV, 16. 1 Thess. V, 25. Tit. III, 5).

Calou. system. tom. X. p. 582 sq. *Quenstedt* t. II. p. 707 sq. *Hollaz* examen p. 788 sq.

§. 125.

Observationes criticae de hac doctrina.

Animaduertit tamen iam Melanchthon ad hanc doctrinam (§. 123.) *primum*, disputationes de determinatione diuina et potestate diaboli quaestioni de libertate humana non miscendas esse. Ad notionem enim liberi arbitrii pertinet omnino delectus rerum, quae subiectae sunt rationi, aut sensibus; hanc facultatem homini inesse qualicunque, qui distincta sui conscientia fruatur, teste experientia compertum habemus; libri sacri saltem, dum impios ad meliorem, quam induendam esse docent, mentem prouocant (Ies. I, 16. 2 Cor. VII, 1. Iacob.

IV, 8), libertatem generi nostro moralis vindicant, a qua sententia, iniurit licet, nec libri symbolici longe absunt, vim resistendi officio tribuentes homini, quae libertatem in spiritualibus satis prodit; hac autem si carerent mortales, merito et culpae, adeoque vel imputacioni locus futurus esset nullus. Tendenda est itaque in disciplina morali sententia longe grauissima, hominem ratione instructum qualemque facultate voluntatis frui ad eligendum et expetendum beneficia diuina, et ad reiciendum eadem.

Erasmus de libero arbitrio diatribe 1524.
Lutherus de arbitrio sermo. Vitebergae 1526.
Erasmi hyperaspistes 1526. *Melanchthon* l. c. p. 348 sq. *Strigelius de libero arbitrio.* Lipsiae 1564. *Planck Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs* tom. II. pag. 128 sq.

§. 126.

Continuatio.

Vt ut autem conuersionem, vel sanctificationem, quam *intransituam* vocant, homini haud facile abnegaueris, patet tamen, eam ipsam ablegare nos ad *transituam*, vel actum spiritus sancti, quo mortales in emendatione animorum morali clementissime adiuuat (2 Cor. IV, 6. 1 Thess. V, 23. Tit. III, 5). Quum enim

vires hominum, cum physicae, tum ethicae, omnes a numinis nutu pendeant (§. 39); Deus ipse autem vi sua potentissima et sanctissima cuncta penetret (§. 40 sq.); et praeterea libri sacri praesentissimum eius auxilium in suscipiendo emendationis negotio promittant (Psalm. LI, 12. Ezech. XXXVI, 26. Ioh. VI, 44. Phil. II, 13 sq. 1 Cor. VI, 11); dubitatione caret, virtutis etiam humanae primordia et incrementa ad propitiam numinis voluntatem referenda esse. Incurrit autem in oculos, hoc fieri *mediate*, vel ratione *externa*, procuratione institutionis salutaris, excitatione per exempla virtutis illustria, paupertate, calamitatibus, admonitionibus amicorum et inimicorum, multisque aliis rationibus, quae Dauidis, filii deperditi, Pauli, aliorumque experientia in libris sacris illustrantur.

§. 127.

Continuatio.

Minus clara obtutu primo videntur esse ea, quae de ratione *immediata*, vel *interna* produnt doctores, qua spiritus sanctus homines in mentibus emendandis adiunare dicitur. Obiiciunt enim, damnari ab ecclesia nostra Enthusiastas, qui Deum homines absque verbi sui

N

auditu illuminare docent *a*); cogitationes hominum pias ad leges psychologicas, non ad numinis efficaciam singularem referendas esse *b*); Deumque nunquam, nisi mediante experientia, ratione et conscientia in mentes hominum operari *c*). Responderi tamen potest, ecclesiam nostram etiam reiicere Naturalistas, qui suismet ipsis viribus homines puros et sanctos fieri statuunt; conscientiae motus, quamuis legibus rationalibus adstrictos, tamen ad Deum autorem referri posse *d*); rationem et conscientiam non medium quid inter hominem et Deum, sed numinis ipsius vim et vocem esse (Rom. VIII, 14 – 16. 26); et in libris sacris disertissimam hominum cum Deo commercii mentionem contineri (Ioh. XIV, 23. Rom. V, 1. 2 Cor. VI, 16 – 18. Phil. II, 13 sq.) *e*). Quibus omnibus hoc saltem efficitur, ingenium etiam et mentem nostram, a numine pendere, eique ceu templum et simulacrum dedicatum esse debere.

a) LL. SS. in epitome articulorum p. 581.

b) Kant Anthropologie p. 13 sq. ed. 1. Dessen Religion innerhalb der Gränzen der blossem Vernunft. p. 251 sq.

c) Niemeier Briefe an christliche Religionslehrer tom. III. p. 160 sq.

d) Es muß euch völlig einerlei seyn, zu sagen: *Gott hat es weislich so gewollt, oder die Natur hat es weislich so gewollt.* KANT Critik der reinen Vernunft pag. 727.

e) *Junkheim* von dem Uebernatürlichen in den Gnadenwirkungen. Erlang. 1772. *Storr de spiritus sancti in mentibus nostris efficientia.* Tubing. 1777. recus. in opusc. theologicis. *Spalding* vom Werthe der Gefühle im Christenthum. Lipsiae 1784.

§. 128.

Conclusio.

Dissimulari enim nequit, discriminem, quod inter externam et internam, mediatam et immediatam spiritus sancti operationem ponunt, magis ad ingenium humanum, quam ad rem ipsam pertinere. Sufficit itaque docere, Deum hominis emendationem et sanctificationem adiuuare *primum*, sensus bonos in mente excitando (Matth. XXVI, 75. Luc. XV, 16); *deinde* lucem cognitionis melioris promouendo (Act. XVI, 14); *mox* voluntatem veri et religionis vi flectendo (Ioh. III, 5. Act. XXVI, 18. Iac. II, 12); *postremum* semina virtutis in mente alendo, fouendo et ad fructus laetos maturando (Luc. XXII, 32. 2 Tim. III, 17. 2 Petr. I, 3).

N 2

Quamvis enim in moralibus virtus et pietas libertati humanae vindicetur; tenebit tamen theologus alio respectu sententiam, sanctam etiam animi nostri conditionem Dei opus esse (Ephes. II, 10. Phil. II, 12 sq.).

J. A. Cramer über die außerordentlichen Erweckungen der Menschen zur Bekehrung und Heiligung: in s. neuen Sammlung einiger Predigten. Kopenhagen 1763. tom. I. p. 507 sq.
Spalding l. c. M. religiöse Moral §. 128 sq.

PARTITIO V.

DE

REMEDIIS SALVTIS PER CHRISTVM
OBTINENDAE.

§. 129.

I. *Doctrina biblica de verbo Dei.*

Hanc autem insignem animi mutationem intercedentibus praesertim verbo diuino et sacramentis fieri, iam supra vidimus (§. 123). Docent nimurum literae sacrae, *verbum Dei* esse significationem voluntatis divinae qualemcunque (Gen. I, 3. Deut. VIII, 5. Ps. XXXIII, 6), cum in rerum natura, tum in mente humana, tum in virorum sacrorum institutione obuiam. Verbum Dei *naturale* praedicant Dauides et Paulus (Psalm. VIII, 4 sq. XIX, 2 sq. CXIX, 89. Rom. I, 19 sq.); *rationale*, vel internum, animis humanis inditum, viri sacri summis laudibus prosequuntur (Deut. XXX, 12. Ierem. XXXI, 33. Ioh. VI, 63. Rom. X, 8. Hebr. VIII, 10); *promulgata* autem a viris sanctis *doctrinam* de rebus caelestibus verbi diuini honore ita ornant, ut non Mosis solum (Deut. XVIII, 19. 2 Sam. XII, 9), sacerdotum et vatum (1 Sam. III, 1 sq. Ies. II, 3. Ierem. I, 9.

XXII, 29), Iesu et apostolorum (Ioh. V, 24. XIV, 10. XVII, 17. 1 Thess. II, 13), sed omnem in vniuersum de religione et regno Dei institutionem (Mich. VI, 8. Sap. Sal. XVI, 26. Sir. VI, 35. Luc. VIII, 11. 21. Ioh. VIII, 47), Christianae ecclesiae in primis (Act. VI, 17. XII, 24), ad effatum diuinum referant. Huic verbo diuino, a ieiunitate literae seiuncto (Ioh. VI, 62 sq. Rom. VII, 6. 2 Cor. III, 6), vim caelestem ad peccatores cum arguendos (Ierem. XXIII, 29. 1 Petr. I, 23 sq. Hebr. IV, 12), tum saluandos et salutari cognitione imbuendos (Rom. I, 16. 1 Cor. I, 18) inesse docent.

M. *biblische Theologie* tom. III. p. 155 sq.

§. 130.

Doctrina ecclesiastica de verbo Dei.

In ecclesia nostra has notiones biblias adeo coarctauerunt, ut reiectis Enthusiastis, qui se ante scripturam, vel vocale verbum, spiritum in scrinio pectoris sui habere iactitabant a), verbum diuinum ad solum legis et euangelii complexum, per viros Θεοπνεύστους nobis communicatum referant. Legem in vniuersum esse doctrinam diuinitus reuelatam, quae doceat, quid iustum Deoque gratum sit; et dispesci in Mosaicam vel positiuam, a Christo abrogatam (2 Cor. III, 7. Col.

II, 14), et *moralement*, quae immutabilem Dei voluntatem reuelet et per euangelium illustretur atque declaretur (Matth. V, 17). *Euangelium in vniuersum esse concionem de poenitentia et remissione peccatorum* (Marc. I, 4. Act. XX, 21); in specie autem doctrinam de gratia diuina per Christum nobis parta et fide consequenda (Marc. XVI, 15. Luc. XXIV, 47); quae, ne in legem iterum transformetur, magnopere obtestantur libri symbolici b). Verbum Dei in utroque foedere obuium instructum esse vi, non morali, sed supernaturali, ad hominem illuminandum et conuertendum, quae nititur vniōne mystica cum spiritu sancto (1 Cor. II, 13. Ioh. VI, 63. Hebr. IV, 12) c).

- a) *Artic. Smalcald.* de confessione p. 331 sq.
Conf. solid. declar. p. 828 sq.
- b) *Apolog. Conf.* p. 83 sq. epitome articulorum p. 591 sq. solid. declarat. de lege et euangeliō p. 709 sq.
- c) *Calou. system.* tom. X. p. 1 sq. *Quenstedt* tom. II. p. 926 sq. *Walch Einleitung in die Religionsstreitigkeiten der Lutherischen Kirche* tom. I. p. 524 sq. de controuersia cum Rathmanno.

§. 131.

*Vberior huius doctrinae tractatio. De verbo
Dei naturali et rationali.*

Quae quidem omnia, quamvis haud sine acumine disputata sint, negari tamen

nequit, nonnulla ad hanc doctrinam addi posse, cum *naturae verbi diuini*, tum *discriminis* inter legem et euangelium, tum denique et *vis*, qua operari solet verbum diuinum, ratione habita. Ad *naturam enim verbi diuini* quod attinet, docemus, notionem eius absolui *complexu earum doctrinarum*, *quas ceu decreta voluntatis diuinae venerari argumentis idoneis cogimur*, siue e consideranda rerum natura, vel *sana ratione*, vel *libris sacris* deriuentur. De *natura rerum*, quae in oculos incurrit, testantur auctores sacri, eam loqui sapientiam numinis, quae homines ad recte vivendum excitet (Psalm. VIII, 4 sq. XIX, 2 sq. Rom. I, 19). *Rationi sanae*, vel conscientiae regulam aeternam mentis diuinae impressam esse, patet, cum ex auctoritate scripturae sacrae diserta (§. 129); tum ex *natura veritatis* qualiscunque, quae ad solam rationis normam examinari et in *vsus nostros conuerti* potest (Ioh. VII, 17); tum denique ex ipsis reformatorum testimoniis, quibus ad verbum Dei aeternum, idque non scriptum, prouocant a). At enim uero, quam ratio humana, quae sine experientiae auxilio facultas nuda est, institutione aliena demum excoli debeat, clarum est etiam, verbi interni, quod vni, vel alteri e sapien-

tibus inesse putemus b), persuasionem imbecilles facile ad fanaticas opiniones abripere posse c), adeoque auctoritatis externae beneficio quam maxime indigere.

a) Apologia confessionis Augustanae mentionem iniicit legis aeternae et longe positaे supra omnium creaturarum sensum et intellectum p. 84. Melanchthon in examine eorum, qui audiuntur ante ritum ordinationis (loc. th. p. 695), docet: *legem moralem esse aeternam et immotam sapientiam et regulam iustitiae in Deo, patefactam hominibus in creatione et postea saepe repetitam et voce diuina declaratam.*

b) Σοφούς ἑτοὺς εἶναι. ἔχειν γὰρ ἐν ἑαυτοῖς δινεὶς θεόν. Τὸ γὰρ ποιῶν, τὸν ἐν αὐτοῖς λόγον εἶναι τὸν θεόν. Zeno apud Diogen. Laert. lib. VII. c. I. §. 64 et 68. Conf. Arriani dissert. in Epictetum ed. Upton. pag. 412. 457.

c) Conf. historiam errorum Schwenkfeldii, Anabaptistarum, Weigelii, Boehmii, Foxii et aliorum apud Planckium (Geschichte des p. LB. t. V. p. I. pag. 171 sq.), Barclaium (Apologie der christl. Gottesgelahrtheit pag. 45 sq.) et Walchium in libro excitato passim.

§. 152.

De verbo externo et discrimine V. et N. T.

Magno itaque beneficio adfecit nos prouidentia diuina per verbum externum, vel complexum veritatum salutarium, quas

per Mosem et prophetas, Christum et apostolos nobiscum communicauit. Quamuis enim his libris reliquae institutiones diuinae (§. 131) haud secludantur, neque etiam omnia in eis obvia sensum diuinum exprimant (1 Cor. VII, 6 sq.); sententias tamen continent quamplurimas, quod ad originem et argumentum diuinas (§. 12), et ecclesiam Christianam sibi ita adligatam habent, ut religionis publicae lineamenta ducant, lites subinde orientes componant (§. 21) et lectores ad veram perfectionem ingenii et animi in dies magis prouehant (Ephes. IV, 31 sq.). Cauendum est tamen, ne euangelium a lege sola remissionis peccatorum doctrina, de qua iam prophetae optime docuerunt (§. 112), differre putemus. Verum enim vtriusque foederis discriminem hoc est, ut religionem Mosaicam institutionem legis positivae et imperfectae cum cultu Dei externo et arbitrario, religionem Christianam autem institutionem legis moralis perfectae et cultus Dei interni atque spiritualis (Matth. V, 17. Ioh. IV, 23 sq.) continere persuadeamur. Quae cum ita sint, patet vltro, libros nostros sacros ita semper tractandos esse, ut secundum hanc V. et N. T. differentiam, eamque ipsam, ad quam Paulus iam ablegauit (2 Tim. III, 15 sq.), caelestis veritatis

notam, verba diuina et humana forte in iis obuia cautissime separentur (§. 18).

Töllner kurze vermischtte Aufsätze tom. II.
pag. 84 sq. Hufnagel die Schriften des A. T.
nach ihrem Zweck und Inhalt bearbeitet.
Erlangen 1784.

§. 133.

De vi et efficacia verbi diuini.

Restat, ut *vim* et efficaciam notemus,
qua verbum diuinum animos hominum
tangere et adficere solet. Hanc autem
ab vnione scripturae sacrae mystica cum
spiritu sancto deriuandam esse non cen-
semus, tum propter obscuram rei notio-
nen, tum etiam propter scripturae et
literarum naturam symbolicam, quae
arbitraria est et ab ingenio diuino aliena.
Facilius est sententia, qua veritatibus,
religionis doctrinam continentibus, vim
diuinam et hominibus superiorem inesse
statuitur (Matth. VII, 29. Ioh. III, 21.
VII, 46); quam, si psychologice consi-
deres, rationalem et moralem, si theo-
logice speces, caelestem et supernatu-
ralem esse vix negaueris. Posteriorem
denominationem amplectuntur scripto-
res sacri (Rom. I, 16. 1 Petr. I, 23. Hebr.
IV, 12), a quorum iudicio cur disceden-
dum sit, non intelligimus.

Spalding vom Werthe der Gefühle im Chri-
stenthume pag. 69 sq.

§. 154.

II. De sacramentis doctrina biblica in vniuersum.

Neque tamen verbo diuino solum credentibus obtингere docetur gratia euangelica, sed sacramentis etiam (§. 129), quae in vniuersum spectata actus solennes sunt ad religionem pertinentes. Referunt autem in numerum eorum e V. T. circumcisionem (Gen. XVII, 15 sq.), sobolis procreandae (Act. VII, 8), vel munitiae causa a) primum susceptam; et agni paschalis mactationem (Exod. XII, 1 sq.), quibus et sacrificia nonnulla facile addere potuissent. Sub initia nouae religionis Iesus instituit baptismum, vel sacramentum initiationis: sub vitae finem autem addidit coenam sacram, vel sacramentum confirmationis. Hac enim sacramenti voce insignitum est institutum Iesu utrumque, ad mysterii quod ei inesse putabatur, sanctitatem exprimendam b), hac tamen lege, vt hoc nomine et alii subinde actus ecclesiastici distignerentur, e quibus poenitentiam et ordinationem sacerdotum vel nostrorum adhuc sacrorum instauratores inter sacramentorum numerum retulerunt c).

a) Conf. Tournefort voyage du Levant. Amsterdam 1718. tom. II. p. 40. cum libro: Cook dritte Entdeckungsreise übersetzt

von *G. Forster*, Berlin 1787. tom. I. in 4.
pag. 280.

b) Vide versionem vulgatam ad Ephes. V. 32.

c) *Apolog.* [conf. p. 167. 200. et *Melanchthon*
de numero sacramentorum in loc. theo-
log. 515 - 17.]

§. 155.

Doctrina ecclesiastica de sacramentis.

Serius tamen sacramenti notionem ita constituerunt, ut sit actus solennis a Deo institutus, quo per symbolum in credentes, qui in eius societatem veniunt, gratia diuina confertur. Distinguunt materiam caelestem, vel gratiam diuinam; et terrestrem, rei spiritualis ὄχημα, quam utramque unione mystica, vel sacramentali coniunctam esse contendunt. Pertinet autem ad plenam sacramenti administrationem, recitatio verborum institutionis, dispensatio symboli et acceptio, qua re differt a sacrificio, cuius nomen improprie demum in sacramentum quadrat. Finis sacramentorum non hic est, ut ex opere operato iustificant, sed oblatio gratiae euangelii, nota professionis inter homines, et coniunctio animorum ad amorem mutuum.

August. Conf. de vsu sacramentorum p. 13.
Apolog. conf. p. 156 sq. de sacrificio p. 253.
Calon. system. tom. IX. p. 88 sq. *Quenstedt*
tom. II. p. 1031 sq.

§. 136.

A. *Doctrina ecclesiastica de baptismo.*

Lotiones corporis a populis orientis iani a longissimis inde temporibus cum religione coniunctas fuisse, multa V. T. loca docent (Gen. XXXV, 2. Exod. XIX, 10 - 14. 2 Reg. V, 14). Post redditum e captiuitate Babylonica non gentiles solum, in semiijudeos conuersi a), sed singularum etiam sectarum inter Iudeos discipuli lustratione sacra initiati sunt b). Quapropter Iesus sub initium muneris sui non se ipsum solum baptizari curavit (Matth. III, 15), sed discipulos etiam suos, apostolis exceptis, omnes hunc ritum subire iussit (Matth. XXVIII, 19. Marc. XVI, 16), hac nimirum lege, vt suam religionis doctrinam profiteantur (Matth. XXI, 25. Act. VIII, 12. 37. XIX, 5), eique debitam obedientiam spondeant (Rom. VI, 3 sq. 1 Petr. III, 21). Docent quidem auctores sacri, baptismo remissionem peccatorum (Act. II, 38), mentisque renouationem (Tit. III, 5), ceu gratiae diuinae documenta adjuncta esse; ita tamen, vt haec beneficia magis a fide (Marc. XVI, 16. Ioh. III, 5), et conscientiae puritate (1 Petr. III, 21), quam ab externo baptismi rito pendere pateat.

- a) Confer cum nota Danzii dissertatione de baptismo proselytorum Pauli commentarium in N. T. ad Matth. III, 6. Proselytos portae tamen aqua sacra prolutas fuisse testatur locus disertus Mischnae בירנשא cap. VIII. §. 8.
- b) Calvoer rituale Vol. I. p. 193 sq. Herder christliche Schriften, Samml. V. p. 135 sq. m. biblische Theologie tom. III. p. 52 sq.

§. 137.

Doctrina ecclesiastica de baptismo.

Exinde nata est doctrina ecclesiastica de *baptismo*, quem *actionem diuinitus institutam esse docent, qua peccatori nato et viuo, et nomen patris, filii et spiritus sancti profitenti per aquam gratia diuina offertur et adplicatur*. Materia baptismi terrestris est aqua naturalis pura: *caelensis spiritus sanctus* (1 Cor. VI, 11), vtraque per verbum institutionis mystice unita (Ephes. V, 26): *forma autem cum immersio corporis, vel adspersio et adfusio, tum pronuntiatio verborum institutionis* (Matth. XXVIII, 19 sq.). *Baptizandi autem sunt Christiani omnes* (Matth. XXVIII, 19. Marc. XVI, 16), non solum adulti, sed *infantes etiam, cum quia vel ad eos pertinet promissio salutis, quae extra ecclesiam non est: tum quia cum peccato nati sine remissione peccatorum haeredes vitae aeternae fieri*

nequeunt: *denique* propter mandatum Christi vniuersale et promissionis cum signo coniunctionem arctissimam. *Finis* baptismi est vel *internus*, collatio gratiae euangelii per fidem obtainenda (Gal. III, 27); vel *externus*, coniunctio cum corpore ecclesiae (1 Cor. XII, 13). Rite peractus, tum propter foedus Dei immutabile (Ies. LIV, 10), tum propter unitatem regenerationis (Ephes. IV, 4), iterandus non est.

August. conf. art. IX. Artic. Smalcald. p. 329.
in primis *Catechism. maior de baptismo p. 534 sq.*
Melancthon loc. theol. de baptismo infantium p. 521 sq. *Calou. system. tom. IX. p. 183 sq.*

§. 138.

Vberior tractatio: disserimen inter Iohannis et Iesu baptismum.

Priusquam autem haec institutio curatius examinetur, considerandus erit baptismus Iohannis (Matth. III, 7. Marc. I, 4) *a*), quem nonnulli e theologis nostris *b*), haud sine probabili ratione (Ioh. 1, 33), pro diuino habendum et eiusdem cum iustificatione Christianorum dignitatis esse contenderunt. At enim uero, quum Iohannes baptista ipse admodum modeste de Iauacro suo sentiat (Matth. III, 11. Ioh. 1, 25), et Paulus nonnullos de discipulis eius nouo

baptismo perfundat (Actor. XIX, 5 sq.); clarum videtur nobis, baptismum doctoris huius Nasirii in Sabiorum magis, quam Christianorum ecclesia pro sacramento habendum esse. Differt enim ab eo baptismus a Iesu institutus, quem *actum initiationis* esse docemus, *ad mandatum Christi intercedente professione fidei et aquae vsu administrandum*, duntaxat *ad obtinendam communionem ecclesiae externam et gratiae diuinae internam*, non auctoris solum dignitate, sed maiori in primis doctrinae, cui animos adligare debet, praestantia (Matth. XI, 11. Luc. VII, 28), adeoque mandati vere diuini auctoritatem p[re]ae se ferre putandus est.

- a) Conf. *Iosephum Antiq.* XVIII, 5, 2. vit. auct. §. 2. et post *Norbergii, Welchii, Tychsenii* commentationes librūm Schmidtii: Bibliothek für Critik und Exegese des N. T. part. II. p. 266 sq.
- b) *Melanchthon* (loc. theolog. p. 517), *Buddeus, Ernesti, Michaelis et alii.*

§. 159.

De vi baptismi.

Vim baptismi hanc esse docent (§. 137), ut homines, adeoque et pueros saluos faciat per fidem, qua a Deo per spiritum suum donantur a), et quam, nisi discursiuam et reflexam, implicitam ta-

O

men esse statuunt Matth. XVIII, 3 sq.) b). At enim uero, quum, quid sit formula, *aqua verbo Dei inclusa*, non facile intelligamus; fides autem qualiscunque apud recens natos, qui ratione et distincta conscientia sui destituti sunt, locum habere vix possit; tutius esse videtur, in sententia Christi, rite explicita, subsistere, *saluum fore quemcunque, qui lustratione sacra ad fidem nouae religioni habendam initiatus sit* (Marc. XVI, 16). Quamuis itaque *externa baptismi beneficia*, quae ad societatem Christianam spectant, ad omnes baptizatos pertinere haud negaueris, vim tamen huius *lustrationis internam* in primis a religio- nis vinculo, quo conscientiam fide cum Deo coniungit (1 Petr. III, 21), pendere iudices.

a) Catechism. mai. p. 539-45.

b) Herrmann *Witsius* miscellan. sacra t. II, 614 sq. *Doederlein* institut. relig. Christ. ed. V. tom. II. p. 722 sq. conf. Mori commentarium exegetico-historicum in suam theologiae Christianae epitomen edit. *Hempel* Vol. II. p. 509 sq.

§. 140.

De baptismo infantium et repetitione lustrationis sacrae.

Lucem adfundunt simul haec argu- mента doctrinae nostris diebus iterum

agitatae de *baptismo infantium*, quem, nisi argumentis supra in medium prolatiſ (§. 137), hac tamen ratione defendi posſe existimamus, vt eum in N. T. nuspiam reiici, a Christiana potius antiquitate commendari a), parentes naturales et spirituales paruulorum officiis in ſe ſuceptis grauibus adstringere, infantibus lauacro ſacro oblatiſ iura et beneficia magni momenti confeſſe, et omnes, qui huic Iuſtificationi intersunt, piis ſenſibus adſicere ſtatuumus b). Quamobrem non in paruulis ſolum, ſed in iis etiam, qui Christi doctrinam ſemel profeſſi ſunt, baptismum *repeti* ſuperuacaneum eſſe iudicamus, cum propter ſubsequentem adolescentium confirmationem; *tum* propter firmissimam Dei promiſſionem (2 Tim. II, 13); *deinde* etiam propter sacramenti initiationis naturam, quae iteratione haud eget c).

- a) Vid. Melanchthon l. c. p. 522. Witsius
miſcell. ſacra tom. II. p. 480 ſq. Vitrina
de fundamēntis et rationibus paedobaptiſti Christiani, in obſeruat. ſacr.
Vol. I. p. 318 ſq. Walch historia paedobaptiſti ſec. IV. prior. Ienae 1739.
Starch Geschichte der Taufe p. 85 ſq.
- b) Troschel die Wassertaufe der Christen ein
Gesetz Christi. Berlin. 1774. m. bibli-
ſche Theologie tom. III. p. 66.
- c) Ius Canon. decreti p. II. quaest. I. c. 46. 47.
de haereticorum sacramentis.

§. 141.

Ritualia baptismi.

Addimus pauca de *ritibus* huius *sacramenti*, primum de *administratione ipsa*, quae olim diaconis (Ioh. IV, 2. 1 Cor. I, 14), nunc rectius doctoribus ecclesiae (1 Cor. IV, 1), vindicatur, causis, quae olim baptismi maturationem flagitabant, maximam partem e medio sublatis. Deinde clarum est, homines non mortuos (1 Cor. XV, 29), sed viuos, neque res inanimatas qualescunque, Deo per baptismum offerri debere a). Eadem ratione patet, *aquae usum*, post immersionem lustrandorum cum adspergine commutatam, neque plane omitti b), neque fluidis aliis qualibuscunque postponi debere c). *Formulam baptismi* Iesus (Matth. XXVIII, 19), et apostoli (Act. VIII, 37. X, 48), praeviere duplicem, quam tamen noua adhuc ratione variare solent d). *Sponsorum* iam Tertullianus mentionem iniicit e): *exorcismum dualismo tandem aliquando profligato superstitem non fuisse, etiamnum laetitiam excitat f).*

a) *Epiphan. haeres. XXVIII. Bingham antiq. eccles. tom. IV. p. 156 sq.*

b) *Luthers Bedenken über die Taufe ohne Wasser in opp. tom. X. p. 2614 sq.*

- c) Harduini disputatio de baptismo in vino:
in opp. select. p. 223 sq.
- d) Buddeus instit. theol. p. 1121.
- e) De baptismo c. XVIII.
- f) Kraft Historie vom Exorcismo. Hamb.
1754. Calvoer rituale I, 200 sq. Lutheri
opp. X, 2627 sq.

§. 142.

B. *De sacra coena doctrina biblica.*

Alterum sacramentum a Iesu Christo institutum est *sacra coena*, quam paulo ante exitum e mundo paschati subiunctam esse voluit (Matth. XXVI, 18 sq. Luc. XXII, 8 sq.). Obtulit nimis discipulis, agno paschali iam satiatis, panem vinumque hac lege, ut ille carnis, hoc sanguinis vice, ad sacrificiorum foederis (Exod. XXIV, 3. Levit. VII, 1-18) similitudinem, expleat, et utroque apostoli in interiore corporis et sanguinis sui cum maxime immolandi (Matth. XXVI, 26), adeoque religionis suae (Ioh. VI, 53 sq.) societatem adducantur. Quum sacrificia foederis repeti haud soleant apud veteres, dubitauerunt nonnulli de mandato Christi (Luc. XXII, 19) a); at enim uero Pauli locus docet (1 Cor. X, 16), eandem Christi coenam iam ab apostolis in epulum sacrificiale (Exod. XII, 27. XXIII, 18) et eucharisticum conuersum

esse, quo ii, qui interfuere, omnes doctrinam Iesu profitebantur, et amoris vinculi inter se coniuncti, ad instantem proxime, vti credebatur, Christi redditum animos obfirmabant (1 Cor. XI, 26). Qua spe sensim languefacta, sacrificii et epuli mystici speciem sibi induit sensim sacra coena, qua etiamnum in ecclesia celebratur c).

- a) Eadem verba tamen iam ἐν τοῖς τῶν ἀπόστολων ἀπομνησεύμασι deprehenderat *Iustinus Martyr*: vide apolog. I. c. 66.
- b) *Calvoer rituale* tom. I. p. 604 sq. m. *bibl. Theologie* t. II, 401 sq. III, 132 sq.
- c) *Suiceti thesaurus ecclesiast.* v. νοινωνία *Ioannes Damascen*, de orthod. fide I. IV. c. XIV.

§. 143.

Doctrina ecclesiastica de sacra coena.

Doceatur nimirum, reiecta longa errorum serie a), eucharistiam esse fruitiōnem corporis et sanguinis Iesu Christi sub pane et vino benedicto ad remissionem peccatorum, recolendam Christi memoriam et fidem confirmandam. In hac coena corpus et sanguinem Christi vere et substancialiter esse praesentia, idque vi verborum institutionis; adeo, vt corpus et sanguis Christi non tantum spiritualiter per fidem, sed ore etiam, non tamen capernaitice, sed supernaturali et coelesti modo suma-

tur. Formam eucharistiae profligari δόσει, quae benedictionem, fruitionem et distributionem continet, atque λήψει, quae vera panis atque vini manducatione et bibitione absolvitur. Seclusis infantibus atque mente captis, admittendos esse ad coenam sacram Christianos ad fidem, quae sola dignos reddit conuias, idoneos omnes, adeoque et ad facinora delapsos, ubi poenitentiam egerint, quia finis huius coenae ad omnes Christi discipulos pertineat b).

- a) *Epitome articul.* p. 602 sq. *Conf. August.*
confess. pag. 12 et 23. *apolog. confess.*
p. 269 sq. catechism. minor. p. 380 sq.
- b) *Calou.* tom. X. p. 184. *Quenstedt tom. II.*
pag. 1181 sq.

§. 144.

Vberior huius doctrinae tractatio.

Hac autem in doctrina, mysteriorum plena, propositiones singulae antea cuperatius excutiendae esse videntur, prius quam iudicium de illa in vniuersum ferri queat. Ponimus autem, sacram coenam, quae aliis etiam nominibus insignitur (1 Cor. X, 16. 20. 22. XI, 20. 26. Matth. XXVI, 27), esse sotennem fruitionem corporis et sanguinis Christi in symbolis externis a Iesu hunc in finem institutam, ut, qui ea vescantur, memoriam mortis

suae recolant, et impetrata peccatorum remissione, in fide et pietate confirmantur. Pertinet itaque ad hanc notionem PRIMVM hoc, vt sacram coenam a Iesu *institutam* (Matth. XXVI, 28. Luc. XXII, 19. 1 Cor. XI, 24), eamque *solemnam* (Matth. XXVI, 27. Ioh. XIII, 25) et *veram fruitionem panis et vini* (Matth. XXVI, 26 sq.) esse credamus, qua sententia cum *priuata communio*, si ab aegrotis discesseris a), tum *missa*, quae Christum ceu sacrificium Deo offert b), tum *calicis priuatio*, quae diuisio est sacramenti c), et sacrae coenae *vsus mere spiritualis d)*, reiiciuntur et eChristi ecclesia exulare iubentur.

- a) Vide *Buddei institut. theolog. dogmat.* p. 1212 sq. *Calvoer rituale* I, 763 sq. *Lef's christliche Religionstheorie* §. 196 sq.
- b) *Apolog. conf. Aug. de missa* p. 250 sq.
- c) *Spittler Geschichte des Kelchs im Abendmahle*. Lemgo 1781. *conf. August.* p. 21. de vtraque specie: *apolog. conf.* p. 233 sq.
- d) *Grotius in comment. an semper communicandum sit per symbola?* *Planck Geschichte des protestantischen Lehrbegriffs* tom. V. p. 90 sq.

§. 145.

Continuatio,

ALIA notionis de sacra coena nota haec est, vt corpus et sanguinem Christi

in symbolis externis non dilectione solum vel efficacia, sed *naturali participatione*, vel *substantia sua* adesse dicamus. Nolimus hunc sensum exsculpi neque e verbis institutionis *a*), a Iesu loco alio satis clare explicitis (Ioh. VI, 51 63), neque e verbis Pauli (1 Cor. XI, 24), qui Iesum eadem ratione, qua cum ecclesia coniunctus est, etiani in coenae symbolis adesse scribit (1 Cor. XI, 16). Testatur enim historia, ecclesiam in hac doctrina sensim ab vniione mystica primum ad physicam, deinde moralem, postremum metaphysicam processisse *b*). Docemus potius, ecclesiam nostram hac sententia, quae duplici Christi Θεανθρώπου natura nititur (§. 95), et contra multas obieciones *c*) demum praenuluit, ab aliis Christianorum coetibus differre, eaque hoc sacramentum mysterio recondere, quo sensus pii saepissime prouocari possunt, licet non vbiique in notiones claras abeant *d*).

a) ἡ ἀστοῦ ἀστοῦ, quae a versione graeca in voce principe receidunt. Vid. *theolog. nostr. biblic.* t. II. pag. 399.

b) *Formul. concord.* pag. 753 sq. *Leibnitii* opp. edit. Dutens tom. I. pag 30 sq. m. *wissenschaftlich-praktische Theologie* pag. 257 sq.

c) In Deo quid sit *quasi corpus*, aut *quasi sanguis*, intelligere non possum, ne tu quidem: sed non vis fateri. Cicero de nat. Deor. lib. I. c. 26.

d) Henke lineamenta fidei Christianae p. 214 sq.

§. 146.

Conclusio cum epicrisi.

TERTIA huius finitionis nota complectitur finem sacrae coenae, qui *recolenda memoria mortis Christi* (Luc. XXII, 19. 1 Cor. XI, 26), *obtinenda peccatorum remissione et verae pietatis confirmatione* absolvitur. Debent nimurum, qui ad hoc epulum admittuntur, omnem Iesu doctrinam, ceu panem vitae (Ioh. VI, 55. 53) in animi receptus demittere, amorem Christi erga suos (Ioh. XIII, 34) mente repetere, mortis eius beneficium pie amplecti (Matth. XXVI, 28), animosque ad sanctitatem ita componere, ne tanto bonitatis diuinae documento indigni fiant (1 Cor. XI, 29) a). Negari nequit, eam, quam nunc celebramus, coenam domini, ecclesiasticam magis esse, quam biblicam; epulas sacrificiales, allegoricas etiam, aetatis nostrae ingenio non amplius adcommodatas esse; iisque, quae hunc ritum olim circumfundebant, tenebris sacris eucharistiam aegerrime iterum inuolui posse. Insunt tamen

huic solennitati sapienter instituta et tanta
ad humanitatem, pietatem, mutuum-
que Christianorum amorem incitamenta,
ut ab ecclesiae proceribus summa cura
requiri debeant omnia, quae hoc *confir-*
mationis sacramentum coaevis de nouo
commendare queant b).

- a) *Melanchthon loci theolog. de coena do-*
mini p. 525 sq.
- b) *M. religiöse Moral. Götting. 1800. p. 160.*

§. 147.

De ritualibus sacrae coenae.

In doctrina de ritibus eucharistiae
pugnatum est de *pane enzymo*, et *azymo*,
eiusque figura, cui in Polynesia nuperri-
me fructum arboris pani similem substi-
tuerunt a); nec non de *vino*, quod vel *aqua*
temperare, vel *lacte* et *aqua mellita* in
locis nonnullis commutare ausi sunt b).
Consecratio symbolorum prima (Matth.
XXVI, 26) erat benedictio Iudaica (1 Tim.
IV, 4); mox in preces et inuocationem spi-
ritus sancti c) conuersa verbis institutionis
in nostra ecclesia cedere debuit d). *Di-*
stributionem sacrae coenae in ecclesia an-
tiqua antecessit fractio panis (1 Cor. X, 17),
quam etiamnum nonnulli tuentur; deinde
traditio symbolorum in manus eorum,
qui communione fruebantur, propter

superstitionem inde ortam in nostra eccllesia abrogata. Neque defuere, qui *communionem calicis* valetudini infestam esse contenderent e), eiusmodi tamen argumentis vni, quae pericula inde metuenda facile praecaueri et auerti posse docerent.

- a) Die Missionssocietät in England, aus dem Englischen von Mortimer. Barby 1800. tom. II. p. 404.
 - b) *Buddeus de symbolis eucharisticis, in parergis historico-theologicis: Henke Kirchengeschichte* tom. III. p. 301 sq.
 - c) *Iustin. Mart. apolog. I. c. 93. edit. Thirlb.* pag. 96.
 - d) *Epitome articulor. pag. 599. Calvoer.* rituale Vol. I. p. 634 sq.
 - e) *Gruner Almanach für Aerzte fürs Jahr 1783.* p. 87 sq. fürs Jahr 1785. p. 159 sq. *Conf. Gmelin Reisen nach Sibirien.* Göttingen 1752. tom. II. p. 161 sq.
-

PARTITIO VI.

DE

ECCLESIA CHRISTIANA.

§. 148.

De ecclesia doctrina biblica.

Homines ad hunc salutis ordinem coniuncti (§. 102), societate sua constituunt ecclesiam, cuius ante Mosem (Exod. XIX, 6. Deut. XXIII, 2-9) in libris sacris mentio occurrit nulla. Hoc tamen legislatore auspice formam obtinuit aristocratiae hierarchicae (Exod. XXVIII, 1 sq. XXXIII, 7), cuius socii leges politicas aequae ac morales omnes (Exod. XX, 1 sq.) Iehouae nomine promulgabant, reges inaugurabant (1 Sam. X, 1 sq.) et deponebant (XV, 26 sq.), et post cultum Leuiticum etiam cum publica in synagogis institutione coniunctum a) rerum ciuilium et spiritualium administracionem constitutione hierarchica in synedrio suo miscebant. Iesus primum, vtraque republica separata (Matth. XX, 25 sq. Ioh. XVIII, 56), ecclesiam ad hominis interni curam verumque Dei cultum reuocauit (Ioh. IV, 23 sq. Matth. XVI, 18. Luc. XVII, 20 sq.). Vestigia autem doctoris diuini ita presserunt apostoli, vt sepositis ne-

gotiis politicis, recens conuersos in rem publicam ethicam atque spiritualem convocarent (Act. II, 41 sq. IV, 32 sq.), quae magistratibus ciuilibus summam quidem obedientiam praestitit (Rom. XIII, 1 sq. Tit. III, 1 sq.), in religione tamen externa (Act. XV, 2 sq. 1 Cor. XIV, 1 sq.), disciplina (1 Cor. V, 3 sq.), et institutione publica administranda (Act. VI, 2 sq. XV, 22 sq.) iure suo vsa est, idque, constitutione fere democratica, non ab apostolis solum, sed a totius ecclesiae consensu repetit b).

- a) *Vitrina de synagoga vetere. Franequerae 1696.*
- b) *Ziegler Versuch einer pragmatischen Geschichte der kirchlichen Verfassungsformen in den sechs ersten Jahrhunderten. Leipzig 1798.*

§. 149.

Doctrina symbolica de ecclesia.

Tantis itaque viris ducibus vni docuerunt, ecclesiam esse congregationem sanctorum, in qua euangelium recte docetur et sacramenta rite administrantur. Vnam et catholicam dici, non propter rituum aut traditionum unitatem, aut politiam rerum externarum, sed quia homines continent, per totum orbem sparsos, qui de euangelio consentiunt, eundem

spiritum sanctum et eadem sacramenta habent. Hanc societatem non esse monarchiam externam, in qua Romanus pontifex habeat potestatem ἀρχηγού, sed ecclesiam ipsam pollere facultate, vocandi, eligendi et ordinandi ministros. Hanc potestatem nullo modo cum ciiali, quae ad iustitiam externam spectat, commiscendam, sed ad ecclesiam ipsam, duce euangelio, referendam esse. Ecclesiae itaque et ministrorum eius interesse, ut perpetua voluntas euangeli consideretur, ceremoniae atque ritus, iuxta eam rationem, quae ad aedificationem maxime admodumata est, mutentur, disciplina ecclesiastica, et boni mores diligenter conseruentur.

Aug. Conf. de ecclesia p. 11. Apolog. A. C. p. 144 sq. ibid. de potestate ecclesiastica p. 292 sq. Artic. Smalcald. pag. 335. Catechism. maior p. 495. epitome articulor. p. 614 sq.

§. 150.

De notione ecclesiae in vniuersum, et Christianae in specie.

Patet autem, hanc doctrinam examinari non posse, nisi antea ecclesiae notio in vniuersum fundamenti loco subiicitur. Nolimus enim adstipulari sententiae Melanchthonis a), qui ecclesiam sine Christi notitia fingi non posse existimauit. Simulac enim homines, ordi-

nata societate ciuili, libertati et felicitati
externae prospexerunt, videbis etiam,
eos virtutis et religionis amore correptos
coire in ecclesiam, quae *respublica est*
ad moralem Dei, legislatoris et iudicis
summi cultum, et remediorum huc spe-
ctantium usum communem stabilita b).
Ad hanc notionem inter omnes, quae
in terra existunt, ecclesias proxime ac-
cedit *Christiana*, quae *societas est piorum*,
ad verum Dei cultum duce Iesu Christo
et intercedentibus ritibus, cum euangelio
conuenientibus inita, et in visibilem atque
inuisibilem, militantem atque triumphan-
tem a doctoribus diuiditur c).

a) *Loci theolog. art. de ecclesia.* p. 500.

b) *M. religiöse Moral* §. 157 sq.

c) *M. wissenschaftlich-praktische Theologie.*
Göttingen 1797. §. 249 sq.

§. 151.

Constitutio ecclesiae Christianorum primae.

Hanc autem Christianorum ecclesiam
primaevam ita institutam fuisse depre-
hendimus, ut *primum Christum, cen-*
sumnum eius doctorem (Matth. XXIII, 8),
totiusque regni Christiani caput (Ephes.
I, 22. IV, 15 sq. Col. I, 18) suspiceret,
singulis coetibus episcopos vel presbyte-
ros (Act. XX, 17. 28. Tit. I, 5. 7), et

diaconos praefereret (Act. VI, 2 sq.), et institutionem publicam tum ab aliis, tum ab euangelistis et vatibus (Ephes. IV, 11) more Iudaico curari iuberet a). *Doctrinam* autem ita proponebant ministri verbi diuini, ut euangelii (Luc. XXIV, 47) puritatem moralem retinerent (Ephes. IV, 14); in prouincia Iesu Messiana, quamuis diuersa ratione ab apostolis descripta (Ioh. I, 1 sq. Col. I, 15 sq. Hebr. I, 2 sq.), consentirent omnes; et in ritibus demum atque cultu externo (Act. XV, 20. 1 Cor. VIII, 8) persuasioni suae aliquid darent et singulorum coetuum necessitatibus prospicerent. *Disciplinam* denique ecclesiasticam ita administrabant, ut infirmis quidem parcerent eosque tolerarent et in rectam viam reducerent (Rom. XIV, 20. Gal. VI, 1); errores tamen et licentiam morum castigarent (1 Cor. XI, 6. 17 - 21. Gal. VI, 1); haereticos et sceleratos ex ecclesia deturbarent, eosque diris Iudaicis prosequerentur (1 Cor. V, 5. XVI, 22). Negari nequit, in hac ecclesiae christianaee constitutione vbiue fere synagogae Iudaeae vestigia conspici; considerandum est tamen, eam perfectionem summam tunc temporis nondum attigisse (Phil. III, 13), sed ad illam adspirauisse (Ephes. IV,

II - 16), societatisque tantum primordiis iactis, reliqua aevo venturo emendanda permittere debuisse b).

a) *Vitrina de synagoga vetere* p. 621 sq.
De loco Matth. XVI, 18 sq. vide theologicam biblicam tom. III. p. 199 sq.

b) *Ziegler l. c. pag. 3 sq.*

§. 152.

Constitutio ecclesiae nostrae euangelicae.

Ex Christi praecepto enim (Matth. XVIII, 18) ecclesiae euangelicae seruandae et ad maiorem in dies perfectio-
nis gradum euehendae cura ad posteros etiam, adeoque et nos peruenit, qui rempublicam ciuilem et ecclesiasticam vinculo quidem felicissimo coniungi posse a), finem tamen, iura, officia, et administrationem utriusque dinersa esse, haud sine ratione contendimus b). Docemus itaque, ius ecclesiae consti-
tuendae, ministros religionis vocandi, cultumque diuinum ordinandi, non ad certos titulos, vel successionem ordi-
nariam adligatum c), sed societati ipsi proprium esse, quae pacto ciuili politiam externam, pacto ethico ecclesiam fundat (Act. II, 41. IV, 32), siue funda-
menta tamen eius posuisse existimanda est d). Potestas cum hoc iure coniuncta, quum a singulis haud sine detrimento ecclesiae exerceri queat, delata est ad

iudicia ecclesiastica e), quibus vt principes regnorum, summi episcopatus vicem tenentes, praeesse possint velintque, pacis et concordiae ergo summopere optandum est f).

- a) Stephani über die absolute Einheit der Kirche und des Staats. Würzburg 1802.
- b) Luther Unterricht das geistlich und weltlich Regiment wohl unterschieden werden sollen. Opp. tom. X. p. 294 sq. 578 sq. August. conf. p. 38 sq. Greiling Hieropolis, ein Versuch über das wechselseitige Verhältniss des Staats und der Kirche. Magdeburg 1802. p. 33 sq.
- c) Amat enim humana ratio talem picturam ecclesiae, congruentem cum ciuilibus opinionibus, et potentes intelligunt, augeri hac opinione suam auctoritatem, et hanc formam existimant ad pacem utiliorem esse. MELANCHTHON loc. theol. p. 502.
- d) M. religiöse Moral §. 107, 157 sq.
- e) G. L. Boehmer principia iuris canonici §. 41. Wiese Grundsätze des prot. Kirchenrechts. zte Ausg. Götting. 1798. §. 360 sq.
- f) Pufendorf de habitu religionis Christianae ad vitam ciuilem. Bremae 1696. Boehmer I. c. §. 43.

§. 153.

De religionis puritate in ecclesia seruanda.

Horum autem ecclesiae iudiciorum, siue antistitum cura privaria haec esse debet, vt cultus Dei moralis (Rom.

XII, 1 sq. Ioh. IV, 25 sq.) doctrina pura, sancta et ad finem obtainendum idonea seruetur et in dies magis noua incrementa capiat. Fiet autem hoc, tum agenda Dei et veritatis, quae homines saluat (Ioh. VIII, 34 sq. 1 Tim. II, 4), per viros probos et bene instructos, cognitione, qua superstitione pellitur et prauae consuetudines hominum profligantur; tum exstirpandis erroribus, litibusque obuiis dirimendis, idque non ex arbitrio hominum, qui nouae hierarchiae student, sed *ex sententia congruente cum verbo vere diuino et confessione piorum atque sapientium, siue imperitis impiusque plures sint, siue pauciores a)*. Placuit itaque hunc in finem, doctores religionis Christianae sacramento adstringere, siue scripto b), siue fide coram data, ne quid libris sacris, vel summae eorum in symbolis ecclesiae consignatae, contrarium doceant; qua sedulitate omnino errores coerceri et intra officii limites contineri possunt c); dummodo libri, qui hinc inde pro symbolicis habentur, diuersi, cum verbo vere diuino et confessione eorum, qui nostra aetate pro sapientibus et piis habentur, semper conspirarent, quia veri norma aeterna conscientiae hominum vnicce regi et ad cultum Dei moralem excitari queunt d).

- a) Melanchthon l. c. p. 503.
- b) Lege imperatoris Iustiniani prouisum erat: ἀπαιτεῖσθαι πρότερον τὸν μέλλοντα χειροτονεῖσθαι παρὰ τοῦ χειροτονούντος λιβελλον μεδ' ὑπογράψῃς ἰδίας περιέχοντα τὰ περὶ τῆς ὁρῶντος αὐτοῦ πίστεως. Novell. CXXXVII. cap. 2. de ordinatione episcoporum et clericorum.
- c) Meyer commentatio librorum symbolicorum ecclesiae nostrae utilitatem et subscriptiones corundem historiam expo-nens. Gotting. 1796.
- d) Greiling l.c. p. 108 sq. Henke Magazin für Exegese, Religionsphilosophie und Kirchengeschichte tom. III. pag. 356 sq. IV, 36. sq.

§. 154.

De ministris et disciplina ecclesiae.

Altera regiminis ecclesiastici cura spectat ad *ministerium ecclesiasticum*, a Iesu ipso institutum (Matth. XXVIII, 19), quod non sacerdotio, sed docendo verbo diuino et administrandis sacramentis expletur (Ioh. XX, 23. 1 Cor. XI, 23. Gal. I, 8 - 12). Praeficiendi nimirum sunt ecclesiis, qui cognitione religionis, dono docendi, et vitae integritate (1 Cor. IV, 16. XI, 1. 1 Timoth. III, 1 sq.) inter alios eminent, et more Iudaico (Num. XXVII, 18. 23. Deut. XXXIV, 9) ad apostolos transmisso (Act. VI, 6. 1 Tim. V, 22) *ordinatione*, hoc est

manuum impositione cum precibus coniuncta ad nouum munus inaugurator *a*). *Postremum* cauere debent antistites *disciplina*, ne ecclesia quid detrimenti capiat scelestorum impunitate et peruicacia. Praeiure apostoli exemplo admonitionis (Gal. VI, 1 sq.), separationis (1 Cor. V, 5. 1 Tim. I, 20), secundum gradus iam in synagoga Iudaica receptos *b*). In nostra ecclesia facinorosi primum admoneri, deinde a sacramento altaris, vltimum ab ipsa ecclesiae communione, donec emendentur et scelera vitent, arceri debent *c*). Dolendum est tamen, hanc disciplinam, qua nulla respublica carere potest, in tantum venisse desuetudinem, ut impietati et licentiae frena laxentur et omnis fere censura morum ecclesiastica auctoritate sua excidat.

- a) Conf. locus insignis Mischnae l. Sanhedrin c. III et IV. §. 15. Vitringa de synag. vet. p. 840 sq. Eichhorn Bibliothek der bibl. Literatur tom. III. p. 408 sq.*
- b) Bodenschaz kirchliche Verfassung der Juden tom. II. p. 350 sq.*
- c) Articuli Smalcaldici art. IX. de excommunicatione pag. 335 sq. Lutheri opp. tom. XXII. p. 953 sq.*

P A R S Q V A R T A.

D E

**R E B V S P O S T M O R T E M
F V T V R I S.**

P A R S Q V A R T A.

D E

R E B V S P O S T M O R T E M
F V T V R I S.

S E C T I O I.

D E

E X I S T E N T I A H O M I N I S
P O S T M O R T E M.

§. 155.

Doctrina V. T. de homine morti superstite.

Hanc tamen, quam hucusque descripsimus, salutem per Christum obtinendam, non breuem, aut praeterituram, sed ex decreto diuino aeternam esse debere, in libris sacris docemur (Ioh. III, 15 sq. XI, 24 sq.). Testantur nimirum

diserte, hominem fato suo fore superstitem, ita tamen, ut hanc doctrinam salutarem imaginibus variis inuoluant, quas a veritate ipsa distingui, maximi momenti est. Traditur enim in libris V. T. *primum*, Deum viros nonnullos sanctos ad se in coelitum domicilia recepisse (Gen. V, 24. & Reg. II, 11). *Deinde doceatur*, animas defunctorum *apud inferos* congregari et singulari existentiae perennitate frui (Gen. XXV, 8. XXXVII, 35. XLIX, 29. Num. XVI, 30. 1 Sam. II, 6. Hiob I, 21. III, 17 - 19. X, 20 sq. XIV, 13. XVIII, 14. XXVI, 5 sq. Psalm. VI, 6. XVIII, 6. XLIX, 10. Ies. XIV, 9 - 11. XXXVIII, 9 sq. Ezech. XXXII, 21 sq.), quae in libris apocryphis adhuc eis tribuitur (Ies. Sirac. XVII, 25 sq.) a). *Postremum* sub exilii Babylonici tempora doctrina de orco, Aegyptiacis forte colo-ribus tincta (Deut. XXX, 13. Psalm. XI, 10) b), allegoriis chaldaicis de *mortuum resurrectione* (Ies. XXVI, 14. 19. Ezech. XXXVII, 5 - 10. Dan. XII, 1 - 3) locum cessit, quae notionibus Messianis iunctae, a librorum apocryphorum aucto-ribus in primis susceptae, et in fidem Israelitarum publicam sensim conuersae sunt (& Maccab. VII, 9. XII, 43 sq.) c). Negari nequit, immortalitatem animo-

rum a nonnullis scriptoribus V. T. ignorari, ab aliis in dubium vocari (Eccles. III, 20); in vniuersum tamen patet, Iudeos sequiores hanc doctrinam perspectam habuisse, eamque in intimam persuasionem conuertisse (Psalm. LXXIII, 23-27, Sap. Salam. II, 23. III, 1-4) d).

- a) M. Abhandlung von dem Schattenreich der Hebräer, in *Paulus Memorabilien* IV, 188 sq. bibl. Theologie t. III. p. 222 sq.
- b) *Louth de poesi Hebraeorum* ed. Michaelis pag. 202 sq.
- c) Ibid. p. 234 sq. *Henke Magazin für Exe-*
gese tom. V. p. 1 sq.
- d) *Conf. locum insignem apud Josephum de*
bello Iudaico lib. VII. c. 8. §. 7.

§. 156.

Doctrina N. T. de vita post mortem futura.

In libris N. T. sententia de animorum perennitate ita docetur, ut vel simpli-
citer proponatur (Matth. X, 28. XVIII, 8.
XIX, 17 sq. XXII, 32. Ioh. IV, 14. XI, 25.
Rom. VIII, 18 sq. 1 Ioh. II, 17), addita
doctrina, hanc vitam tenore continuo
necticum futura (Luc. XVI, 25. XXIII, 46.
Act. VII, 59. 2 Cor. V, 1. Phil. I, 23); vel
cum resurrectione corporis in redditu Mes-
siae proxime exspectato coniungatur

(Matth. XXII, 30 sq. Luc. XX, 35 sq. Ioh. VI, 40. Rom. VIII, 11. 1 Cor. XV, 3 – 14. 35 – 48. 2 Cor. V, 1. Phil. III, 21. 1 Thess. IV, 14) a). In dubia loci, qui alias inter principes habitus est (Ioh. V, 20 sq.), interpretatione b), visum est nonnullis, doctrinam de resurrectione corporis non tam a Iesu ipso, quam ab apostolis (1 Cor. XV, 16) pro diuina haberi et sub diris synagogae Iudaicae (2 Tim. II, 18) c) proponi; qua de re infra copiosius exposituri sumus.

a) M. biblische Theologie tom. III. p. 248 sq.

b) Ibid. p. 254 sq. opusc. m. theologica. Erlangae 1793. p. 53 sq.

וְאַלּו יִשְׂרָאֵלִים שָׁאַנְן לְהַלֵּךְ לְעוֹלָם הַבָּא c) האמר אין תחיית המתים Hi ex Israelitis vitae aeternae exhortes sunt, qui negant resurrectionem mortuorum. Mischnah tract. Sanhedrin c. XI.

§. 157.

Doctrina ecclesiastica de immortalitate animorum et resurrectione corporis.

Ab his locis procedentes theologi a) docent, post remedia salutis superesse adhuc viam, qua ad scopum propositum tendimus, duntaxat QVATVOR NOVISSIMA, mortem, mortuorum resurrectionem, extremum iudicium et consummationem seculi.

Mortem esse priuationem, lapsum protoplastorum secutam, quae corporis et animae unionem soluat; eamque ducere ad immortalitatem, vel animae corpori superstitis perennitatem, quam probant tum ex animae et corporis diuersitate (Gen. II, 7); tum ex dicto seruatoris, eam occidi haud posse (Matth. X, 28); tum ex promissione diserta, eam ad Deum reddituram esse (Eccles. XII, 7. Luc. XXIII, 43. Actor. VII, 59. Phil. I, 25). *Corpus post mortem corrupti quidem, in nihilum tamen haud redigi; animas autem neque extingui b), neque dormire c), aut in limbo, vel purgatorio versari d), sed in coelum statim, vel infernum abire. Sub finem mundi denique instare resurrectionem uniuersalem, siue corporum eorum, qui in hac terra vixerunt, resuscitationem et ad vitam restitutionem (Hiob. XIX, 25. Matth. XXII, 31. Ioh. V, 23. 1 Cor. XV, 12 sq.); eamque non solum piorum, sed etiam impiorum (Dan. XII, 2. Matth. XXV, 32) e); atque hanc ita comparatam fore, ut idem numero et substantia corpus, quod in hac vita gessimus, de sepulcro prodeat.*

a) August. conf. art. XVI. Quenstedt t. II.
pag. 1698 sq.

- b) Quemadmodum statuerunt *Protophysici* et *anabaptistae*, qui animas cum corpore olim resuscitari debere docuerunt. Vid. *Quenstedt* p. 1721 sq.
 - c) Ex mente *Psychopannychitarum*: vid. *Quenstedt* p. 1745. *Münscher Dogmen-geschichte* tom. II. p. 422 sq.
 - d) Sicuti Pontificii docent: *Bellarminus* de purgatorio lib. I. c. 1.
 - e) Ita post Iudeos quosdam, loca nonnulla V. T. (Ies. XLIII, 17. Ierem. LI, 39), praetexentes, etiam *Lactantius* senserat: homines, qui virtute contenta se desideriis carnis addixerint, cadere et premi in terram: de opificio Dei c. XIX. Conf. *Ciceronis* quaest. *Tuscul.* I, 12.
- §. 158.

Illustratio huius doctrinae: argumenta probabilia pro animorum perennitate.

Quae quidem sententiae priusquam sub examen vocentur, *immortalitatis* et *resurrectionis* doctrinae antea separari debent. Ad *immortalitatem* autem animorum quod spectat, clarum est, eam non ad scientiam, sed fidem (§. 21) pertinere, adeoque non geometricis, sed metaphysicis et moralibus argumentis adseri atque vindicari posse a). Haec autem argumenta diuidi possunt in ea, quae *probabilitatem*, et in alia, quae eui-

dentiam et certam persuasionem gignunt. Ad primum genus refertur probatio *historica*, quae populorum fere omnium consensu nititur *b*); *metaphysica*, quae animam substantiam individuam, omnisque solutionis expertem, eaque superiorem esse docet *c*); *moralis*, quae officii atque virtutis, cui voluntas hominum adstricta est, perpetuitatem, vitam quoque immortalem portendere sumit *d*); et *teleologica*, qua nihil in rerum natura interire, omnia ad maiorem perfectiōnem progredi, planetam nostrum cum sideribus hunc in finem coniunctum, adeoque animum hominum ad summam existentiae perennitatem destinatum esse, ponitur *e*).

- a)* Krug über das Verhältnis der critischen Philosophie zur moralischen und religiösen Cultur des Menschen. Jena 1798. pag. 190 sq.
- b)* *Omni in re consensio omnium gentium lex naturae putanda est.* Cicero quaest. Tuscul. I. 13.
- c)* Iosephus l. c. Ficinus de immortalitate animorum lib. V. c. 1 sq. Mendelssohn's Phaedon p. 132 sq. Jerusalem Betrachtungen I. 232 sq. Reimarus Abhandlungen. Hamburg 1791. p. 626 sq. Elpizon. oder über meine Fortdauer im Tode. Danzig 1795.

- d) Cicero de senectute c. 23. Lactantius de vita beata c. V. IX et X, qui liber satis commendari nequit. Kant Critik der praktischen Vernunft p. 219 sq. Jacob Beweis für die Unsterblichkeit aus dem Beweise der Pflicht. Züllichau 1794. p. 230 sq. Dessen allgemeine Religion p. 67 sq. Dedeckins Dokimion p. 104 sq.
- e) Herder Ideen tom. I. pag. 280 sq. Bode Kenntniß des gestirnten Himmels pag. 608 sq. Mendelssohn's Phaedon loc. cit. Platner Aphorismen. Leipzig 1793. t. I. p. 625 sq.

§. 159.

Exploratio horum argumentorum.

Haec autem argumenta, quamvis magna probabilitate neutiquam careant, summa tamen evidentia non pollut. Potest enim obiici primum, consensionem gentium de animorum perennitate tum reuera non esse plenam, tum in commentis etiam, de astronomia praesertim et religione, interdum locum habuisse; deinde animae, siue ad Deum redeat, siue in auras coelestes euolet, perpetuitatem immortalitatis nomine haud dignam esse, intercepta nimirum conscientia et repetentia status pristini a); postea virtutis veraeque felicitatis desiderium animo

nostro insitum inane et termino suo exercitum esse, si a numinis voluntate et auxilio separetur; de progressu denique generis humani ad maiorem in dies perfectionem non ita constare, ut hunc mundum cum sublimiori, vel futuro tam arctis vinculis coniunctum esse statuere possimus. Quae omnia fidem faciunt dicto b), philosophiam religionis ope destitutam tantum conjecturam aliquam habere de immortalitate quantulamcunque et qualemcunque.

- a) Conf. *Lucretium de rerum natura lib. II.* v. 298 sq. III, 864 sq. Kant Critik der reinen Vernunft p. 414 sq. Ita Confutius et Otahitae mentes hominum post mortem a numine vel anima univ ersi absorberi autinmant. Vide Kämpfer Reise nach Japan tom. I. p. 305. Cooks dritte Entdeckungsreise übersetzt von G. Forster. Berlin 1787. tom. I. p. 434.
- b) *Melanchthonis in explicatione euangelie Paschatis p. 519.*

§. 160.

Argumentum theologicum.

Aliud argumentationis pro animorum perennitate genus, cui euidentiam certaque persuasionem tribuimus (§. 158), *theologicum* est, cui haec inest sententia.

Q

Si Deus sapiens est, sanctus, iustus, bonusque mundi gubernator, perennem etiam et immortalem homini per omnia secula seruare debet existentiam: alias enim homo rectius cariturus esset ratione, conscientia et virtute. At enim uero Deus, qui ratione mentem et voluntatem nostram perfectioni infinitae adligat, bonus et iustus est (§. 42 sq.). *Pendet itaque existentia et vita nostra a Deo, et a nutu eius per omne aevum pendere nunquam desinet. Observandum autem est in huius argumenti illustratione, primum, literas sacras nullam docere immortalitatem, quae a fide in Deum diuersa sit (Ps. LXXXVIII, 23 sq. Sap. Sal. III, 1 sq. Matth. XXII, 32 sq. Ioh. IV, 14. XI, 25. Rom. VIII, 18 sq.); deinde, antiquorum philosophorum persuasionem semper ab hac fide pependisse a).*

a) *Tesfe Cicerone* (quaest. Tusc. I, 16) *Pherecydes Syrius*, qui primum dictus est theologus (*Diog. Laert. in vita eius*), primum etiam docuit, animos hominum esse sempiternos. Apud *Platonem* δημονργὸς ita compellat homines: οὐτὶ μὲν δὴ λαθῆσθε γε, εὐθὲ τένεσθε θαύτου μολπας, τῆς ἐμῆς Βουλγίσεως μέλισσος ἔτε δέσμου ναι κυριωτέρου λαχόντες ἐνείρων, οἵς ὅτ' ἐγίγνεσθε συνδεῖσθε. *Timaeus* p. 325. edit. Bipont.

§. 164. *Huius doctrinae.*

Consectaria huius doctrinae.

Posita autem animorum immortalitate, hoc nimis consilio, ut ad maiorem in dies perfectionem et similitudinem cum Deo evehantur (§. 60), sequitur etiam *primum*, summa continuitate iungi hanc vitam cum futura. Testes habemus scripturam sacram (Matth. XXII, 32. Luc. XVI, 25. XXIII, 46. Act. VII, 59. 2 Cor. V, 1 sq. 2 Tim. IV, 8); analogiam experientiae, qua in omni rerum natura somni et quietis interuallum non nisi ad reficiendas vires interponi videntur; et rationem ipsam, quae nullo non temporis momento intercepto ad aeternam naturae nostrae perfectionem progrediendum esse iubet. *Deinde* patet, animum cum sui conscientia, nisi particulari, vniuersali tamen, adeoque cum corpore, animi receptaculo qualicunque, quod numine prouidente inibit, exuuiis hisce mortalibus fore superstitem. A mente enim finita spatii limites, adeoque etiam corporis natura, separari vix possunt; animus ipse sine sensibus se intelligere nequit; sine intelligentia autem et conscientia sui culpa atque meriti cogitatio, proptereaque etiam felicitas vel in-

Q 2

felicitas mundi futuri locum habitura
non esset a).

- a) Cicero quaest. Tusculan. lib. I. c. 22 sq.
Alexander Baumgarten metaphysica ed. 3.
 §. 786 sq. Less opuscula theologici et
 homiletici argumenti tom. I. p. 236 sq.
 tom. II. p. 337. *Dedeckins Dokimion.*
 Hannover 1797. p. 139 sq. *Platner Apho-*
rismen ed. 2. tom. I. p. 627 sq.

§. 162.

Doctrina de resurrectione corporis illustrata.

In resurrectionis doctrina (§. 153) deni-
 que multa sunt, quae profundiorem rei
 indagationem requirant. Certum enim
 est, primum, institutionem de corpori-
 bus mortuorum olim suscitandis, origine
 vix diuinam esse, sed e Chaldaea in re-
 ligionem Iudeorum (§. 155) irrepsisse a),
 et apud plures alias, easque remotissi-
 mas gentes deprehendi, quae animos ad
 fidem immortalitatis nondum erexe-
 rant b). Deinde Iesus in locis, quae
 luc spectant omnibus (§. 156), inpri-
 mis in loco diserto (Ioh. V, 23 - 28), de
 resurrectione corporis allegorice magis,
 quam proprie verba facere; et Paulus
 ipse in locum pharisaicae, quam propo-
 suerat (1 Cor. XV, 42 sq.), sententiae
 meliorem substituere videtur (2 Cor. V,

1 sq. Phil. I, 23. 2 Tim. IV, 7 sq.) c). Adde doctrinam Messianam de resurrectione corporum, non solum tempore apostolico (Act. XVII, 32. 1 Cor. XV, 12. 2 Tim. II, 17), sed aevo adhuc sequiori plurimos, eosque acutissimos semper aduersarios inuenisse d).

- a) *Zendavesta im Kleinen von Kleuker* part II pag 129. *Stanleii historia philosophiae Chaldaicae* cap X. secl 2. *Knorr a Rosenroth synopsis libri Sohar* cap. XI. in *Cabbala denudata*. Neque dubitauerim, *Chrysippum* etiam, cui *Lactantius* (de vita benta c. 23) quandam huius doctrinae cognitionem tribuit, eam ex oriente hausisse.
- b) *Nominatimus auctores in der wissenschaftlichen practischen Théologie* p. 305. Adde loca sequentia in libris: *Ides voyage de Moscou à Chine*, dans les voyages au Nord. Amsterdam 1727 tom VIII. p. 14. *Steller Beschreibung von Kamtschatka* p. 269. *Cranz Geschichte von Grönland* pag. 380 sq.
- c) Vide §. 156. et *Eichhorn Bibliothek der biblischen Literatur* tom VII. p. 977 sq. In alia abit *Mosheim* in dissertatione, qua docetur, seruato rem nostrum Iesum Christum resurrectionem mortuorum corporum, quam Christiani credunt, ex tenebris in lucem reuocasse: *dissertatt. ad hist. eccles. pertin.* Vol. II. p. 573 sq.

et auctor *anonymus* in *Ständliniti* Beiträgen
zur Geschichte der Religion t. II. p. 93 sq.
d) *Epiphanius* haeres. XXII. contra Marcionitas
§. 4. *Minucius Felix* c. XI. *Tertullianus*,
apologet. c. L. *Conf. Kortholtii* paganus
obtrectator p. 145 sq,

§. 163.

Continuatio.

Neque ista minima est difficultas, quae
a corporis nostri, quotidie mutandi a),
post mortem solutione et transfigura-
tione in alia corpora, partim iterum
humana, sumta est b). Quid quod ipsae
literae sacrae docent, animam post mor-
tem statim nouis sensibus, organis, adeo-
que et corpore instructam vitam in
mundo futuro degere veram et efficacem
(Luc. XVI, 22. XXIII, 43. Phil. I, 23.
Petr. III, 19), qua novo in domicilium
suum terrestre reditu felicissime carere
possit c). Postremum sententia ecclae-
siastica, quae corporis mortui cum anima
coelesti coniunctionem vrget d), non
omnipotentiae solum diuinæ diffidere
videtur, sed quaestionibus etiam variis,
iisque curiosis e) viam sternit, quibus
doctrina puriori facile supersederi potest.

d) *Haller* elementa physiologiae tom. VIII.
p. 2. pag. 65. Bernae 1766. 4.

- b) Grotius de veritate religionis Christianae lib. II. §. XI. i. Jacobs allgemeine Religion p. 247 De ossiculo ἡλίῳ ex quo Iudei corpora olim instauatū iri putant, vide Eisenmengeri entdecktes Judenthum t. II. pag. 930 sq.
- c) Schoeltgen hor. hebraicae ad 2 Cor. V, 1. in opuscula theologica. Erlangae 1793. pag. 90 sq.
- d) Πᾶν γὰρ τὸ πίπτον ἀγαθάτεως δεῖται πίπτει δὲ ὅυχὶ οὐ ψυχη. ἀλλὰ σῶμα. Epiphan. haer. XXII. lib. XLII. §. 5.
- e) Bayle dictionnaire historique et crit. voc. Barcochebas not. K. Augustinus de ciuit. D. lib. XXII. c. 13. quem omnino vide.

§. 164.

Conclusio.

In tanta autem argumentorum grauitate mirari haud subit, iam a primis inde temporibus fuisse inter Christianos, qui ταυτότητα corporis e puluere in vitam resuscitandi in dubium vocarent, animosque post mortem nouis corporibus a Deo indutum iri statuerent a). Ad quam sensentiam si quis et nos accedere velit, ille teneat quaeso, adesse quidem hinc inde argumenta, quae doctrinam ecclesiasticam in gratiam vulgi, similitudinibus adsuefacti, etiamnum retineri suadeant; reuera autem, resur-

rectionem pulcherrimam esse somni mortis, e quo numine propitio, nouo, eoque meliori corpore instructi (1 Cor. XV, 44 sq.) ad vitam aeternam excitabimur, imaginem. Quae ad hanc doctrinam praeterea e Chaldaeorum, aut Pharisaeorum scholis adduntur, auctoritate diuina neutiquam pollere, adeoque etiam ultra allegiarum umbras adscendere non videntur b).

- a) Vide, quae post Gnosticos et Origenem hac de re iam disputauerat Philoponus Alexandrinus, apud *Cavium in scriptorum ecclesiasticorum historia literaria*, Oxonii 1740. tom. I. p. 567.
- b) *M. wissenschaftlich-praktische Theologie*
pag. 307 sq.

S E C T I O II.

DE

SORTE HVMANA POST MORTEM
EXSPECTANDA.

§. 165.

Doctrina biblica de iudicio post mortem futuro.

Antiquissimis Hebraeorum temporibus doctrina de iudicio numinis et inferis metuendo, nisi ignota, incerta tamen fuit et ambigua (Hiob. XVIII, 14. XXVI, 5 sq. Psalm. VI, 6). Sub exilio Babylonici tempora demum, postquam natio Israelitica multas ab ethnicis vexationes perpessa erat, Hebraeorum vates minantur, tremendum adfore diem Iehouae, quo de populi sui tyrannis gravissimas poenas sumturus esset (Ies. XXXIV, 8 sq. XXV, 1 sq. LXV, 17. AXVI, 22. Ioel. IV, 2. Malach. III, 2. Dan. VII, 10 sq. Iudith XVI, 20 sq. Sapient. Salom. III, 8). In libris N. T. doctrina de iudicio divino, quod hominibus instat omnibus, a Iesu ita proponitur, ut *primum* virtutem praemio diuino nunquam destitui, malitiam sibi *vbi*cunque poenam esse doceat (Matth. VIII, 11 sq. Ioh. III, 17 sq. V, 30); *deinde* iudicii Messiani

typo atque allegoriis vtatur (Matth. XVI, 27 sq. XXV, 31 sq.), piis coelestis regni gaudia promittat (Matt. XXV, 34), impiis flamarum inferni supplicium aeternum comminetur (Ibid v. 41. Marc. IX, 48). Ad hanc synedrii coelestis formam apostoli doctrinam de iudicio Dei post mortem exspectando adumbrauere omnes (Act XVII, 31. 2 Cor. V, 10. 2 Petr. II, 4). Adfuturum esse Messiam cum archangelis et tuba (1 Cor. XV, 52. 1 Thess. IV, 16), ad mortuos excitandos, mutandos et indicandos; orbe terrarum flammis consumto, nouum coelum terramque conditum iri (2 Petr. III, 12 sq.); electos perpetua Dei Iesuque societate fruituros (1 Thess. IV, 17), impios ad perniciem aeternamabituros esse (2 Thess. I, 9).

Schoettgen de synedrio coelesti, in horis hebr. et talm tom. I. p. 1225 sq. Beschreibung des Weltgerichtes nach dem Talmud in Schmidts Bibliothek für Kritik und Exegese des N. T. tom. II. part. I. p. 72 sq. m. biblische Theologie tom. III. pag. 264 sq.

§. 166.

Doctrina ecclesiastica de iudicio extremo.

Ex locis hisce omnibus prodiit doctrina ecclesiae, post iudicium particulare, quod homini cuius in agone mortis in-

stat, adhuc exspectandum esse iudicium *extremum*, idque vniuersale (Act. XVII, 31. Rom. III, 5 sq.), quo filius Dei secundum vtramque naturam (Ioh. V, 27), administris tamen angelis (Matth. XXV, 31), apostolis (Matth. XIX, 28), et sanctis omnibus (1 Cor. VI, 2 sq.), ad normam doctrinae coelestis (Ioh. XII, 48. Matth. XXV, 34), sententiam pronuntiabit de angelorum (1 Cor. VI, 3. 2 Petri II, 4. Iud. 6), et hominum (Matth. XXV, 32. 2 Cor. V, 10), sorte futura. Tempus huius iudicii ignorari (Matth. XXIV, 36); locum eius designari in regione inter coelum terramque media (1 Thess. IV, 17); signa iudicii appropinquantis esse prædicationem euangelii in terra vniuersa (Matth. XXIV, 14), reuelationem Antichristi (2 Thess. II, 3), et prodigia in terra coeloque varia (Matth. XXIV, 29).

Melanchthon de resurrectione mortuorum
in loc. theol. pag. 580 sq. *Queustedt* tem. II.
pag. 1798 sq.

§. 167.
Continuatio.

Distingui autem debere in hoc iudicio vniuersali *primum* causae cognitionem (Matth. XXV, 35. 42. 1 Cor. IV, 5), *deinde* sententiae publicationem (Matth. XXV, 46), et executionem (*ibid.*). *Piis*

enim et electis dabit Christus vitam aeternam et perpetua gaudia; impios autem homines ac diabolos condemnabit, ut sine fine crucientur a). Peractum iudicium sequetur finis seculi et consummatio mundi per ignem (Psalm. CII, 27. 2 Petr. III, 7. 10), ita ut totum hocce vniuersum, angelis tamen et hominibus exceptis, aboleatur et in nihilum reducatur (Apoc. XX, 11. Luc. XXI, 33. Es. XXXIV, 4), idque hunc in finem, ut Dei gloria manifestetur (1 Cor. XV, 24), fideles liberentur (Luc. XXI, 24), et impii condementur (2 Petr. II, 9). Damnari ceterum eos, qui non soluni poenarum infernalium finem futurum esse statuunt, sed fanaticis etiam opinionibus de regno mille annorum (Apoc. XX, 4), et Christi aduentu ante iudicium extremum sperando fauent.

a) August. conf. XII. de Christi reditu ad iudicium Leibnitii Theodicea §. 266 sq.

b) Quenstedt tom. II. p. 1840. Burnet theoria telluris sacra. Lordin. 1689. Sherlok vom jüngsten Gericht. Lübeck 1717. Conf. autores ab Heumanno ad 1 Cor. VI, 2 sq. excitatos.

§. 168. Illustratio critica doctrinae de iudicio extremo.

In hac autem doctrina, quamvis multa insint, quae animum metu salutari cor-

ripere, et numen, eeu iudicem forensem oculis quasi obiicere possunt, nonnulla saltem occurunt, quae vltiori expositione indigere videntur. *Primum* enim negari nequit, institutionem de iudicio humani generis adspectabili olim exspectando, a Mose et Dauid ignorari, et a vatisbus Hebraeorum, vindictam adversus paganorum tyrannidem spirantibus, demum propositam et exornatam esse a). *Deinde* clarum est, Iesum, qui typum doctrinae quidem de iudicio Messiano exotericum non repudiauit (Matth. XXV, 31 sq.), aliis tamen in locis de reditu suo ambigue disputare (Matth. X, 23. XVI, 27. XXIV, 3 sq.), et plebeias hac de re sententias in melius corrigere (Ioh. III, 18. V, 25, 30) b). Ad apostolos autem quod attinet, constat tandem, eos cum Christianorum ecclesia primaeva in vniuersum sibi tales de reditu Christi proxime exspectando induisse persuasio nem (Rom. VIII, 19 sq. 1 Thess. IV, 15. 2 Cor V, 3), cui exitus nunquam respondit c).

a) *Theologie des alten Testaments.* Leipzig 1796. p. 296 - 319. m. bibl. Theologie. t. III. p. 266 sq.

b) *Des-Côtes Schutzschrift für Jesum von Nazareth.* Frankfurt 1797. p. 355 sq.

c) *Biblische Theologie des N. T.* 2. Band. Leipzig, 1801. p. 302 sq. 3. Band. p. 284 sq.

§. 169.
Continuatio.
Adde, plura inueniri N. T. loca, quae hominem post mortem statim iustissimam iudicis sententiam manere docent (Luc. XVI, 25 sq. XXIII, 45 sq. Actori VII, 59. 2 Cor. V, 8. Hebr. IX, 27. Apoc. XIV, 13); qua semel promulgata, quomodo nouo iudicio opus sit, non patet. Neque *postremum* silentio premi debet, exspectationem iudicij extremi atque Messiani a primis inde Christianae ecclesiae temporibus variis, iisque curiosis, partimque fanaticis quaestzionibus ansam praebuisse, animosque hominum metu et superstitione inani suspensos tenuisse a). Iuuabit itaque in puriori religionis institutione praesertim vrgere doctrinam Iesu Christi (Ioh. III, 17-21) de iudicio diuino homini, ab exuviis praestigiisque mortalibus liberato, post mortem statim, in iustissimo rerum ordine (Rom. II, 12 sq. 2 Cor. IX, 6. Gal. VI, 8) subeundo b); ita tamen, ut ea, quas literae sacrae de fine mundi, et planetae nostri in specie memorant (2 Petr. III, 10 sq.), ad pios sensus excitandos subinde proponantur c).

a) Vid. *Minutii Felic.* Octav. cap. XI. *Lactantius* de vita beata cap. XIV. *Lutherus* opp. t. XXII. p. 1973. *Craigius* in principiis theologiae Christianae mathemati-

- cis Londia 1699. 4. recus. Lips. 1755.
Michaelis Dogmatik. Gottingae 1784.
p. 737 sq. Adde locum memorabilem in
Capitolini Antonino philosopho cap. XIII.
- b) Kant vom Ende aller Dinge in opusc.
edit. Tieftrunk t. III. p. 509 sq. in. wis-
senschaftlich praktische Theologie § 299.
- c) Kant phys. Geographie von Rink tom. I.
p. 235 sq.

§. 170.

Illustratur doctrina de poenis damnatorum.

Pluribus adhuc difficultatibus labo-
rare videtur doctrina ecclesiastica de sorte
damnatorum, qua cruciatus peccatorum,
qui sine fide ex hoc mundo discesserunt,
morales flammis adhuc ignis infernalis,
iisque aeternis auctum iri sumitur a).
Primum enim quaeri potest, numne ea,
quae in libris sacris de orco et Gehenna
occurrunt (Matth. V, 22. XXV, 41. 2 Petr.
II, 4. Iud. 6.), non in vniuersum magis,
ad commenta Iudaica, quam ad ipsam
euangelii doctrinam referri debeant b)?
Deinde loca haud desunt, quae, cum-
maxime in tam ambigua vocis *aiώνιος*
significatione (ep. Iud. 7.), spem redditus
ab inferis omnem haud plane irritam esse
docent (1 Petr. III, 19. IV, 6). *Adde*,
hanc esse peccati in ordine rerum morali
naturam, ut non aberratione et miseria
sempiterna, sed, iexcusso semel impie-

tatis errore, reditu ad mentem meliori finiat (Ezech. XVIII, 21. 28) c).

a) *Budddeus institut. theol. dogmat.* p. 483 sq.
quō loco historia etiam huius doctrinae antiquior continetur.

b) *Eisenmenger entdecktes Judenthum t. II.*
p. 258 sq. Neque contulisse poenitebit,
post Platonicam orci adumbrationem, *Luciani* necyomantiam cap. XIV sq.

c) Εὐολάζοντό τε πάντες, καὶ μετέμελο
πᾶσι τῶν τετολμημένων. *Lucian.* I. excit.

§. 171.

Continuatio.

Quae cum ita sint, dissimulari *præterea* nequit, poenae peccatorum, quae tenui vitae humanae spatio continentur, *aeternitatem* cum iustitia diuina secundum ipsum talionis ius diuinum (Exod. XXI, 23 sq.) aegerrime componi posse. *Postremum* experientiam testem habemus, poenarum infernaliū metum, si nonnullos etiam a scelere reuocare possit, alios a puriori tamē numinis et virtutis amore auertere, animos saeuis dubitationibus exercere et ad ipsam de salute sua desperationem proclives reddere a). Sufficiet itaque acquiescere in doctrina de poenis diuinis, peccatoribus secundum talionem iustissimam, post mortem infligendis (Rom. II, 6 sq. Gal. VI, 8),

ita tamen, ut ad dignitatis moralis iacturam, conscientiae morsus, et reliqua scelerum consectaria interna in primis respi ciatur b). Ad durationem autem horum suppliciorum quod attinet, LACTANTIUS sententiae non refragabimur: iram diuinam manere in aeternum aduersus eos, qui peccant in aeternum; eos, qui peccare desinant, iram Dei mortalem facere c).

a) Vide locum egregium in Rousseauvit libro: *Emile* I. IV. ed. Bipont. p. 51 sq.

b) M. religiöse Moral. §. 118.

c) *De ira diuina* c. XXI. Confer commen tationem nostram *de duratione poenarum infernali* in opusc. theolog. Erlang, 1793. p. 110 sq.

§. 172.

Illustratio doctrinae de sempiternis beatorum gaudiis.

De felicitate beatorum post mortem ita disputauerunt doctores, ut eos in coelo gloriae aliquando domicilium fixuros (Hebr. XI, 22.), corpore nouo et splendido amictos (Matth. XIII, 43).

R

1 Cor. XV, 44.) cum Christo et angelis versatuos (Hebr. XII, 22 sq.), cognitione Dei intuitua fruituros (1 Cor. XIII, 12 sq.) esse et arctissimo amoris erga eum vinculo vnitum iri (1 Ioh. III, 22.) statuant a) Quibus imaginibus dum animos haud sine spe dulcissima pascimus, admonemur simul, Iudeos de vitae futurae gaudiis multa ex arbitrio commentos esse b); Iesum et apostolos temperare sibi non potuisse, quin hanc doctrinam ingenio populi sui adcommodarent (Luc. XXII, 30. Hebr. IV, 9. Apoc. XX, 4. XXI tot.); Chiliasmum ecclesiae Christianorum primaeuae ex his fontibus prono alueo fluxisse c); et imaginationem in vniuersum in iis rebus facillime labi, vel in transuersum abripi, quae sola fide teneri et cognosci possunt d).

- a) *Heumann* de modo, quo visuri sumus Deum in vita aeterna: *Buddeus* theolog. dogm. p. 472 sq.
- b) *Eisenmenger* entdecktes Judenthum t. II. p. 872 sq.
- c) *Irenaeus* aduers. haeres. 1. V. c. 33. *Euseb.* histor. eccles. lib. III. c. 28.

d) Vid. *Platonem* (republ. I. X. p. 323 sq.)
et *Lucianum* (ver. histor. I. II. c. 5 - 13.)
de vita futura disserentes.

§. 173.

Continuatio.

Cauere itaque debent doctores, ne allegoriis de intuitione numinis (Matth. V, 8.), de coelesti domicilio, de laeta beatorum quiete, aliisque similitudinibus immorentur, quae neroos virtutis atque pietatis in animis auditorum magis remittere, quam intendere solent. In promptu enim sunt sententiae certiores, de puriori, eaque sempiterna, quae iustos post fata manet, felicitate; de libertatis eorum moralis, cognitionis, virtutis atque pietatis incremento in dies augendo; de corporis noui, quo animus recipietur olim, praestantia; de societate cum Christo et coelitibus ineunda (1 Cor. XV, 40 sq. Phil. III, 14. 2 Tim. II, 5.); et de gradibus huius felicitatis secundum merita singulorum demetienda (Ioh. XIV, 2.). Neque silento praetermitti debet sententia de consortio amicorum, qui virtute nobis confuncti erant, in altera vita iterando

R 2

(Ioh. XVII, 24.) valde probabilis, quamvis non desint, qui plane hac de re sibi persuaderi non patientur.

a) M. bibl. Theologie t. III. p. 285 sq. Von der Aussicht auf die Freuden einer besseren Welt: in m. Predigten zur Förderung eines moral. Christenthums t. III. p. 1 sq. Ribbek vom Wiedersehen in der Ewigkeit. Magdeburg 1792. Von dem Einflusse, den der Glaube an ein Wiedersehen in der Ewigkeit auf unsere Tugend hat: in m. christl. Religionsvorträgen, tom. I. ed. 2. Erlangae 1803.

INDICES *).

*Index primus, qui auctores continet,
in summa theologia excitatos.*

Numerus paginam indicat.

A.

- Abbadie verité de la religion chret.* 92.
Adelungs Wörterbuch. 64.
Aelii Lampridii Heliogabalus. 135.
Ahlwardts Brontotheologie, Greifswald 1746.
126.
Alberti magni summa theologiae. 153.
Ammianus Marcellinus. 135.
Ammon biblische Theologie. Göt. 1801. II.
12. 19. 20. 21. 26. 44. 55. 66. 73.
75. 77. 100. 109. 111. 115. 116.
119. 122. 145. 153. 154. 155. 156.
161. 174. 177. 185. 189. 198. 207.
211. 214. 217. 226. 235. 236. 250.
253. 260.
— *Abhandlungen zur Erläuterung seiner
wissenschaftlich-praktischen Theolo-
gie.* Götting. 1798. 14. 26. 97.

*) Quorum conficiendorum operam in se suscep-
pit ornatissimus *Plate, Gottingensis*, qui in
literas humaniores et sacras summo studio
apud nos incūbit.

INDEX AVCTORVM.

- Ammon* religiöse Moral. Gött. 1800. 33. 50.
52. 59. 61. 65. 69. 118. 131. 138.
153. 171. 182. 196. 219. 224. 227. 257.
— wissenschaftlich - praktische Theologie.
Göttingen 1797. 138. 217. 224. 245.
248. 255.
— neues theolog. Journal. 62. 69.
— Predigten zur Beförderung eines reinen
moralischen Christenthums. 69. 131.
134. 169. 259.
— christl. Religionsvorträge. tom. I. ed. 2.
Erlang. 1803. 260.
— Commentatio: de prologi Ioannei fonti-
bus et sensu. Gott. 1800. 77. 147.
— Commentatio: historia adscensus Christi
in coelum biblica. 159.
— Commentatio: de vestigiis theologiae
Iudaicae in epistola Pauli ad Roma-
nos. 80. 111.
— Commentatio: quale insit in auctoritate
veri praesidium. 171. 236. 247.
— Commentatio: de duratione poenarum
infernalium. 257.
— Commentatio: de primordiorum Iesu
Christi fontibus, incrementis et nexu
cum religione Christiana. 145.
— Abhandlung über Casimir Lysczynski.
Göttingen 1802. 51.
Ammonius de adfinium vocab. differentia. 64.
Antoninus de se ipso. 4. 6. 12. 19. 60. 121.
Apologia Confessionis August. 37. 111. 170.
183. 186. 199. 201. 205. 215. 216.
Aristotelis Φυσικὴ ἀναρύσσεις. 47.
— liber de mundo. 47.
— physic. libri. 53.
Arriani dissertationes in Epictetum. 124. 201.

INDEX AVCTORVM.

- Articuli Smalcaldici. 14. 101. 116. 186.
190. 199. 208. 223. 230.
- Athanasi* Synopsis scripturae sacrae. Colon,
1686. 30.
- epistola ad Serapionem. 81.
- dialogus cum Macedoniano. 82.
- dialogus de sancta trinitate. 84.
- Augustinus* de vera religione. 4. 6. 12. 19.
60. 121.
- de ciuitate dei. 23. 54. 61. 95. 165. 247.
- de doctrina christiana. 30. 32.
- de cognitione verae vitae. 34. 53.
- de trinitate. 54 50. 84.
- de genesi ad litteram. 50.
- de praedestinatione et gratia. 39.
- de libero arbitrio. 46. 60. 108.
- Commentarius in Psalmos. 53.
- de essentia dei. 53.
- epistola ad Hesychium. 163.
- enchiridion ad Laurentium. 165.
- de catechizandis rudibus. 94.
- de genesi contra Manichaeos. 115.
- opus imperf. contra Julianum. 117. 119.
- de gratia contra Pelagium. 117.
- de natura et gratia. 119.
- liber retract. 120.
- Augustana Confessio.* 74. 79. 82. 84. 113.
116. 142. 186. 190. 265. 208. 215.
216. 223. 227. 237.

B.

- Bahr* Apologie der Vernunft durch Gründe
der Schrift unterstützt in Bezug auf
die christliche Versöhnungslehre. Ba-
sel 1781. 180.

INDEX AVCTORVM.

- Barclai* Apologie der christlichen Gottesge-
lahrtheit. 201.
Baumgarten Polemik. 81.
— metaphysica. 244.
Bayle dictionnaire histor. et critique. 124. 247.
Beausobre histoire du Manicheisme. 114.
Bellarminus de purgatorio. 238.
Bingham antiquitates ecclesiasticae. 212.
Blumenbach de varietate generis humani na-
tiva. Gott. 1795. 109.
— Abbildungen naturhistorischer Gegen-
stände. 129.
Bodenschatz kirchliche Verfassung der Juden.
36. 96. 100. 230.
Bode Kenntniss des gestirnten Himmels. Ber-
lin 1798. 90. 126. 240.
Boehmer principia iuris Canonici. 227.
Boëthius consolatio philosophica. 60.
Bonnet contemplation de la nature. Amster-
dam 1769. 97.
Bouterwek Apodiktik. 90.
Brizard du massacre de la St. Barthélemy.
Paris 1789. 135.
Buddei theses de Atheismo. 44. 46. 49. 92.
101. 109.
— instit. theol. dogmat. Lipsiae 1724. 84.
100. 213. 216. 256. 259.
— de origine et vsu nominis Christiani.
Jenae 1711. 156.
— de symbolis eucharisticis, in paregis
historico - theologicis. 220.
Buhle Geschichte der neuern Philosophie. Göt-
tingen 1800. 35. 46.
— Lehrbuch der Geschichte der Philosophie.
46. 59. 92. 130.
Burnet theoria telluris sacra. Lond. 1689 252.

INDEX AVCTORVM.

Buxtorfii Lexicon rabbinicum et chaldaicum. 70.

C.

Calovii Systema theologicum. 44. 53. 74. 77.

109. 111. 113. 123. 144. 150. 152.
154. 155. 157. 158. 159. 161. 166.
170. 191. 199. 205. 208. 215.

Calvini institutiones religionis Christianae.
119.

Calvoer rituale. 207. 213. 214. 216. 220.

Capitolini Antoninus Philosophus. 255.

Catechismus maior. 208. 210. 223.
— minor. 215.

Cavius scriptorum ecclesiasticorum historia literaria. Oxonii 1740. 248.

Chemnitii loc. theolog. Francof. 1599. 152.

Cicero de natura deorum. 4. 49. 51. 73. 86.
111. 121. 126. 127. 128. 218.

— de finibus. 6. 64. 91.

— de legibus. 19. 64.

— de diuinatione. 20.

— de fato. 60.

— de senectute. 136. 240.

— Tusculanae quaestiones. 238. 239. 242.

244.

Clemens Alexand. Stromat. lib. 28.

Clarkii demonstratio existentiae et attributorum dei, edit. Jenkin Thomasii. Altorf. 1713. 53.

Corrodi, Versuch einer Geschichte des jüdischen und christlichen Bibelcanons, Halle 1792. 32.

Cook erste Reise um die Welt; in der Geschichte der Seereisen, Berlin 1774. 109.

INDEX AVCTORVM.

- Cook* dritte Entdeckungsreise übersetzt vom
G. Forster. Berlin 1787. 204. 241.
Craigii principia theologiae Christianae ma-
thematisca. 254.
Cramer Sammlung einiger Predigten. Ko-
penhagen 1763. 196.
Crauz Historie von Grönland. 129. 245.
Cudworthii Systema intell. 46. 100.
Cyprianus aduersus Marcionem. 105.
Cyrilli Hierosolymit. catech. 46. 100.

D.

- Danzii* dissertatio de baptismo proselytorum.
207.
Dedekinds Dokimion. Hannov. 1797. 240. 244.
Dietelmaier historia dogmatis de descensu
Christi ad inferos. Altdorf. 1762. 159.
Derham theologie astronomique. Paris 1729.
126.
— theologie physique. Amsterd. 1730. 127.
Des-Côtes Schutz-Schrift für Jesum von Na-
zareth. Frankf. 1797. 155. 253.
Die Schriftlehre von der Dreieinigkeit von
Samuel Clarke, mit einer Vorrede
von Semler. Frkf. u. Leip. 1774. 84.
Diodorus Siculus. 108.
Diogenes Laërt. 5. 51. 91. 156. 201. 242.
Doederlein christlicher Religionsunterricht.
14. 16. 28. 38. 40. 44. 55. 60.
— christlicher Religionsunterricht, fortge-
setzt von Junge. Notimb. 1796. 84.
102. 108. 112. 124. 136. 149. 151.
183.
— institutiones theologiae Christianae. 20.
38. 151. 210.

INDEX AVCTORVM.

E.

- Eberhard* Apologie des Socrates. 69. 118.
163. 180.
- Eckermannii* Compendium theologiae Christianae. 16.
- Handbuch für das systematische Studium der christlichen Glaubenslehre. Altona 1801. 19. 26. 28. 30. 38. 55. 63. 65.
- theologische Beyträge. 32. 161.
- Eichhorn* Bibliothek der biblischen Litteratur. 20. 21. 29. 31. 33. 39. 72. 102. 230. 245.
- Einleitung ins A. Testament. 95.
- Urgeschichte, herausgegeben von *Gabler*. Nürnberg 1790-95. 96. 115.
- Eisenmenger* entdecktes Judenthum. 100. 108. 247. 256. 258.
- Elmacin* historia Saracenica. 30.
- Epiphanius* adv. haereses. 44. 74. 105. 143. 212. 246. 247.
- Erasmus* de libero arbitrio diatribe. 1524. 192.
- hyperaspistes. 1526. 192.
- Ernesti* opuscula theologica. 62. 152. 156.
- Esper* Zolithen. Nürnberg 1774. 129.
- Etymologus magnus*. 64.
- Eusebii* historia ecclesiastica. 23. 30. 32. 180. 258.
- praeparatio euangelica. 92.

F.

- Fabricii* Codex apocryphus N.T. 31. 53. 145.
- lux euangelii toti orbi per dininam gratiam exoriens. Hamb. 1731. 161.

INDEX AVCTORVM.

- Fenelon* demonstration de l'existence de Dieu.
44. 56. 91. 126.
Fest von den Vortheilen der Leiden. Leipzig
1787. 132.
Fichte Kritik aller Offenbarung. Königsberg
1792. 16.
— Sittenlehre. 50. 92. 130.
— philosophisches Journal. Jena 1798. 53.
— Appellation gegen die Anklage des Atheismus. Jena 1799. 53.
Ficinus de immortalitate animorum. 239.
Flatt Magazin für Dogmatik und Moral. Tübingen 1796. 9. 25. 159. 166. 169.
174. 179. 187.
— philosophisch - exegetische Untersuchungen über die Lehre von der Versöhnung. Göttingen 1797. 179.
Flügge Beiträge zur Geschichte der Religion und Theologie. Hannov. 1797. 72.
Formula Concord. 37. 39. 144. 150. 157.
159. 166. 186. 217.
Fuchs Bibliothek der Kirchenversammlung.
149.

G.

- Gabler* neues theologisches Journal. 50. vid.
Eichhorn.
Garve Uebersicht der Principien der Sittenlehre von Aristoteles bis auf unsre Zeiten. Breslau 1798. 172.
Gatterer Versuch einer allgemeinen Weltgeschichte. Göttingen 1792. 109.
Gellii noctes atticae. 115.
Girtanner über das Kantische Princip der Naturgeschichte. 109. 127.
Gmelin Reise durch Sibirien. 129. 220.
Gregorius M. dialog. libri. 23.

INDEX AVCTORVM.

- Greiling* Hieropolis, ein Versuch über das wechselseitige Verhältniss des Staats und der Kirche. Magdeburg 1802.
227. 229.
- Grotius* de veritate religionis christianaæ.
57. 247.
- dissertation: de origine gentium Americanarum ed. Ioh. de Laët. Amstelodami 1645. 109.
- Commentatio: an semper communicandum sit per symbola? 216.
- Gruner* institutiones dogmaticae. 100. 108.
- Gruner* Almanach für Aerzte fürs Jahr 1783 u. 1785. 220.

H.

- Haenlein* Einleitung in die Schriften des N. T. Erlangen 1801. 32.
- Haller* elementa physiologiae. Bernae 1766.
246.
- Harduini* opera selecta. 213.
- Heilmanni* compendium theol. dogmaticae. 39.
- Henke* lineamenta fidei christianaæ. 16. 38.
98. 119. 218.
- Neues Magazin für Exegese. 16. 28. 30.
31. 32. 100. 183. 235.
- Altes Magazin für Religionsphilosophie. 95.
- Magazin für Religionsphilosophie und Kirchengeschichte. 189. 229.
- Kirchengeschichte. 220.
- Herder* Briefe das Studium der Theologie betreffend. 18.
- christliche Schriften. 26. 207.
- Gott. 60. 92.

INDEX AVCTORVM.

- Herder* Ideen zur Philosophie der G. d. Menschheit. 112. 240.
Hesiodi opera et dies. 115.
Heumann de ortu nominis christiani. Gotting. 1736. 156.
— de modo quo visuri sumus Déum, in vita aeterna. 258.
Heydereich Originalideen. 94.
— Betrachtungen über die natürliche Religion. 94.
Heyne Opuscula academica. 26.
Hieronymus aduersus Iovinianum. 145.
Hobbes Leviathan. 104.
Hollazii examen theologicum acroamaticum. 170. 191.
Homeri Odyssea. 19.
Hufnagel die Schriften des A. T. nach ihrem Zweck und Inhalt bearbeitet. Erlangen 1784. 203.

I.

- Jakob* vermischt philosophische Abhandlungen. Halle 1792. 26. 124.
— über den moralischen Beweis für Gottes Daseyn. 35. 50.
— allgemeine Religion. 90. 126. 127. 128. 138. 240. 247.
— Beweis für die Unsterblichkeit aus dem Begriffe der Pflicht. Züllichau 1794. 240.
Tamblichus de mysteriis Aegyptiorum. 44.
Ides voyage de Moscou à Chine, dans les voyages au Nord. Amsterdam 1727. 245.

INDEX AVCTORVM.

- Ierusalem* Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion. Braunschweig 1780, 16. 48. 111. 118. 138. 239.
— Predigten. 56.
— nachgelassene Schriften. 79. 82.
Ilgen Urkunden des Jerusalem. Tempel-Archivs. Halle 1798. 96.
Johannes Damascenus de orthodoxa fide. 35. 47. 53. 60. 74. 79. 81. 82. 84. 100. 101. 104. 105. 111. 117. 123. 143. 149. 150. 214.
Iosephus contra Apionem. 17. 29.
— de bello Iudaico. 29. 30. 120. 121. 235. 239.
— Antiquitates Iudaicae. 101. 176. 209.
Irenaeus aduersus haereses. 23. 31. 39. 81. 91. 143. 258.
Tunkheim von dem Uebernatürlichen in den Gnaden-Wirkungen. Erlang. 1772. 195.
Iustini M. apologia. 27. 31. 117. 214. 220.
Ius Canonicum. 211.

K.

- Kaestner* von der Schöpfung aus Nichts. Göttingen 1770. 93.
Kaempfer Reise nach Japan. 241.
Kant Critik der reinen Vernunft. 9. 35. 36. 40. 44. 46. 48. 49. 50. 54. 56. 57. 58. 79. 90. 92. 95. 130. 171. 195. 241.
— Critik der praktischen Vernunft. 35. 50. 65. 97. 240.
— Anthropologie. 20. 132. 194.

INDEX AVCTORVM.

- Kant* die Religion innerhalb der Gränzen der
bloßen Vernunft. 11. 16. 26. 39.
69. 98. 169. 182. 194.
— metaphysische Anfangsgründe der Rechts-
lehre. 48.
— Critik der Urtheilskraft. 49. 59. 97.
124. 129.
— Tugendlehre. 67.
— Rechtslehre. 68.
— Streit der Facultäten. 75.
— allgemeine Naturgeschichte und Theorie
des Himmels. Königsb. 1753. Frank-
furt 1797. 90.
— physische Geographie. Königsberg 1802.
96. 109. 126. 129. 255.
— über das Misslingen aller philos. Versuche
in der Theodicee, in den vermischa-
ten Schriften. 124.
— vom ewigen Frieden. 129.
— kleine Schriften von *Tieftrunk*. 255.
Klaproth Asiat. Magazin. Weimar 1802. 145.
Knorr a Rosenroth synopsis libri Sohar. 245.
Koenig Abhandlung über die Unmöglichkeit
eines Beweises vom Daseyn Gottes aus
blosser Vernunft. Nürnb. 1791. 46.
Koppe excursus ad epistolam ad Ephesiōs. 153.
Kortholt paganus obtrectator. 51. 246.
Kraft Historie vom Exorcismo. Hamburg
1754. 213.
Krug von der Ueberzeugung nach ihren ver-
schiedenen Arten und Graden. Jena
1797. 36.
— über das Verhältniss der kritischen Philo-
sophie zur moralischen, polit. und
religiösen Cultur des Menschen. Jena
1798. 46. 239.

INDEX AVCTORVM.

L.

- Lactantii institutiones diuinæ.* 4. 12. 21.
22. 28. 44. 57. 92. 94. 105. 156.
— de vita beata. 50. 97. 240. 245. 254.
— de ira diuina. 51. 69. 91. 115. 124. 257.
— de opificio dei. 108. 111. 238.
— de mortibus persecutorum. 135.
Lacroze entretiens sur divers sujets d'histoire,
Cologne 1740. 52.
Lamberts cosmologische Briefe. Augsburg
1761. 90.
Lange Apologie der Offenbarung. Jena 1794.
40.
La Peyrouse Voyage autour du monde. Paris
1798. 109.
*Leibnitius de conformitate fidei cum ra-
tione.* 28.
— opera theologica. 48.
— theodicea. 50. 54. 57. 123. 252.
— Essai de Theodicée. Amsterdam 1734.
97. 138.
— opera edidit *Dutens*. 108. 123. 217.
Less Wahrheit der christlichen Religion. 20.
24. 25. 28.
— praktische Dogmatik. 21. 108.
— Geschichte der Religion. 126.
— über die Religion, ihre Geschichte, Wahl
und Bestätigung. Götting. 1786. 46.
— christl. Religionstheorie. 216. 8 pr. D.
— opuscula theologici et homiletici argu-
menti. 244.
Lessers Lithologie. Hamburg 1735. 127.
— Testaceotheologie. Leipzig 1744. 127.
— Insectentheologie. Leipzig 1758. 127.
Lessing Beiträge zur Geschichte und Litteratur.
Braunschweig 1777. 16.

INDEX AVOTORVM.

- Lessing* theologischer Nachlass. Berlin 1784.
39. 79.
- Libri symbolici* in vniuersitatis exc. 33. 178.
- Lichtenberg* vermischtte Schriften. Göttingen
1800. 138.
- Linné* Sponsalia plantarum, in amoenitatt. aca-
demicis. 127.
- Löffler* Zugabe zu Souverains Platonismus der
Kirchenväter. 79. 82.
- über die kirchliche Genugthuungslehre.
Züllichan 1796. 176. 180.
- neue Predigten. Jena 1801. 183.
- Lowth* de poesi Hebraeorum ed. *Michaelis*.
235.
- Luciani* necyomantia. 256.
- verae historiae. 259.
- Lucretius* de rerum natura. 51. 91. 108. 241.
- Lutheri* opera edidit *Walch*. 14. 24. 56. 84.
104. 145. 158. 170. 212. 213. 227.
230. 254.
- de seruo arbitrio. Wittemb. 1526. 60.
63. 117. 165. 192.

M.

- Malebranche* recherches de la vérité. 50. 130.
- R. Maimon* עקרות עשרה שלש, vel de tredecim articulis fundamentalibus ecclesiae Iudaicae. 36.
- Martini* Versuch einer pragmatischen Ge-
schichte des Dogma von der Gottheit
Christi. Rostock u. Leipz. 1800. 77.
- Maximi* Tyrrii dissertationes edit. *Davisii*.
137.
- Meiners* historia doctrinae de vero deo. 51.
58. 91. 115.

INDEX AVCTORVM.

- Meiners* Grundriss der Geschichte aller Religionen. Lemgo 1787. 58. 131.
— und Spittler historisches Magazin. 109.
— allgemeine kritische Geschichte der Ethik. Göttingen 1800. 172.
Melanchthon loci theologici Lipsiae 1572.
79. 84. 93. 113. 116. 117. 150. 151.
155. 178. 186. 201. 205. 208. 209.
211. 219. 224. 227. 229. 251.
— de libero arbitrio. 190. 192.
— explicatio evangel. die Paschatis. 241.
Mendelsohn's Phaedon. 239. 240.
— Morgenstunden. Berlin 1786. 46. 92.
Meyer Hermeneutik des alten Testaments. Lübeck 1800. 33.
— Entwicklung des Paulinischen Lehrbegriffs. Altona 1801. 185.
— Commentatio librorum symbolicorum ecclesiae nostrae utilitatem et subscriptiones corundem historiam expounding. Gotting. 1796. 229.
Michaelis Dogmatik. Götting. 1784. 33. 255.
— obseruationes philologicae et criticae in Ieremiam. 21.
Minutius Felix. 246. 254.
Mirabaud système de la nature. 47.
Mischina. 207. 230. 236.
Mori epitome theologiae christianaæ. 26. 85.
102. 105.
— commentarius exegetico - historicus in suam theologiae Christianæ epitomen edidit Hempel. 210.
— opuscula theologica. 44.
Mortimer Missions - Societät in England. Barby 1800. 72. 220.

INDEX AVCTORVM.

- Mosheim* dissertationes ad historiam eccles.
pertinentes. 53. 153. 245.
— de rebus Christianorum ante Constanti-
num. 105.
Münchener Dogmengeschichte. 77. 238.

N.

- Nemesius* de natura hominis. 120. 126.
Niemeyer populäre und praktische Theologie.
Halle 1799. 16. 85. 119. 131.
— Briefe an christliche Religionslehrer. 117.
180. 194.
— Charakteristik der Bibel. Halle 1782.
134.
— Philotas, ein Versuch zur Beruhigung
für Leidende und Freunde der Leid-
enden. 138.
Nietzhammer Versuch einer Begründung des
vernunftmässigen Offenbahrungsglau-
bens. Leipzig 1798. 16.
Nieuwentijts rechter Gebrauch der Weltbe-
trachtung zur Erkenntniß der Macht,
Weisheit und Güte Gottes, übersetzt
von Segner. Jena 1747. 128.

O.

- Ode Comment.* de angelis. Trajecti 1739.
100. 101.
Olivier voyage dans l'empire Othoman. 129.
Origenes $\pi\epsilon\rho\lambda\alpha\chi\omega\nu$. 39.
— tractat. 28 in Matthaeum. 163.
Ovidii metamorphos. 92. 108. 111.

P.

- Pallas* Reisen durch Russland. 115.
Paulus neues theologisches Journal. 187.

INDEX AVCTORVM.

- Pauli* commentationes theologicae, Iense
1795. 9.
— neues Repertorium. 30.
— Memorabilien. 235.
— Commentarius in nouum testamentum.
207.
Petri Lombardi sententiarnum lib. 53. 56.
Peyrére (Isaac) Praeadamitae vel exercitatio
exegetica in Rom. V, 12 sq. 109.
Pfanner sistema theologiae gentilis purioris.
Basil. 1679. 16. 49. 57. 72.
Philo de vita Mosis. 29.
— de opificio mundi. 93. 95.
Planck Geschichte des protestantischen Lehrbe-
griffs. 111. 138. 149. 159. 186. 192.
201. 216.
Platner philosophische Aphorismen. Leipzig
1793. 52. 53. 92. 130. 136. 240. 244.
Platonis Apologia Socratis. 51.
— respublica. 259.
— Philebus. 59.
— Sophista. 86.
— Symposium. 108.
— Timaeus. 91. 93. 94. 95. 97. 108.
110. 242.
— Theaetetus. 4.
Plinii historia naturalis. 57. 120.
Plutarchus de sera numinis vindicta. 135.
Pott über den Schöpfungshymnus Genes. I.
Berlin 1799. 96.
— excursus ad epistolam Petri. 159.
Pufendorf de habitu religionis Christianae ad
vitam ciuilem. Bremae 1696. 227.
Purgold Resultat meines mehr als funfzig-
jährigen Nachdenkens über die Reli-
gion Iesu. Leipzig 1788. 85.

INDEX AVCTORVM.

- Quesnel* *confessio* *christiana* *adversus* *atheos* *luteranos* *luth.* Q.
Quenstedt *theologia didactico-polemica.* Lips. 1719. 161. 166. 170. 178. 191. 199. 205. 215. 237. 238. 251. 252.
- R.
- Paguenet* *histoire de Cromwell.* Paris 1691. 135.
- Rehberg* *Verhältniss der Metaphysik zur Religion.* 60.
- Reimanni* *historia vniuersalis Atheismi.* Hildesiae 1725. 52.
- Reimarus* *Abhandlungen zur natürlichen Religion.* Hamburg 1791. 56. 239.
- *Abhandlungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion.* Hamburg 1791. 97. 124. 138.
- *von den Kunstrüeben der Thiere.* Hamburg 1784. 127.
- Reinhard* *Predigten, im Jahr 1797 gehalten.* Sulzbach 1798. 98.
- *Predigten, im Jahr 1801 gehalten.* Sulzbach 1798. 134.
- Reinholt* *Beiträge zur Bericht. der Missverständnisse unter den Philosophen.* 40.
- *Briefe über die Kantische Philosophie.* 44.
- Ribbeck* *vom Wiederschen in der Ewigkeit.* Magdeburg 1792. 259.
- Richters Ichthyologie.* Leipz. 1745. 127.
- Roesler* *Bibliothek der Kirchenväter.* 100.
- Rosenmüller* *de theologiae christiana origine.* Lipsiae 1785. 5.
- Rousseau* *lettres érites de la montagne.* 26.
- *Emile.* 28. 138. 257.
- *sur l'origine des langues.* 112.

INDEX AVCTORVM.

- Sander von der Güte und Weisheit Gottes in
der Natur. Carlsruhe 1778. 126.
- Sanchezius de modo conceptionis Iesu. 145.
- Saurin sermons. 65.
- Schelling Weltseele. Hamburg 1798. 92.
- Schlegel Lehre von der heil. Dreieinigkeit. 77.
- erneuerte Erwägung der Lehre von der
heil. Dreieinigkeit. Riga 1792. 84. 85.
- Schlözers Weltgeschichte. 109.
- Schmid über christliche Religion als Volkslehre
und Wissenschaft. Jena 1797. 37.
82. 107. 169.
- Bibliothek für Critik und Exegese des
neuen Testaments. 209. 250.
- Schoettgen horae hebraicae. 254. 247. 250.
- Schulze Untersuchung der Theorie des Unend-
lichen. Königsberg 1788. 90.
- Seiler über die göttliche Offenbarung. Erlan-
gen 1796. 14.
- die Weissagung und ihre Erfüllung aus
der heil. Schrift dargestellt. Erlan-
gen 1794. 21.
- biblische Hermeneutik. Erlang. 1800. 39.
- vom Versöhnungstode Christi. 113. 178.
186.
- die Religion nach Vernunft und Bibel in
ihrer Harmonie. Erlang. 1798. 182.
- Semler von freier Untersuchung des Kanon.
Halle 1771. 32.

INDEX AVCTORVM.

- Semler* institutio ad doctrinam Christianam liberaliter descendam. 37. 102.
Seneca de prouidentia. 60. 121. 135.
Shertok vom jüngsten Gericht. Lübeck 1717. 252.
Silberschlag Lehre der heil. Schrift von der Dreieinigkeit. Berlin 1783. 85.
— Geogonie. Berlin 1780. 93.
Smellie Philosophie der Naturgeschichte, übersetzt von Zimmermann. Berlin 1792. 97. 127.
Socini praelectoriae theologicae. 119.
Socrates historia ecclesiastica. 44. 79. 147. 149.
Solida declaratio. 190. 199.
Sozomeni historia ecclesiastica. 21. 44.
Spalding, die Religion. eine Angelegenheit des Menschen. Leipzig 1797. 4. 171.
— vom Werth der Gefühle im Christenthum. Leipzig 1784. 195. 196. 203.
Spinozae Ethica. 56.
— epistol. 62.
— opera posthuma. 1677. 92.
Spittler kritische Untersuchung des sechzigsten Laodicenischen Canons. Bremen 1777. 30.
— Geschichte des Kelchs im Abendmahl. Lemgo 1781. 216.
Sprengel entdecktes Geheimniß der Natur in dem Baue und in der Befruchtung der Blumen. 1795. 127.
Stanleii historia philosophiae Chaldaicae. 245.
Stark Geschichte der Taufe. 211.
Staeudlin Beyträge zur Geschichte der Religion. 166. 246.

INDEX AVCTORVM.

- Staenidlin* Dogmatik und Dogmengeschichte. 25. 189.
Steller Beschreibung von Kamtschatka. Frankfurt 1774. 109. 245.
Steinbart System der reinen Philosophie des Christenthums. Züllichau 1786. 118.
Stephani über die absolute Einheit der Kirche und des Staats. Würzburg 1802. 227.
Stobaei eclogae physicae et ethicae. 156.
Storr doctrinae christianaæ pars theoretica. Stuttgart 1793. 14. 104.
— Abhandlung zum Brief an die Hebräer. Tübingen 1789. 186.
— de Spiritus sancti in mentibus nostris efficientia. Tubing. 1777. 195.
Strigelius de libero arbitrio. Lips. 1564. 192.
Suiceri thesaurus ecclesiast. 5. 23. 40. 64. 214.
Symbolum Apostolicum et Nicennum. 74. 142. 157. 158.

T.

- Taciti* historiarum libri. 22.
Tennemann System der Platonischen Philosophie. 59.
Tertullianus aduersus Marcionem. 31.
— Apologeticus adv. gentes. 39. 246.
— de virginibus velandis. 39.
— de praescriptione adv. haereticos. 39.
— de carne Christi. 44. 147.
— aduersus Praxeam. 84.
— de exhortatione castit. 117.
— de anima. 119.
— de baptismo. 213.
Theodoreti Orationes. 66.
— historia ecclesiastica. 81. 84.

INDEX AVCTORVM.

- Theodoreti de prouidentia, sermones decem*
ed. Schultz. 126.
Thomae Aquinatis summa theologica. 25. 35.
Thomasii Britanni, historia atheismi. Altorf.
1713. 52.
— tractatio physica de origine animae humanae. Halae 1725. 108.
Tiedemann Geist der speculativen Philosophie.
35. 46. 56. 92.
Tiefstrunk Censur des protestantischen Lehrbegriffs. Berlin 1789. 25. 35. 38.
Toellner kurze vermischtte Aufsätze. 203.
Touruefort voyage du Levant. Amsterd. 1718.
204.
Tournemine réflexions sur l'athéisme, in aditamentis ad Fenclonii librum: Demonstration de l'existence de Dieu.
51.
Troschel die Wassertaufe der Christen ein Gesetz Christi. Berlin 1774. 211.

V.

- Vater theologiae Aristoteleae vindiciae.* Lips.
1795. 47.
Velthuseu Magazin. 187.
— *Commentationes theologicae.* 69.
Versio vulgata. 205.
Villaume über den Ursprung und die Absichten des Uebels in der Welt. Leipzig
1784. 132.
Virgilii Aeneis. 18. 91.
Vitrina de Synagoga vetera. Franequeræ
1696. 222. 226. 230.
— *Observationes sacrae.* 19. 70. 72. 95.
174. 211.

INDEX AVCTORVM.

Voltaire lettres au Roi de Prusse. 138.

Vossius de theologia gentili. Francof. 1668.
16.

— de origine ac progressu idololatriae.
Francof. 1668. 57.

W.

Walch Geschichte der Ketzereien. 77. 81.
149. 165.

— Geschichte der Religions-Streitigkeiten
außer der lutherischen Kirche. 104.
165.

— Entwurf einer Historie der Ketzereien.
149.

— Einleitung in die Religionsstreitigkeiten
innerhalb dør lutherischen Kirche.
157. 199. 201.

— historia paedobaptismi. Ienae 1739. 211.

Walleri Hydrotheologie. Berlin 1757. 127.

Weishaupt Apologie des Missvergnügens.
Frankf. n. Leipz. 1790. 132.

Werdermann Versuch zur Theodicee. Dessau
1789. 138.

Whitby de imputatione peccati Adamitici.
London 1711. 113.

Whitson astronomical principles of religion
natural and reveal'd. London 1717.
126.

Wiese Grundsätze des protestant. Kirchen-
rechts. Göttingen 1798. 227.

Witsii oeconomia foederis dei cum homi-
nibus. 113.

— miscellanea sacra. Traiecti 1700. 161.
185. 210. 211.

Wolfii theologia naturalis. 54.

INDEX AVCTORVM.

X.

Xenophontis memorabilia Socratis. 49.

Z.

Zendavesta im Kleinen von Kleuker. 114.
245.

Ziegler Beitrag zur Geschichte des Glaubens
an Gottes Daseyn. Göttingen 1791.
46. 53.

— theologische Abhandlungen. Göttingen
1791. 81.

— Einleitung in den Brief an die Hebräer.
Göttingen 1791. 154.

— Versuch einer pragmatischen Geschichte
der kirchlichen Verfassungsformen in
den sechs ersten Jahrhunderten.
Leipzig 1798. 222. 226.

Zollikofers Betrachtungen über das Uebel in
der Welt. Leipzig 1789. 132.

Zorn Petinotheologie. Pappenheim 1742. 127.

Auctores Anonymi.

Kritische Theorie der Offenbarung. Halle
1792. 16.

Kritik der christlichen Offenbarung; oder
einzig möglicher Standpunkt, die Of-
fenbarung zu beurtheilen. Leipzig
1798. 16.

Ueber Offenbarung und Mythologie. Berlin
1799. 16.

INDEX AVCTORVM.

- Critik und Erklärung des zweiten Artikels
vom christlichen Glauben, oder die
Lehre vom Sohne Gottes aus Zeitbe-
griffen. Zerbst 1802. 79.
- Biblische Theologie des neuen Testaments.
81. 253.
- Theologie des alten Testaments. Leipzig 1796.
96. 122. 253.
- Versuch eines schriftmässigen Beweises, dass
Jesus der wahre Vater Christi sey.
Berlin 1792. 143.
- Biblische Encyclopädie. Gotha 1793. 180.
- Elpizon, oder über meine Fortdauer im Tode.
Danzig 1795. 239.

INDEX RERUM.

Index secundus rerum.

Angeli:

Notio biblica et ecclesiastica cum episcopi-
cisi. §. 61.

De angelis bonis:

Notio et existentia eorum. §. 61.

Creatio, natura, numerus et clas-

ses. §. 62.

Officium et cultus eorum. §. 63.

Recapitulatio doctrinae critica.
§. 64.

Articuli fidei. §. 24.

Atheismus. §. 33.

Attributa:

a) naturae diuiniae. §. 34 sq.

b) intellectus. §. 38 sq.

c) voluntatis diuiniae. §. 40.

d) attributa specialia. §. 41 sq.

Auctoritas librorum sacrorum. §. 21.

B.

Baptismus:

Doctrina biblica. §. 136.

Doctrina ecclesiastica. §. 137.

Vberior tractatio doctrinae: discriminatio
inter Iohannis et Iesu baptismum.

§. 138.

INDEX RERUM.

- Vis baptismi. §. 139.
Baptismus infantium et repetitio lustrationis sacrae. §. 140.
Ritualia baptismi.
- C.
- Canon libr. sacr. §. 19.
De Canone V. T. §. 19.
De Canone N. T. §. 20.
- Christus vid. Jesus.
- Cognitio dei: §. 22.
Natura huius cognitionis. §. 23.
- Creatio mundi: §. 56.
Philosophorum de creatione commentarii:
a) Concursus atomorum Epicuri.
b) Emanatismus.
c) Pantheismus.
d) Hylozoismus. §. 57.
- Doctrina biblica et ecclesiastica. §. 58.
Epicrisis doctrinae. §. 59.
- D.
- Daemones:
Doctrina biblica et ecclesiastica. §. 65.
- Deus:
Notio dei spiritualis. §. 28.
Existentia dei:
a) Argumentum ontologicum. §. 29.

INDEX RERUM.

- b) Argumentum dynamico - cosmologicum. §. 30.
c) Argumentum physico - theologicum. §. 31.
d) Argumentum morale. §. 32.
Deus est substantia. §. 34.
Eaque aeterna et immutabilis. §. 35.
Omnipraesens adeoque spiritualis. §. 36.
Substantia summa simulque unica. §. 37.
Sapientia dei. §. 38.
Omniscientia. §. 39.
Libertas, omnipotentia, unitas. §. 40.
Sanctitas. §. 41.
Bonitas. §. 42.
Iustitia. §. 43 sq.
Beatitas et maiestas diuina. §. 45.
Deus pater omnium:
Doctrina biblica. §. 47.
Doctrina ecclesiastica cum epicrisi.
§. 48.

Diabolus:

- Notio et existentia eius. §. 65.
Origo, lapsus, domicilium et sors eius.
§. 66.
Recapitulatio doctrinae critica. §. 67.

E.

Ecclesia:

- Doctrina biblica. §. 148.
Doctrina symbolica. §. 149.

INDEX RERVM.

Notio ecclesiae in vniuersum, et Christianae in specie. §. 150.

Constitutio ecclesiae Christianorum primae. §. 151.

Constitutio ecclesiae nostrae euangelicae. §. 152.

Religionis puritas iu ecclesia seruanda. §. 153.

Ministri et disciplina ecclesiae. §. 154.

Electio:

Doctrina ecclesiastica. §. 105.

Existentia hominis post mortem:

Doctrina V. T. de homine morti superstite. §. 155.

Doctrina N. T. de vita post mortem futura. §. 156.

Doctrina ecclesiastica de immortalitate animorum et resurrectione corporis. §. 157.

Illustratio huius doctrinæ: argumenta probabilia pro animorum perennitate. §. 158.

- a) Argumentum historicum.
- b) Argumentum metaphysicum.
- c) Argumentum morale.
- d) Argumentum teleologicum.
- e) Argumentum theologicum. §. 160.

Exploratio horum argumentorum. §. 159.

Consectaria huius doctrinæ. §. 161.

T

INDEX RERVM.

F. *De fidei sententiis*

Fides:

- Notio biblica, diuisio eius ratione formae et argumenti. §. 106.
Doctrina biblica. §. 107.
Doctrina ecclesiastica. §. 108.
Observationes criticae. §. 109.
Nexus fidei cum salute hominum. §. 111.
Regula fidei. §. 26.
Articuli fidei. §. 24.

Filius dei:

- Notio biblica. §. 49.
Doctrina biblica de Iesu dei filio. §. 50.
Doctrina ecclesiastica cum epicrisi. §. 51.

G.

- Gaudia sempiterna beatorum.* §. 172.
Gubernatio vel prouidentia. §. 76 sq.

H.

Homines primum creati:

- Doctrina biblica. §. 68.
Domicilium eorum. §. 68.
Imago divina: doctrina biblica et ecclesiastica. §. 60.
Epicrisis sententiarum. §. 70.

INDEX RERUM.

I.

Iesus Nazarethanus fuit homo. §. 90.

In carnatio Iesu. §. 91 sq.

Persona Christi:

Doctrina biblica. §. 93.

Accessiones ecclesiasticae ad hanc
doctrinam. §. 94.

Doctrina ecclesiastica. §. 95.

Observationes criticae. §. 96.

Officium Christi:

primum propheticum. §. 97.

deinde sacerdotale. §. 98.

et regium. §. 99.

Status Christi:

primum humilis. §. 100.

deinde sublimis. §. 101.

Imago diuina:

Doctrina biblica et ecclesiastica. §. 69.

Epicrisis sententiarum. §. 70.

Immortalitas animorum: vid. *Existentia hom.*
post mortem.

Infirmitas moralis:

Doctrina biblica et ecclesiastica. §. 73.

Iudicium de hac doctrina. §. 74.

INDEX RERVM.

Inspiratio:

Definitio eius. §. 9-

Consectaria critica de inspiratione.
§. 11 sq.

Judicium post mortem futurum:

Doctrina biblica. §. 165.

Doctrina ecclesiastica. §. 166.

Illustratio critica doctrinae. §. 168 sq.

Justificatio:

Doctrina biblica. §. 119.

Doctrina ecclesiastica. §. 120.

Epicrisis doctrinae. §. 121.

L.

Libri sacri:

Auctoritas eorum. §. 21.

Vid. *Canon* et *Inspiratio*.

M.

Miracula:

Doctrina biblica. §. 14.

Doctrina eccles. ad Lutherum usque.
§. 15.

Ad nostra usque tempora. §. 16.

INDEX RERVM.

Observationes criticae. §. 17.

Conuenientia cum sana ratione. §. 18.

Mundus:

Creatio eius. §. 58 sq.

Finis et consilium mundi creati. §. 60.

Mundus ad felicitatem in vniuersum
egregie instructus. §. 80.

In specie ratione metallorum, planta-
rum, animalium. §. 81.

In primis ratione hominis. §. 82.

Mundus ad perfectionem hominum mo-
ralem egregie instructus. §. 83.

Mysteria. §. 27.

O.

Officium Christi vid. Iesus.

P.

Peccatum:

De origine eius. §. 71.

Doctrina biblica et ecclesiastica. §. 71.

Epicrisis doctrinae. §. 72.

De propagatione peccati Adamitici. §. 75.

Remissio peccatorum. §. 111 sq.

INDEX RERUM.

Persona Christi vid. *Iesus.*

Poena damnatorum. §. 170 sq.

Praedestinatio:

Doctrina biblica. §. 104.

Prouidentia:

De prouidentia in vniuersum. §. 76.

Doctrina biblica. §. 77.

Doctrina ecclesiastica. §. 78.

Nova hanc doctrinam tractandi ratio.
§. 79.

Vestigia prouidentiae in mundo ad felicitatem egregie instructo. §. 80-83.

Vestigia prouid. in institutione hominum politica, morali et religione externa. §. 84.

In dispensatione mali physici. §. 85.

In vitis singulorum hominum. §. 86.

In ordine rerum morali. §. 87.

Aduersariorum prouidentiae argumenta speciosa. §. 88.

Vindicatio prouidentiac. §. 89.

INDEX RERUM.

R.

Religio:

Origo et definitio. §. 1.

Nexus cum theologia. §. 2.

religionis puritas in ecclesia seruanda.
§. 153.

Remedia salantis:

a) Verbum dei. §. 129 sq.

b) Sacraenta. §. 134 sq.

α) Baptismus. §. 136 sq.

β) Sacra coena. §. 142 sq.

Remissio peccatorum:

Notio biblica. §. 111.

Doctrina biblica, quare deus hominibus
peccata remittat. §. 112.

Continuatio doctrinae biblicae. §. 113.

Doctrina ecclesiastica. §. 114.

Illustratio doctrinae critica; remissio
peccatorum in dubium vocata.
§. 115.

Remissio peccatorum vindicata. §. 117.

Reprobatio:

Doctrina ecclesiastica. §. 105.

INDEX RERVM.

Resurrectio corporis. §. 162 sq.

Conclusio. §. 164.

Reuelatio:

Notio biblica. §. 8.

Doctrina symbolica et ecclesiastica. §. 9.

Sententiae recentiores. §. 10.

Consectaria critica de reuelatione.
§. 11 sq.

S.

Sacra coena:

Doctrina biblica. §. 142.

Doctrina ecclesiastica. §. 143.

Vberior tractatio. §. 144 sq.

Conclusio cum epicrisi. §. 146.

Ritualia sacrae coenae. §. 147.

Sacramenta:

Doctrina biblica. §. 134.

Doctrina ecclesiastica. §. 135.

Sanctificatio:

Doctrina biblica. §. 122.

Doctrina ecclesiastica. §. 123.

Continuatio. §. 124.

Observationes criticae. §. 125 sq.

Conclusio. §. 128.

Spiritus sanctus:

Doctrina biblica. §. 52.

Doctrina ecclesiastica cum epicrisi. §. 52.

INDEX RERVM.

Satisfactio:

Objectiones aduersariorum doctrinae de satisfactione. §. 116.

Respondetur ad dubitationes de satisfactione Christi. §. 118.

Status Christi vid. Iesus.

T.

Testamentum:

Discrimen V. et N. T. §. 132.

Theologia:

Definitio. §. 2.

Discrimen theologiae et religionis. §. 2.

Praestantia:

a) Ratione dignitatis.

b) Ratione ambitus.

c) Ratione utilitatis.

d) Ratione amoenitatis. §. 3.

Difficultates studii theologici. §. 4.

Divisio theologiae:

a) Ratione fontis.

b) Ratione argumenti.

c) Ratione methodi.

Utilitas theologiae rationalis. §. 6.

Theologia positiva Christianorum. §. 7.

De summo principio theologiae. §. 25.

Trinitas. §. 46.

a) De deo patre. §. 47 sq.

b) De filio dei. §. 40 sq.

c) De spiritu sancto. §. 52 sq.

INDEX RERUM.

V.

Vaticinia. §. 13.

Verbum dei:

Doctrina biblica. §. 129.

Doctrina ecclesiastica. §. 130.

Vberior tractatio;

a) *De verbo dei naturali et rationali.* §. 131.

b) *De verbo externo.* §. 132.

De vi et efficacia verbi diuini. §. 133.

Vocatio:

Doctrina biblica et ecclesiastica. §. 102.

*Dubitaciones de vocationis uniuersalitate
illustratae.* §. 103.

*Interpretatio librum ecclesiasticum
categoretiam sive*

C O R R I G E N D A.

Pag. 199. l. 23. *Calou.* t. X. leg. *IX.*

- 206. l. 1. *ecclesiastica* leg. *biblica*.
- 207. l. 4. *prolutas* leg. *prolutos*.
- 215. l. 2. *fruitionem* leg. *fractionem*.
- 218. l. 16. *receptus* leg. *recessus*.
- 250. l. 16. *in tantum* leg. *in tantam*.

Reliqua operarum πλημμεληματα ut lector benevolus ipse corrigat, humanissime rogo.

Die Registerseiten M bis T
sind nach der Praefatio eingehakt.

Theodor Mahlmann
iure possidente
suis inservientem
Hunc librum Musis

S V M M A
THEOLOGIAE

